

Zuzendaritza: Luis Antonio Bilbao Monasterio (kazetaria). Joan Mari Torrealday

Bertsolaritzari lekurik handiena eman nabiak zenbakia doblatzera garamatza, eta gaiaren osotasuna batean gordetzearren zenbaki hau bikoitz bezala (14-15) eskaintzen dugu. Beraz, urteko harpidetzari dagozkion orrialdeak biru emanalditan berdinduko ditugu, eta gure ustetan haragotuko ere.

aurkibidea

	Zenbaki honetan	3
BERTSOLARITZA	Juan Mari Lekuona	
	Bertsolariak historian	6
	Abel Muniategi	
	Bertsolaritza Bizkaian	17
	Emile Larre	
	Ipar Euskadiko bertsulariak	30
	Antton Haranburu, Jose Mari Iriondo	
	Bertsolaritza gaur eta bihar	38
	Rufino Iraola	
	Bertsoak ulertzeko	50
	Manuel Lekuona	
	Bertsoen metrika	60
	Jose Antonio Arana Martija	
	Bertsoen doinua	80

	Juan Mari Lekuona	
	Jendaurreko bertsolaritza	99
	Antonio Zavala	
	Bertso paperak	115
	Xabier Amuriza	
	Bertsolariaren barne-prozesua	134
	Joxe Azurmendi	
	Bertsolaritzaren estudiorako	139
ORAIN ETA HEMEN	Euskal jitea Karrantzan (Karlos Santisteban). «Alto jaialdien antolatzaileei» (Joan Alzibar). Politika hiztegia (Pello Txurdaingi). Kabiliako berbereak (Joseba Intxausti). Kazetaritza eta kar- neta (Joan Larrinaga). Erich Fromm (Pello Huizi)	165
GAIAK	Joseba Intxausti	
	Euskal hauteskundeak, Kataluniatik begiratuta	173
	Jose Inazio Basterretxea	
	Hauteskundeak eta euskara	183
...HAINBAT ABURU	Beltza	
	Sartre Camus-en aurka, edo Iraultza eta Erre- bolta	190
LIBURUAK	Jon Kortazar	
	Abuztuaren 15eko bazkalondoa	196
	Euskal liburuak	206

Idazkaritza eta administrazioa	Ategorrieta hiribidea, 23, 1.ª, esk. Donostia - 13
Jabegoa	Analdia, Arantzazu
Dep. Leg.	S. S. 25/1977

ZENBAKI HONETAN

JAKINen zenbaki bikoitz hau Bertsolaritzari eskaintzen diogu bere parterik handiengan. Aspaldidanik genuen gai hau tratatzeko gogoia. Eta urtarrilean izan genuen aukera: «Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala»k antolaturiko mintzaldietan oinarriturik pentsatu genuen zenbakia. J. M. Lekuona («Jendaurreko bertsolaritza»), J. A. Arana («Bertsoen doinua»), M. Lekuona («Bertsoen metrika»), A. Zavala («Bertso pape-rak») mintzatu ziren han. Baina gure zenbakiak harago joan behar zuen, osoagoa behar zuen, eta horretarako aztertzaile gehiagoren laguntza bildu dugu, batipat gutiegi trataturiko zenbait alor arakatzeko.

Aipaturiko lau lan horiez gain, bada, berri hauek sartu ditugu, hutsune zenbait betetzeko asmoz:

Bertsolarien klasifikapen-saio argigarria egiten du J. M. Lekuonak, orainarteko eskemak gaindituz, gure ustez. Bizkaiko eta Iparraldeko bertsolaritza espreski tratatu dugu A. Muniategi eta E. Larreren maisu-eskutik, eskualde hauetako bertsolaritzaz behar baino informazio gutiago bait du irakurleak, Gipuzkoaz duenaz kontrastaturik batez ere. Bertsolaritzaren fenomeno gaur eta hemen (XX. mendeko gizarte industriatsua eta hirirtatu honetan) zertan den eta zein etorkizun duen jakiteko A. Haranburu eta J. M. Iriandorengana jo dugu. Oso bestelako arazo bat ere gogoan eduki dugu, hots, bertsogintzaren prezeptiba. Hutsune nabarmena dugu arazo honetan ere. Eskasia nolabait betetzeko, R. Iraolak bertsoa ulertzen eta aztertzeke jakin beharreko puntutxo batzu agertzen dizkigu. Eskas aztertuturiko puntuen artean hor dago bertsogintzaren barne-prozesua ere. Testigantza bat dakargu oraingoa, X. Amurizarena. Eta dossier hau

SAILKAPEN SAIOA

Bertsolariak historian

Juan Mari Lekuona

Nola sailkatu bertsolariak

Orain arte bi sailkapen erabili izan ditugu gehienik: bata A. Zavalarena, eta bestea S. Onaindiarena. Tolosarrak, «Bosquejo de historia del bertsolarismo» izeneko bere liburuan, eta guri dago-kigun aldetik, XIX eta XX garren gizaldietako euskal historiaren barruan, garai bakoitzeko bertsolaririk sonatuenaren inguru, bertsolari multzoa bil-tzen du. Talde honi, holakoren edo halakoren be-launaldia deitzen dio, sonatuenaren izena belaunal-diari erantsiz.

S. Onaindiak, berriz, bi ardatzen inguru sail-katzen ditu gure bertsolariak: batean eskolatuak jarriko ditu, eta bestean eskolatu gabeak. Eta bi sail hauetako bakoitzean, gero probintziaz probin-tzia aipatzen ditu bertsolarien izenak eta xeheta-sunak.

Nire egitekoa, hala eskatu didatenez, sailkapen huts eta soilean mugatzen da. Goragoko egile horien lanak eta sistema, batarenak bezala bes-tearenak erabiliko ditut. Eta saiatuko naiz neure

aldetik alderdi berriak eransten, mailak bereizten, ikuspegi orokorra eta zabalagoa eskaintzen.

Lehenengo eginkizuna da, XIX eta XX garren gizaldietako kultur mugimenduen barruan bertsolaritza ezartzea. Eta, gai honi buruz, epe nagusi hauek aipatzen ditut: 1) *Erromantizismo aurrea* (1800-1839); 2) *Erromantizismoa* (1839-1876); 3) *Pizkunde aurrea* (1876-1935); 4) *Pizkundera* (1935-1968); 5) *Bertsolaritza soziala* (1968-1977).

Bigarren eginkizuna da, —nere iritzian oso beharrezkoa—, bertsolariak bi mailatan bereiztea: bapatean jendaurrean abesten dutenak eta bertso-jartzaileak. Uste dut garrantzi handiko bereizketa dela hau bertso-gintzari buruz eritzia eman behar denean. Pentsamoldez eta teknikaz antzekoak badira ere, dinamika oso desberdina dute bertso-gintzan. Bapatean bertsoak kantatzen dituenak beti da bertsolari; baina ez da beti garbi ikusten bertsolarien artean sartzen den edo ez bertso-jartzailea. Eta kontextua ere zeharo desberdina dute bapateko bertsoek eta idatzitakoek. Eta badira izan bertsolari gailurrak, bertso-jartzaile bezala gutxi nabarmendu direnak, hala nola Fernando Amezketarra, Pello Errota, Lazkao-txiki, Lopategi eta abar. Eta badira, baita ere, plazan aritu ez direnak, edo-ta luzimendu txikia edukitakoak, baina bertso-sorta ederrak, klasikoak, utzi dizkigutenak, adibidez Bilintx, Otaño, I. Olea eta abar. Jakinagarria da, baita ere, izen sonatuak badaudela bertsolaritza historian, plazan bezala bertso jartzen ere mausu izan direnak: Xenpelar, Txirrita, Basarri, Xalbador, Amuriza eta abar. Beraz, argibide handia eman dezake bertsolariak bitan banatzeak; bapatekoak eta jartzaileak bereizteak, alegia.

Hirugarren bereizkuntza, berriz, horrela egingo nuke. Horietako bakoitza beste bitan azpi-sailkatu: eskolatuak eta eskolatu gabeak. Zera esan nahi dut, batez ere, eskolatu izenarekin: literatura idatzia, eta honen nolerebaiteko eragina, ezagutzen dutenak. Eskolatu gabeak, berriz, horrelako eraginik ez dutenak, bertso-gintzaren arloan behintzat. Badakit nahiko zaila dela bereiztea nortzuk diren sail batekoak eta nortzuk besteak, batez ere azken urteotako bertsolariak aipatzerakoan. Gauza nabaria da, —komunikabideak direla medio, eskolak direla medio eta abar direla medio—, gaurregungo bertsolariak kultura idatziaren giroan bizi direla gehienak.

Ahal delarik, ona litzateke euskalkiak ere kontuan edukitzea, sailkapena finkatzerakoan. Eta batez ere, honegatik da: bertsolari-

ri-usario desberdinak nolerebait markatzeko asmoz, bertsolari-eskolak, era batekoak eta bestekoak, aipatu asmoz.

Eta azkenik, eranskin modura edo —egileak egile—, klasiko bihurtu diren textuak, nahiz-eta bertsolarien mailan ez aipatu textu horien egileen izenak. Esan nahi dut bertsolari antoloi-jetan azaltzen diren bertso-sortak, baina bertsolari ez den batek jatu-tutakoak; ez bait dira gutxi horrelakoak, gure bertsozko tradizioa osatzen duten bertso ezagunak eta askotan kantatuak, bertsolaritzaren historian aipamen bat merezi luketenak.

Bereizkuntza hauek guztiak kontuan ditugula, has gaitezen sailkapen soil eta laburra tajutzen.

1. — Erromantizismo-aurrea (1800-1839)

1.1. Alderdi orokorrak

- a) *Garaia*: Mugimendu honek bertsolaritza hartzen du gizaldiaren hasieratik karlisten lehen gerratea bukatu arte, 1800-1839.
- b) *Taldea*: Bertsolarien izen-andana laburra aipa deza-kegu, kantari gutxi-ezagunak gehienak, bi bertsolari nabarmentzen direla Gipuzkoan, Fernando Amezketarra eta Izuelako Artzaia, eta beste bi Nafarroan, Pudes Zaharra eta Bordel, hau oraindik gaztea.
- c) *Gizartea*: Nekazari girokoa da erabat; eta bailara edo herrialde mailan bakarrik zuten eragina bertsolariak.
- d) *Teknika*: Indarrean daude bertsolarien arteko desafi-
oak. Gutxi antzean oraindik bertso-jartzaileak. Eta eskolatu gabekoen saioak dira gehienak; eta hizkun-
tza usariozkoa erabiltzen dute, bertso-jartzaile treba-
tuen mailarik gabea. Saioak, berriz, asko eta asko
bapatekoak ditugu; eta ez paperetan gordeak, herria-
ren oroitzapenean baizik. Hala ere, orduko bertsoak
dekantatuena dira, behar bada, herri mailako bertso-
gintza bapatekoan.

1.2. Izenak

A. BAPATEKOAK

- a) *Eskolatu gabeak*: Fernando Amezketarra (G); Zabala (G); Txabalategi (G); Ametza (G); Aizar-

nazabal-ko Sakristaua (G); Altamira (G); Oztozko Donarua (?); Otobezino (G); Albitxuarra (N); Mitxel edo Migel (?); Tolosako Arakiña (G); Izuelako Artzaia (G).

b) *Eskolatuak*: Oraingo ez dut ematen izenik.

B. JARTZAILEAK

a) *Eskolatu gabeak*: Beñat Mardo (Z); Pudes Zaharra (N); Bordel (N); Izuelako Artzaia (G); Ezkioko Itsua (G).

b) *Eskolatuak*: Jose Bizente Etxegarai (G); Juan Krutz de la Fuente (B).

1.3. Zenbait textu klasiko

— «Matsaren zumua» (Meagher) (G); «Kontxexiri» (Iztueta) (G); «Ene Izar maitia» (Belzunzeko Bikontea) (BN).

2. — Erromantizismoa (1839-1876)

2.1. Alderdi orokorrak

- a) *Garaia*: Karlisten lehenengo bi gerrateen artean, 1839-1876. Bertsolaritzaren urrezko aroa dateke.
- b) *Taldea*: Zabala da, eta nahiko ezaguna guretzat. Sona handiko bertsolariak nabarmentzen dira: Xenpelar, Bilintx, Iparragirre, Etxahun, Bordel.
- c) *Gizartea*: Aurreko epean aipatu dugunaren berdintsu, nekazari giroa, noski, erabat. Hala ere, nabariak dira mundu teknikatua baten zantzuak, trenbideak eta abar.
- d) *Teknika*: Bertso-paperak, bai zabalkundez eta bai bere hizkuntza propioz indartzen diren garaia dugu. Xenpelarrekin maila jasoagoa hartzen du eskolatu gabe-koen bertsogintzak. Bertso-paperetako mintza-moldea finkatzen duela dirudi. Bestalde irauten dute oraindik bertso-desafioak, une honetan galduko badira ere. Usariozko bertsolaritzak oso indartsu dirau baita ere.
- e) *Aldakuntza*: Ahapaldi landuak, bertso idatziaren eraginez. Puntuen mailan aberastasuna. Doinu berriak. Gaiak ñabardura berridunak.

2.2. Izenak**A. BAPATEKOAK**

- a) *Eskolatu gabeak*: «Xanxo» (BN); Agustin Zakarra (G); Xenpelar (G); Larraburu (G); Lexoti (G); Eperra (G); Ardotx (G); Bekoixia (G); Ibarre (G); Xorrola (G); Bortondo (G); Arotxa (G).
- b) *Eskolatuak*: Etxahun (Z); Oxalde (BN); Dibarrart (BN).

B. JARTZAILEAK

- a) *Eskolatu gabeak*: Bordel (N); Larralde-Bordaxuri (L); Xenpelar (G); Lexoti (G); Larraburu (G); Eperra (G); Bekoixia (G); Segurako Itsua (G).
- b) *Eskolatuak*: Bilintx (G); Iparragirre (G); Etxahun (Z); Oxalde (BN); Dibarrart (BN); Urtxalle (G).

2.3. Zenbait textu klasiko

— «Erariyaren indarrak» (Ramon Artola) (G); «Nere etxea» (J. B. Elissamburu) (L); «Beste biharamuna» (Id.); «Lolo, ene maitea» (Larralde) (L); «Andregeia» (Gibert) (L).

3. — Pizkunde-aurrea (1876-1935)**3.1. Alderdi orokorrak**

- a) *Garaia*: Karlisten bigarren gerrateaz geroztik, Espainiako gudu zibila arte. Hau guztia, denboraldi bezala, transizio moduko epe luzea bezain interesgarria dateke. Une aberatsa. Bertsolaritza berria mamitu zen urtealdia.
- b) *Taldea*: Oso zabala eta nahiko ezaguna. Hiru bertsolariren inguru doake aldi honetako bertsolari sailaren ardatza: P. M. Otaño, Txirrita eta K. Enbeitaren inguru.
- c) *Gizartea*: Aldaketa handiak daude gizarte-mailan. Industri giroa, abertzale planteiamenduak, literatur mugimenduak Bilbo eta Donostiaren biran. Bertsolaria kaletartu beharra ikusiko da, batez ere azken aldera. Eta Enbeitarekin agertuko da bertsolariak, giza uhol-

deen eragile bezala, eduki dezakeen eragina, palanka izan daitekeenez jendoldearen erabilkeran.

- d) *Teknika*: Bertso-paperek diraute, indartsu iraun ere. Baina ez dago iadanik desafiorik. Lore-jokoak agertzen dira; eta bertsolari onenen multzoa ezaguna egiten da Euskal Herri osoan, eta beren saioak irtetzen dira bailara eta herrialdeko esparrutik. Eta, baita ere, K. Enbeitarekin bertsolariak duen indar sozio-politikoa nabarmentzen da. Teoria mailan ere, M. Lekuonaren idazlanekin, bertsolaritza metodo egokiagoz aztertzen da, eta zehatzago eta beroago balioztatzen.
- e) *Aldakuntza*: P. M. Otañorekin testu egokia lortzen da, garaiko ahogozorako egina. Txirritak usarioa dakar. Eta K. Enbeitak, besteak beste, eragin politikoa. Horietan finkatuko da bertsolaritzaaren pizkunde garaia.

3.2. Izenak

A. BAPATEKOAK

- a) *Eskolatu gabeak*: «Txirrita» (G); Joxe Bernardo (G); Udarregi (G); Pello Errota (G); Gaztelu (G); Patxi Bakallo (G); Saiburu (G); «Txapel» (G); Alkain (aita) (G); Zubeltzu (G); Saikola (G); Atano (G); Zepai (G); Eperra (G); Joakin Napparra (N); Bekoitxia (G); Martxelina (G); Itxaspe (G); Frantxexa (G); Abarrategi (G); Tellaetxipi (G); Nekezabal (G); Sarasola (G); Mintegi (G); Sorozabal (G); Etxeberria (G); Uriarte (B); Kortatxo (G); Larralde (BN); Mattin (L); Lumoko Joxe (B); Zubiat (BN); Etxart (L).
- b) *Eskolatuak*: K. Enbeita (B).

B. JARTZAILEAK

- a) *Eskolatu gabeak*: «Txirrita» (G); Fermin Imaz (G); Udarregi (G); Pello Errota (G); Zarauzko Zaldubi (G); Alzoko Imaz (G); Saiburu (G); Panderitarrak (G); Joxepa Antoni Aranberri (G); Paulo Yantzi (N); «Lexo» (G); Juan M. Zubizarreta (G); «Motza» (G); Iturzaeta (G); «Txapel» (G); Zubeltzu (G); Saikola (G); Atano (G); Uztarri (G); Balentxi (G); Axura (G); Bera (G); Etxarte (N); Maritorea (N); Jose Inazio Etxe-

berria (G); «Kaska-zuri» (G); Eperra (G); Bekoixia (G); Juan Krutz Zapirain (G); Joxe Zapirain (G); Graziano Anduaga (G); Axentxio Txanaka (G); Errikotxia (G); Mendaro Txirristaka (G); Ligeix (Z); Iturrino (G).

- b) *Eskolatuak*: P. M. Otaño (G); J. Zabaleta (G); P. Zabaleta (G); Pedro Mari Santa Krutz (G); Estrada (G); Manex Etchamendi (BN); Urtxalle (G); Patxi Erauskin (G); K. Enbeita (B); I. Enbeita (B).

3.3. Zenbait textu klasiko

— «Galtzaundi» (Ramos Azkarate) (G); «Nere maite Maria» (Zalduby) (L); «Ai, au dolorea» (S. Baroja) (G); «Arbola bat» (Arrese-Beitia) (B); «Kantuz» (Mendiage) (L); «Urruti neure menditik» (K. Etxegaray) (G); «Agur eta ohore Euskal Herriari» (Zalduby) (L); «Amatto» (Barbier) (L); «Txanxangorria» (E. Arrese) (G); «Irrintzina» (Barbier) (L); «Ama» (Oxobi) (BN).

4. — Pizkundea (1935-1968)

4.1. Alderdi orokorrak

- a) *Garaia*: «Bertsolari-Eguna» 1935ean ospatzen hasi zirenetik, 1968an borroka armatuak eta errepresioak giro berri bat sortu zuten arte.
- b) *Taldea*: Oso ezaguna gaurko bertsozale askorentzat. Lau bertsolari nagusien inguru doake garai honetako bertsolari-ardatza: Basarri, Uztapide, Xalbador eta M. Lasarteren inguru.
- c) *Gizartea*: Bertsolaria kaletartu egiten da, euskal gizona eta gizartea hala egiten diren bezala. Entzulego berezia sortzen da, Euskal Herri osokoa, kulturaz eta bertso-ezagutzaz jantziagoa. Bertsolaritza komunikabi-deetan sartzten da, gizarte berriko jendoldeetan.
- d) *Teknika*: Bertsolaritzako saio-moldetan txapelketek agintzen dute; eta hasten dira, baita ere, jaialdiak. Bertso-paperak ezkututzen dira. Liburuak, irratia eta aldizkariak dira bertsoen eman-bide. Baita ere irte-

tzen dira: hiru edo lau koak txapelketa eta jaialditan, hamarretik behera askotan jarritako bertso-sortetan. Gaiaren konposaketa zehatzagoa eta lojikoagoa egiten da, bertso-saio idatziekin antzagoz. Eta teoria alde-
tik ere badago aurrerapiderik, batez ere Oteizak bertso-
solaritzaren estetika-balioari buruz egindako ikerlan-
netan. Eta, aldi honetako datake bertsolari-
eskolen ugaritze eta teknikatzea, batez ere Bizkai aldean.

- e) *Aldakuntza*: Inoiz ez bezalako gorentasuna hartzen du bapateko bertso-
gintzak, batez ere Basarri eta Uztapide-
derek; eta bertso-jartzaileen artean ere aparteko bi
liburu aipatu bear dira, Xalbador eta M. Lasartere-
nak. Baina batez ere, aldi honetan egin den aurrera-
pidea sozio-kultura mailakoa izan dela esan dezakegu;
ez hainbeste textugintza berrian.

4.2. Izenak

A. BAPATEKOAK

- a) *Eskolatu gabeak*: Mitxelena (G); M. Zabaleta (N); Mattin (L); Arozamena (N); Uranga (G); Mugartegi (B); Narbarte (N); Joakin Naparra (N); Perurena (N); Etxeberria (G); Jose Lizaso (G); Agirre (G); Lexoti (G); Kasiano Ibarguren (G); D. Garmendia (G); Kosme Lizaso (G).
- b) *Eskolatuak*: Basarri (G); Uztapide (G); Xalbador (BN); Azpillaga (B); Lopategi (B); Gorrotxategi (G); Pujana (B); Alkain (semea) (G); Lasarte (N); B. Enbeita (B); Xanpun (L); Iraola (G); Lazkano (G); Etxahun Iruri (Z); J. M. Iztueta «Lazkoa-txiki» (G).

B. JARTZAILEAK

- a) *Eskolatu gabeak*: D. Garmendia (G); Mattin (L); Arozamena (N); Lexoti (G); G. Albizu (G); Uranga (G); B. Pujana (B); Mugartegi (B); Juan K. Arosagaray (N); J. Aierbe (G); J. M. Arriola (G); M. Manterola (G); Balendin Otxoteko (N); Joxe Mari Prantxexa (G); Mendaro Txirristaka (G); Mujika (G).
- b) *Eskolatuak*: Basarri (G); Uztapide (G); Xalbador (BN); Lasarte (N); Olea (G); M. Matxain (G);

B. Enbeita (B); Basurko (G); Etxahun Iruri (Z);
«Ibai-ertz» (G); S. Salaberria (G).

4.3. Zenbait textu klasiko

— «Makilla» (P. Lafitte) (Z); «Basa-txoritxu» (P. Etxeberria) (G); «Antoni eta Anton» (N. Etxaniz) (G); «Orain arteko inñularretan» (S. Mitxelena) (G); Eta aldi honen bukaeran indartzen da euskal kantarien uhain berria.

5. — Bertsolaritza soziala (1968-1977)

5.1. Alderdi orokorrak

- a) *Garaia*: Azken txapelketa egin ondoren, 1967an alegia, eta borroka armatua hasi zenetik, diktaduraren ondoren bertsolaritza bir-planteiatzen hasi arte.
- b) *Taldea*: Gure egunotakoa, denok gogoan ditugunen inguru.
- c) *Gizartea*: Baserriaren atzerakada eta uriarteko bizi-tza. Demokrazi deiadarra. Teknikapenaren hedatzea. Euskal ezkerren mugimendu berriagoak. Nazional planteiamendu gogoragoak.
- d) *Teknika*: Pizkunde garaikoaren antzekoa. Behar bada, areagotu egiten dira jaialdiak: ugaritu eta bitxiagotu. Bapatekotasuna, psikologiaren aldetik, moteltzen ari da eta urritzen: aldabidean dagoke, irakurketek eta tele-irudiek dakarten buruko funtzionamendu berrietan. Indartsuago dagoke bakarkako arrera eztabaidako saioa baino, guztia bertso jantziago eta sakonago baten mesedetan. Sartu dira bapateko saiotan neurri berriak.
- e) *Aldakuntza*: Gaien eta ikusmoldeen politizapena, beste gaiak baztertzera inokoan. Entzulego gaztea prestatu beharra iraupenik izango badu bertsolaritzak. Tradizioari iraupena emateko ikastoletan eta komunikabideetan irakatsiak eta bertso-saioak zabaldu beharra. Zerikusi handiko jokoa dugu, noski, eskuartean.

5.2. Izenak**A. BAPATEKOAK**

- a) *Eskolatu gabeak*: J. Agirre (G); D. Garmendia (G); Mitxelena (G); Arregi (B); Etxeberria (G); Narbaiza (G); Egileor (G); Larrañaga (G); Joxe Lizaso (G); Kosme Lizaso (G); Mugartegi (B); Zeberio (G); Mañukorta (B).
- b) *Eskolatuak*: Lopategi (B); Azpillaga (B); J. M. Lztueta, «Lazkao-txiki» (G); Gorrotxategi (G); Amuriza (B); Yon Enbeita (B); Xanpun (L); Ezponda (BN); Iraola (G); Igarzabal (G); Zabala «Lexo» (G); Mitxel Xalbador (BN); Sebastian Lizaso (G); M. Lasarte (N).

B. JARTZAILEAK

- a) *Eskolatu gabeak*: D. Garmendia (G); Mugartegi (B); Mattin (L).
- b) *Eskolatuak*: Amuritzza (B); Yon Enbeita (B); Lazkano (G); Sebastian Lizaso (G); Mendiburu (BN); M. Lasarte (N); M. Matxain (G); Olea (G); B. Enbeita (B); «Ibai-ertz» (G); Etxahun Iruri (Z).

5.3. Zenbait textu klasiko

— Lehenegi litzateke xehetasunik eman dezagun. Seinagarri da euskal kantari berriek utzi diguten ondarea: ez litzateke harritzekoa zenbait kanta herriaren memorian oratzea, bertsozko tradizioaren mesedetan.

Sintesi lan honetan hari nagusiak markatzea izan da nere xedea. Dibulgapenerako beharrezkoa zen zerbait horrelako egitea. Batek ez du kritiko zorrotza izan beharrik sailkapen honi gauza diskutigarriak eta hutsuneak aurkitzeko. Dena den, zerbaitu bat eskaintzea zen gure asmoa.

J. M. L.

LOS BERTSOLARIS EN LA HISTORIA LES BERTSOLARIS DANS L'HISTOIRE

Hasta hoy la clasificación de los bertsolaris se ha realizado a partir de un doble criterio. El primer criterio es de A. Zavala que reúne los bertsolaris en torno al de más renombre, denominándolo «generación de tal o cual». El segundo criterio es el de S. Onaindia que distingue los bertsolaris en cultos y populares y por dialectos.

Era urgente superar y completar estas clasificaciones. Juan Mari Lekuona ofrece una visión más general y completa del fenómeno del bertsolarismo. En primer lugar, entronca el bertsolarismo en el movimiento cultural de los siglos XIX y XX: 1) el pre-romanticismo (1800-1839), 2) el romanticismo (1839-1876); 3) el pre-renacimiento (1876-1935); 4) el renacimiento (1935-1968); 5) el bertsolarismo social (1968-1977).

En segundo lugar, al interior de este cuadro clasificatorio, que es minuciosamente descrito y caracterizado, procede a la división de los bertsolaris en los que improvisan en público y los que escriben bertsos, porque si bien técnica e intelectualmente tienen las mismas características, la dinámica y el contexto de ambas es muy diferente.

Una tercera diferenciación del esquema hace referencia a la cultura o conocimiento de la literatura escrita, distinguiendo así los bertsolaris cultos y populares. Se ha señalado también la división dialectal. Y por fin, el autor ha seleccionado en cada período los más renombrados bertsos clásicos.

Jusqu'à nos jours on a classé les bertsolaris d'après un double critère. Le premier critère est celui d'A. Zavala qui classe les bertsolaris d'après l'époque, le plus célèbre donnant son nom à une génération de bertsolaris. Le second critère est celui de S. Onaindia qui distingue les bertsolaris cultivés des bertsolaris populaires et par dialectes.

Il était urgent d'améliorer et de compléter ces systèmes de classifications. Juan Mari Lekuona offre une vision plus générale et complète du phénomène du bertsolarisme. D'abord il situe le bertsolarisme dans le mouvement culturel du XIXème et du XXème siècles: 1) le pré-romantisme (1800-1839) 2) Le romantisme (1839-1876) 3) la pré-renaissance (1876-1935) 4) la renaissance (1935-1968) 5) le bertsolarisme social (1968-1977).

Ensuite, à l'intérieur de ce tableau, minutieusement décrit et caractérisé, il fait une division entre les bertsolaris qui improvisent en public et ceux qui écrivent des vers, puisque ces deux situations présentent une dynamique et un contexte très différents, tout en gardant les mêmes caractéristiques techniques et intellectuelles.

Une troisième différence dans ce schéma vient de la culture ou connaissance de la littérature écrite, ce qui distingue les bertsolaris cultivés des bertsolaris populaires. On y signale aussi la division dialectale. Enfin, l'auteur a choisi pour chaque période le vers classiques les plus célèbres.

Bertsolaritza Bizkaian

Abel Muniategi

Zenbait bertsozalerentzat Bizkaiko bertsolaritza itsumustukoa izango da, sustrai gabea, Gipuzkoakoaren «plagioa». Bizkaiko bertsolaritza sorpresa gerta daiteke. Bainan ez, Bizkaiko bertsolaritzaren gaurkoa lehenean errotua da. Eta lehentasun horretan hor ditugu koplak zaharrak. Egia da, Bizkaiaz kanpo ere, koplak zaharrak izan direla neurri handi batetan bertsolaritzaren oinarri, baina Bizkaian koplak zaharrek beste inon baino gehiago iraun dute. Esaterako, Gipuzkoako bertsolaritza XVIII. mendearen azken aldera gaurkotzen da. Gaurkotasun hau, formaren aldetik, zortziko nagusia eta deribatuak erruz erabiltzeak dakar, gehien bat. Eta badirudi Fernando Amezketarraren denboran (1764-1823) zortziko nagusia, nahiz eta zortziko txikia eta deribatuak asko erabili, normalki enplegatzen dela.

Bizkaian ez da hori gertatzen. Bizkaian koplak zaharrak, eta honekin zortziko txikiak, beste mende bat gehiago dirau: hara hor, Txori Herrin, Eustakio «Eulía»ren ahapaldiak.

Kepa Enbeitak (1878-1942) sartuko du Bizkaian zortziko nagusia, nahiz eta ez Gipuzkoako estilora. Horregatik, gaurko bertsolaritza Bizkaian Gipuzkoan baino berriagoa dela esan behar da.

Oraintsuago gaurkotua, oraintsuago koplak zaharretik askatua, oraintsuago zortziko nagusi bilakatua. Eta hori Kepa Enbeitak lortu zuen.

Arrese Beitiak (1841-1906) ere baditu zortziko nagusiak, baina nik ez nuke esango Arrese Beitia bertsolaria denik, Arrese Beitia bertso egilea da, bertsogina, eta erdal literaturaren formak nabari zaizkio.

Zortziko nagusia da, ba, gaurko bertsolaritza mugan daukagun bertso-era.

Zortziko nagusia bertso zabalagoa da, konplejoagoa, konzeptualagoa. Zortziko nagusian koplak zaharrak duen izadi-lotura galdu egiten da eta bertsoa bera, Oteizak esango lukeenez, barne-logika tradizioaletik aldendu egiten da, zerbait bestelakotu, logika natur-estetikotik silogistiko-etikora jausten da. (Nabarmena da euskaldunon aristotelizatze hau).

Honetaz hitz gehiago egin daiteke eta egin behar da. Auzi eta alor hau ere oraindik estudiatu eta sakontzeko dago. Gure arte-filosofia aztertzeko dago.

Eta gauzak honela, bi eskualde haundi nabari dira Bizkaian bertsolaritzaen habe bezala: Muxika-Goroizika eta Berriatu-Ondarroa. Gaur arte, bakoitzak bere eskola berezia izan du. Has gaitezen batetik.

I. — MUXIKA-GOROZIKA

Hara inguru honetako koblaritza nortzutan kokatzen den:

A) Enbeitatarrak

1. — KEPA ENBEITA, «Urretxindorra» (1878-1942)

Kepa Enbeitagan bi zati dira bereizgarri: bata, 1903ra artekoa, gutxi gora behera, eta bestea 1903tik azken urteetara artekoa, hau da, 1942ra artekoa.

Lehen aldian Kepa benetan bertsolari agertzen da: samur, jori, espontaneo. Epe honetan, Bizkaiko koplak giroa ez ezik, Gipuzkoako bertsolaritza ere ezagutu eta hausnartzen du. Enbeita gaztea plaza-bertsolari da. Txapelketatan parte hartzen du, 1897an Durangon (bigarren gelditzen da), hemeretzi urte ditu,

eta 1903an, hogei eta bost urteko dela, Areetan (txapeldun ger-tatzen da; badirudi Txirrita ere tarteko dela).

Enbeita gaztearenak dira, besteak beste, «Bei zarra-ri» jarri-tako ahapaldiak; irakurri besterik ez dago Keparen etorri opa-roarekin batera bere ekarri txukun eta irmoarekin konturatzeko.

Baina, garai honetan, nolanahi ere 1905erako, ezagutzen du Enbeitak Arrospide sendagilea. Arrospide Muxikara dator, osa-gile gisa, eta laster konturatzten da Keparen balioetaz. Arrospide Sabino Aranaren inguruan ibili da eta honen mezua beregandu du. Ez da konforme Enbeita bere horretan uztearekin eta bertsolari gaztea lantzeari ekiten dio. Orduan sartzen dira Kepagan aberri-mina eta ortografi sistema berria. Enbeitak berak aitortzen du:

«Arrospide'tar Jon, gure osalari ta jeltzale aundiari, Sabina gure irakasle bardin-bagiaren lagun maite zanari eta jafaitzale zintzoa danari... zor dauzot (Goikoa'z urrengo) ni Jel'entzako oleskarija ixatia...».

Areatzako koblakariaren bigaren zatian, aldian, gaude. Enbeita bertso-jartzaileago eta olerkari egin da. Ez du erdal hitzik erabiliko, behin deskuidatuko da Begoñako Ama Birjinari Bizkaiko «Patrona» deitzen. Beraren bertsoak sakonak, aberatsak, dira, baina erraztasuna eta freskotasuna galtzen dute, neologismoei lotuegiak daude eta, gaurko ikuspegitik, behar bada, azaleko lirismoan erortzen dira. Forma-arauetan ez du hutsik egingo eta Keparen bertsolaritza paper eta mitinetan finkatuko da, gehienik. Ez du bat bateko saioetan kantatuko. 1935 eta 1936an Donostian egin ziren txapelketetara ez da joango. Kepa «oleskari» bihurtu da.

Baina, hala ere, hori bai, Enbeita bere denborako bertsolari agertzen da, bere inguruko problemak eta buru-haustek argi azalduko ditu eta bertsolaritzari halako duintasun eta kategoria bat emango dizkio. Bertsolari konprometituen eredu bezala geldituko da bere burua landu eta eskolatuaz. Koblakari politikoan joera ez da gaurkoa.

Bertsolaria herri-gizon da eta derrigorrezko du herriaren premia eta bizi-beharrak azaltzea. Enbeitak lehengo Euskal Herri zorientzua gogoan du eta kantatu ere maiz egingo du, baina ez da honetan itsutzen, ez da «Lagi Zafean» gelditzen, Euskal Herri xeherearen beharrianetatik aparte. Nekazaria da, nekazaritza bazarrik bizi ezin dena, lur lantzeaz kanpo otargintzari emana txanpon batzuk ateratzeko. Keparen anaia Imanolek (bertsolari-olerkari hau ere) emigratu beharra du, Amerikatara joango da.

Kepa ez da bizi herri langile eta behartsuari bizkar emanda. Nekazari eta langileak kantu-gai ditu. Ikus, bestela, «Euzko langileok, euzko lugiñok» («Auffera beti»).

Kepa Enbeita eskola baten sortzaile da eta Muxikako bertso-laritzak bide honetatik jarraituko du, gehien bat, gure egunotara arte.

Keparen iturri jorian asko dira aipagarri: bere seme Sabin, esaterako, baina, hala ere, guk hemen ezagunenak aurkeztuko ditugu:

2. — BALENTIN ENBEITA, «*Enbeita Zaharra*» (1906-)

Keparen semea. Bizkaian Enbeita Zaharra deitzen diogu gazteagoak ondoren dituelako, baina Balentin Enbeita gazte izana da.

Aitagandik datorkion emaitza jasotzen du, eta, ez bakarrik hori, eutsi ere egiten dio eta zabaltzen ahalegintzen da.

Balentini aita handia izan duten gizonei jazotzen zaiena gertatzen azio: aita baino bajuago, ahulago, agertzen da. (Beraz, aita ospetsua izan ez dugunok badugu bentaja bat).

Hasieran ez dio bertsoaren formari garrantzi gehiegi ematen. Hobeto esanda, neurriari bai, baina rimari ez dio kasu handirik egiten. Rima estuegia ez da ona, baina behar hainbatekoa ez erabiltzea ere eskas gelditzen da.

Nolanahi ere, egia osorik esateko, badirudi Balentin konturatu dela akats honetaz eta gaur rima ederra erabiltzen du.

Bizkaiera hütsean kantatu eta idatziko du eta bere meritua du gudu osteko urte luze ilunetan Bizkaian bertso-laritzari iraun-araztea. 1958 eta 1959an Bizkaiko Txapeldun aterako da eta bere sendi eta inguruan bertso-laritzaren ereiten saiatuko. Urte hauen aurretik Balentin Enbeitaz kanpo Bizkaian bertso-laririk zenik ere inork ez zekien. Gaur badu Enbeita Zaharrak jarraitzailearik seme eta ilobetan: Abel Enbeita, Deunoro Sardui Enbeita, Ireneo Ajuria Enbeita (bertsolari handi egin daitekeena) eta, denak ez aipatzearren,

3. — JON ENBEITA (1950-)

Balentinaren semea gazteena, 30 urte ditu. Aurten Donostian, Errege egunean, egin den Txapelketa Nagusian bigarren izendatua. Oraindik gaztea da, aurtengo Txapelketako gazteena, baina Jon ez da atzoko bertsolaria. Urte asko darama han, hor, hemen

bertsotan. Bederatzi urtekin, Eubako pasiotarren jaietan, jende aurrean kantatzen du. Orduko argazkia da, hain zuzen, argitara berri duen «Inguruaren arduraz» poesi liburuaren azalean agertzen dena. Geroztik sariketa asko irabazi ditu.

Jon Enbeita bertsolari ikasia da, kultura formala beregandu duen gizona. Eta hori argi nabari da haren bertsoetan. Abeslari ere ibilia da eta, esan bezala, olerkari saioak ere egin ditu.

Jonek Bizkai-Gipuzkoako bertsolaritzaren olerki-sintesis bat egin nahi duela dirudi. Bizkaiko (Muxikako) eskola zaio gailen, aitonaren liriko-kutsurantz abiatzen delarik. Bertsoaren legeak ondo ezagutzen ditu eta seguridade osoarekin abesten du, doinuak egoki dominatuz. Hala ere, gaurkoz, zeharo heltzeko dagoela esan daiteke, baina, dohainez hornitua dagoenez gero, etorkizuna bere alde du. Eginda dago, eginago behar du.

B) Jon Lopategi (1934-)

Filosofi ikasketak egingo ditu. Hiru bider, jarraian, Bizkaiko Txapeldun: 1962, 1964 eta 1966an. Lopategi da, beraz, gaur ere, Bizkaiko Txapeldun. Euskal Herriko Txapelketa Nagusian, 1967ko Ekainean Donostian, hirugarren gelditu zen, Uztapide eta Xalbadorren ondoren.

Enbeitatarren joeratik, Muxikako eskolatik, hasten da, baina laster aldatzen du bertso-taju hori eta 1962rako Gipuzkoako estilara saiatzeko da.

Dagoeneko konturatu da Lopategi Gipuzkoako eskola klasikoa, samurragoa eta tolostuagoa dela (zaharragoa denez) Muxikakoa baino. Bide horretatik abiatuko da behin betiko.

Lopategik bertsoa mamiz beteko du, forma-legeak ondo zainduz, eta gaurkotasan osoz jantziko du ahapaldia, denbora berean zenbait herri-melodia bertsoratuz. Herri-psikologi zentzu handia du eta diktadurapeko bertsolari bihurtuko da. Gai zaharrak eta topikoak arbuiauz inguruaren bizi nahi eta ezina kantatuko du Azpillagarekin batean. Bide honi ez zaizkio arrotz ez debekuak eta ez presondegia, baina hor ageri da egingo. Oraindik gazte dagoela, garbi nabari da Lopategitasuna gaurko bertsolari gazteago askotan. Osoki asumitu eta egoki azaltzen du bizi duen denbora. Gure egunotaraino iristen den uhin berriaren ardatz egingo da.

Politikoegi bihurtzeko arriskua izan du, baina hain zuzen ere, politika giroa aldatu-ala aldatu da Lopategi eta ez da, diru-

dienez, tentazio horren liluraz engainatu ez eta bide horretatik abiatu.

C) Xabier Amuriza (1941-)

Amuriza ere inguru honetan sartzekoa da. Etxanon jaioa, Torre-buru baserrian, menditontorrean. Azter bere «Menditik Mundura» liburua. Torre-buru Gorozikara begira dago. Xabierren aita, Luzio, Gorozikarra zen eta hortik datorkio Xabierri bertso-sena:

«harek agertu zidan bidea
baitzen bertsoz ikasia;
.....
.....
bainan zugandik hartua baitut
bertsotarako grazia».

(Irakur Donostiako Txapelketa Nagusian «Aita»ri abestu bertsoak).

Gizon eskolatua, euskara sakonki ezagutzen duena, bertsolariz gain, idazle eta poeta, zenbait lan linguistiko egina, Euskaltzaindikoa.

Aurtengo Txapelketa Nagusian, 1980ko Errege egunean, Txapeldun atara da. Bere lehen txapelketan gailen gelditu da. Baina, lehenagotik bertsoan ugari egina. Apaizgaitegian irmotzen da Xabierren bertsolaritasuna. Han ezagutu nuen eta handik hasi zen heltzen, lantzen eta, baita ere, kantatzen. Bizkaiko herri askotan ibili ginen 1969ko udaberrian Zamorako espetxean sartu zuten arte:

«Heldu ginan Zamorara,
inpernu-zulo hontara...»

Sei urte eta erdiko egon-aldian (baditu, itxuraz, giltzapeak bere bentajak), besteak beste, bertso asko jartzen ditu eta Torre-buruko hazia, Derioko Apaizgaitegian landaretua, han bihurtzen da zuhaitz:

«nik egingo dut arbola haundi
zuk emandako hazia».

Xabier bertsoaren aurrez-aurre jartzen da, eta bertsolaritzaren ardatza orain berrehun urtekoa (Pernandoren denborakoa) dela

somatzen du. Horrela, Lopategik bertsoaren gaia bezala, Amurizak, bertsoaren izana aztertuaz, bertsoa bera kuestionatu eta aldatu nahi du. Izadi-bertsotik (koplatik) bertso deduktibora dagoen bitarteak dakarren urradura ikertzen du eta, jauzi honen sakonak eraginik, egitura zaharretatik abiatzen da. Barne-egitura zaharra estudiatu eta gaurkotzen du. Ardo berria zahagi zaharretan ontzen du Etxanotarrak. Argi nabari da hau, adibidez, Arrasaten, Gernikan eta Donostian egin azken txapelketaren saioetan. Forma zahar berritua dakarkigu Amurizak. Izadi inguruak protagonismoa du bere ahapaldietan eta ez da «betegarrietan» erortzen, ez dago plajiorik, originaltasun bat ageri da.

Txapelketa honetan bertso laikoak kantatu ditu, laikotasun hau bere esan nahirik zabalenean hartuz, beste zenbait alorretan ez ezik politika-fedekerietan ere ez da erori. Politika-boluntarismoan errez jausten dira bertsolariak. Politika, garai batetan Jaungoikoa bezala, bertso-errekurtsu bihurtu da eta badira klitxe ezagun batzuk ugari samar erabiltzen direnak. Hemendik demagojiaren atarira ez dago ezer. (Behar bada, badute honetan gai-jartzailerek ere zer-ikusi).

Xabierrek badu tremendismo politikora halako joera-modu bat. Baina, esan beharra dago, aipatu lehiaketan ez dela arrisku laban honetan irristatu.

Amurizaren zenbait ahapaldik badute trajedi-kutsu bat, baina ez da harritzekoa, gure esparrua ez baita Xabierren neurtzietan agertzen den baino alaiagoa. Honetan Amurizaren bertsoa gizar-tearen ispilu da.

Gorago errepika izadi-bertso zaharrei dagokienez, Xabierrek ahapaldi askotan bere ondorioak ateratzen ditu; ez da moralismotan erortzen, etika profanoz eskaintzen dizkigu bere sententziak.

Bere-bere diren zenbait doinu ere erabiltzen ditu. Bertsolari hornitua da Amuriza. Musika-ikasketaz ere jantzia. Eta hor gelditzen dira zortzi-zazpiko neurrian bota zizkigun sei puntuko bertsoak. Bertsolaritzak Amurizaren premia zuen.

II. — BERRIATU-ONDARROA

Eskualde honetako bertsolaritza, Muxika-Gorozikakotik, erabat ezberdina izan da. Gipuzkoako eskola tradizionala da gailen. Gipuzkera nabarmentzen da hitz eta aditzetan; joskera gozoga-goa darabilte, gehien bat.

Tradizioak izan du pixurik. Bertso-jartzaile egokiak ezagun egin ziren: Urrusolo, Brontx, Burgoa, Berriatuko Ezkerra, eta abar.

Ahotik ahorako bertsoetan oso eskualde aberatsa da hau¹; bada bertsolari ederrik plazaratu gabeen artean. Horietaz gain, nork ez du, gure egunotan, Uztarri (Erlatx), Mugartegi, Azpillaga, Arregi eta Mañukortaren entzuterik?

Denetaz ezin hitz-egingo dugu hemen eta, gaurkoz, bi baka-riik izango zaizkigu mintzabide.

A) Juan Mugartegi (1933-)

Bertsolari klasikoa, eskola gabea, berezko dohain hutsez baliatzen da. Bizkaiko Txapeldun 1960an eta bigarren 1964 eta 1966an. Gaur ere Mugartegi da, ba, Bizkaiko bigarren.

Oso erraz kantatzen du, bertsolari samurra da, etorri haundikoa. Hala ere, honen jokalekua ez da plaza, ez da antzokia. Mugartegi lagun arteko kantaria da; taberna eta ostatuetako koblakaria. Plaza, teatro eta pilota-lekuetan ez da Mugartegi den heinen agertzen, galdu egiten du. Nerbioak gailentzen zaizkio eta, noizbehinka, ahapaldiaren bukaerak, ideia-aren zentzua ilunduz, bertsoa lausotzen dio.

Donostiako Txapelketetan parte hartu izan du eta Euskal Herriko herri eta auzo gehienetan kantatu du.

B) Juan Azpillaga (1935-)

Kantari eta kontari aparta. Eskola zaharra ausnartuz gaurko joerekin lotzea lortu du. Bizkaiko Txapeldun 1961ean eta bigarren 1959, 1960 eta 1962an.

1960an, Donostian, Euskal Herriko Txapelketa Nagusian, hirugarren gelditu zen Basarri eta Uztapideren ondoren:

«Bazkari baten ni ezagutu
ninduzun bertso lanian.
Txapelketa bat gero izan zan
Victoria Eugenia:
zu bigarren ta ni irugarren
giñalako azkenian,
amaika bertso bota genduan
alkarren aldamenian».

Uztapide hartuko du, harez gero, bere maisu edo gidaritzat ².

Azpillaga da gure egunotan bertsolaritza zahar eta berria uzartzen dituen hede sendoenetakoa. Bertsolari jantzia, plazagizona, entzuleekiko sinpatia (lotura) sortzen duena.

Azpillagaren presentziak plaza bat bete egiten du. Bere du, benetan, «bertso lana», «lantegi hau». Azpillagak bertsoetan gauzak «esplikatu» egiten ditu, lehengo maisuak bezala:

«Bertso berriak esplikatzeko
artu det pentsamentua,
Zeruko Jauna argitu zazu
nere entendimentua...

Ugaria eta jeikia da Torre-ko koblakari hau. Bertsolari eta bertso-jartzaile zaharrak ondo ezagutzen ditu. Besteak beste, Pello Mari Otaño ³:

Baina, kontuak kontu, Azpillagaren bertso-lantegian 1962a da urterik garrantzitsuena. Urte honetan Lopategi izango da Bizkaiko Txapeldun eta Azpillaga bigarren. Geroztik, elkarrekin elkarrekin kantatuko dute Euskal Herri guztian zehar, herriaren deiari erantzunez. Azpillagak bere ahots gartsuz, zigorrak zigor eta debekuak debeku, argi eta garbi aldarrikatu du Euskal Herria zer izan den, gaur nola dagoen eta bihar nola behar lukeen.

III. — BATERAKUNTZA

Baina ez dezagun uste gaur, Muxika-Goroizika eta Berriatu-Ondarroa elkarregandik aparte dabilzanik. Eskualdeotako eskolak bateratu egin dira, sintesis batetara iritsi dira, eta bateratze hau gehienik Lopategi eta Azpillagari esker egin da. Bikote hau historiko bihurtu da eta badirudi 1962az geroztiko belaunaldiaren lemazain dela. Hau gertatu izan da aurreko zenbait bertsolari haundirekin ere, baina, ezin uka bikote honek marratu duela gure urteotan Txapelketa-giroan hedatu den bertsolaritza, Euskal Herri industriatu eta hiritarraren koblakaritza. Hauez gain badira bertsolari nabarmenak. Hala ere, besteak beste, hor geldituko da Lopategi eta Azpillagaren oinatza.

IV. — BESTE ZENBAIT ESKUALDE

Ez dut hemen Bizkaiko bertsolaritza bere osotasunean azaldu. Labur ibili behar izan dut lan honen mugek eraginda. Hor ditugu Durango-aldea (Onbe, Txindurri), Mungia ingurua (Ormaetxe), Arratia (Uriarte, Pujana), Txori Herri (Eulia), eta abar.

Badut Bizkaiko bertsolaritzaz lan oso eta zabalago bat egiteko asmoa. Derrigorrezko da ikerketa bat. Aipa dezagun, oraingoz, Arratia eta hemen:

Uriarte

Esteban Uriarte Etxebarria, Diman jaio zen 1894eko Apirilaren 27an, Iturbe baserrian. Zortzi urterako hasi zen bertsuetan eta 1947an, berrogei eta hamahiru urte zituela, Bermeon hil zen «meningitis tuberculosa»rekin.

Gazterik joan zen Mañura ikazkin eta, harez gero, Bermeon emango zuen bere bizialdia hargin eta udaleko enplegatu bezala.

Inoiz Uztapide eta Basarrirekin ere kantatu zuen, baina, gehien bat, mitinetan ibiltzen zen Kepa Enbeitarekin. Kantatzen ez ezik bertso-jartzen ere ihardun zuen: «Agure zeloso bati», eta abar.

1935eko Urtarrilaren 20an Donostiako Kursaal-en egin zen Euskal Herri guztiko Txapelketara azaldu zen. Baziren hogeitau bat bertsolari eta Uriartek bostgarren saria jaso omen zuen.

Hona puntu bati erantzuna:

«Ekin zazu oraintxe
nere lagun zarra...
Uriartek: Orretako bai dala
orain ordu txarra.
Badakizu aragiz
naizela malkarra,
kanturako amaitu
da nere indarra».

Hau da Uriarte dimoztarra:

«Esteban daukat izena eta
apellidoz Uriarte,
urte askuan ibillikua
jaiot-erritik aparte.

Onetariko desondra txarrik
ez dot eduki gaur arte:
iñon andrarik gura izateko
neuria dot guztiz maite».

Gaur ere, Bermeon, Estebanen ondorengoek «Bertso» dute izen printzipaltzat.

V. — ONDORIOZ

Euskal Herria aldatu egin da, behar bada, gure urteotan aurreko gizaldietan baino gehiago. Ekonomi egitura, gizartea eta bizi-era bestelakotu egin dira. Era berean eta horregatik, hain zuzen, kultur giroa ere aldatu egin da. Euskal Herri hau, Euskal Herri berri bat da, zerbait berri bilakatu da.

Bertsolaritzak ere, berdin, berri beharra du. Ez dut esan nahi berrikuntza hau lortu ez denik, garbi geldi bedi baietz, baina, argi esan dezadan lortuago behar duela. Ez dela posible gaur orain ehun urte bezala bertsotan egitea, gaur bertsolariak kulturaz ere jantzia behar duela, eskolatua izatea nahi eta nahiezkoa dela. Analfabetismoa ez dela meritu bat eta ezta ere zenbait postura «anti-libello». Topiko, errekurso eta eskema gastatuak baztertu beharra dago. Bizkaiko bertsolaritza bide honetatik doa.

«Aren bertsoak gazte-gazterik
asi nintzan irakurtzen,
kantari asi nintzan garaian
etzidan gutxi laguntzen.

.....
.....
.....
.....

A. M.

¹ Luzio «Arrola» (1884-1963), 1959ko Irailean Euskaltzaindiak «Bertsolarien aitona» izendatua, eskualde honetakotzat har dezakegu.

»

«.....

.....

.....

.....

Lantegi ontan nire guraso
 Manuel zu izan zera.
 Orain eskerrak ematen nator
 oso denbora luzera».

«Berriatura azaldu ziñan
 Basarri laguntzat zala.
 Mutiko nintzan baña ordutik
 dadukat zure itzala.
 Kontu aiekin gogoratzen naiz
 atzo pasata bezala.
 Zeñek pentsatu gero zurekin
 ibili bear nintzala?»

«Zuk berrogei ta amaika urte
 ogei ta bost nituela;
 or da señiale emeretzi bat
 izan bearko dutela.
 Erririk erri ibiltzen giñan
 aita-semeak bezela,
 argatik nion bertso giroan
 zure umea naizela».

»

«Aren bertsoak gazte-gazterik
 asi nintzan irakurtzen,
 kantari asi nintzan garaian
 etzidan gutxi laguntzen...»

EL BERTSOLARISMO EN VIZCAYA LE BERTSOLARISME EN BISCAYE

El bertsolarismo vizcaíno no es plagio del guipuzcoano, como algunos piensan. El bertsolarismo en Vizcaya ha estado muy ligado a las «kopia zaharrak» que han durado más que en otros lugares. A causa de esta ligazón con las «kopia zaharrak» se ha desarrollado el «zortziko txiki», mientras en Guipúzcoa, ya en tiempos de Fernando Amezketarra (1764-1823) se había implantado el «zortziko nagusi», que en Vizcaya lo introduce Kepa Enbeita (1878-1942). Así pues, el bertsolarismo tal como se entiende hoy, esto es, basado en el «zortziko nagusi» que es más conceptual, amplio y complejo, es más reciente en Vizcaya que en Guipúzcoa.

En Vizcaya podemos distinguir dos zonas y dos escuelas: Muxika-Gorozika y Berriatu-Ondarroa.

En la primera sobresalen los Enbeita (Kepa, Balendin, Jon), J. Lopategi, X. Amuriza. En la región de Berriatu-Ondarroa, más guipuzcoanizada que la primera, hay igualmente varios nombres de altura, entre ellos J. Mugartegi y J. Azpillaga. En la actualidad, se han unificado prácticamente las dos escuelas, gracias a la labor conjunta de Lopategi y Azpillaga.

Le bertsolarisme en Biscaye n'est pas un plagiat du bertsolarisme en Guipuzcoa, comme le pensent certains. Le bertsolarisme en Biscaye est très lié aux «kopia zaharrak» qui ont duré plus qu'ailleurs. C'est à cause de ce lien avec les «kopia zaharrak» que le «zortziko txiki» s'est répandu, alors qu'en Guipuzcoa, dès l'époque de Fernando Amezketarra (1764-1823), le «zortziko nagusi» s'était implanté. Il sera introduit en Biscaye par Kepa Enbeita (1878-1942). Ainsi donc, le bertsolarisme tel qu'on l'entend aujourd'hui, c'est à dire, le «zortziko nagusi», plus conceptuel, plus ample et plus complexe, est plus récent en Biscaye qu'en Guipuzcoa.

En Biscaye on distingue deux zones et deux écoles: celle de Muxika-Gorozika et celle de Berriatu-Ondarroa.

Dans la première, les bertsolaris les plus remarquables sont les Enbeita (Kepa, Balendin, Jon), J. Lopategi, X. Amuriza. Dans la région de Berriatu-Ondarroa on trouve aussi quelques noms célèbres, dont celui de J. Mugartegi et J. Azpillaga. De nos jours, les deux écoles se sont pratiquement unifiées, grâce à la collaboration de Lopategi et d'Azpillaga.

Ipar Euskadiko Bertsulariak

Emile Larre

Iparraldeko bertsulariak zenbait lerrotan?... Eta gehiago dena zenbait egunez, gehiagoko bilatzerik gabe?... Goazen halere sail horri buruz, baratza eder baten bisitatzera joaten den bezala. Balio duten lore guzietan merezi duten begirapena emanen ez badiegu ere, badakigu, den gutieneko zalantzarik gabe, bisita baliosa eginen dugula eta ez garela hortik eskuak hutsik itzuliko. Barka beraz otoi gure ikertzean ikusiko ez ditugun lore guzietan gatik eta ere gaizki erakutsiko ditugunentzat. Den bezala, ikertze azalezko hau hasiera bat izan dadila gure buruaren ezagutza hobe baten-tzat.

Ez bait da lan erreza lehengo bertsulariez mintzatzea. Bertsua, alabaina, behin botatzen den zirtoa, errateko eta entzuteko denbora irauten duen iguzki pindarra: une hartan norbait izan bada aski oroimen zorrotzekoa, hobe. Bestela galdua liteke betikotz. Ez bait zen magnetofoirik gure zaharren denboran. Baina zer diot magnetofoirik? Izan daitekea oraino bertsularirik, magnetofoida edo gainerako teknikek bizia hola aldatu duten garaian? Baietz izan dadin galde horren erantzuna, hori nahi dugu guk denok, bertsularitzaren

maitasuna barna sartua dugunok eta haren alde bermatzen ga-renok. Goazen beraz maitasun horrekin gure iparraldeko baratzera.

Bertsulariek leku handia izan dutela gure herrietako bizian, hori konpreni errez da. Izan zitezela *herriko bestak* edo *toberak*, *feriak* ala *galarrotsak*, bertsulariak ziren jendearen jostarazleak. Dohaina ez zezaketen denak berdina izan baina ariz zalutzen da mihia, zorrozten izpiritua: hala-nola aizkolariak, epaileak, palankariak edo pilotariak maiz jokatzen zutelakotz, gehienak lehen mailakoak ziren bezala, gauza beraz erran daiteke bertsularientzat ere bai zalutasunez, bai izpirituaren sakontasunez, eta bai, beren heinean, baserriko poesia batez ere hain segur.

Bestalde, *entzuleek* ainitz sustatzen zituzten: osoki haiekin zen-eta herri guzia, haien ateraldien xurgatzaile eta beti handia- goen galdez. Holako herriak berak ere du bertsularia egiten.

Eskolatu guti gure bertsularietan: denak herriko seme ditugu, eta ainitzak herritarren maila apalenekoak: «Oilo gosea kantari» errana den bezala. Halaber bere barrenean hutsak edo go-seak dituenak saminago botatzen du bere oihua. Badira bizkitartean etxeko-jaun zenbait ere gure bertsularietan. Eta badira beren jakitate laburra irakurtze zenbaitez osatu ahal dutenak. Holakoetan batzuek apez zenbait izan dituzte laguntzaile: Zal-dubi, Adema, Beltça, Oxobi, Zerbitzari, Lafitte, Uharriet, Iratzeder apezak eta beste batzu, orobat berak ere doi batean behintzat bertsu-moldatzaile, izan dira bertsularien laguntzaile eta sustatzaile beroenatarik. Baina bada beste laguntzailerik ere.

Beste asko bertsularik, berak sortzez ausartagoak zirelakotz edo nik ez dakit, mundua kurritu izan dute, Ameriketaraino behintzat... Erran dezagun ere bizi inarrosi bat, eta batzuetan nahasia ere, bertsularitzarekin bat doala batzuen zortean: dela familiako auzietan, dela amodiotan, dela ere mugako edo herriko kaxketadunekin, asko gataskabidetan barna ibiltzen ikusten dugu maiz bertsularia. Hala-nola Otxaldek zuen Hazparneko presondegia estreinatu, hango bereko Xetre bertsulariaren araber:

Hazparnen egin dute ganbara berria
 Bidarritik jin zauku estrainatzallia
 Gizon gazte kapable ontsa ikasia
 Orok maite dutena, bertsu emailia.

Azkenik, erran dezagun hitzaurre honetan ez dela errez lehengoetan bertsularia eta bertsu-idazlea bereztea. Idatzitakoak dira alabaina gelditu. Aldiz, hala-nola Matxin Irabola senpenter famatuak ez bait zekien ez irakurtzen ez idazten, ez da harritze-ko haren dohain ederraren ezaugarri guti gelditu bazaigu ere.

Goazen halere gure hiru probintzietan barna, nun zer kausitzen dugun.

Zuberoa

Zuberoa lehen hemen ere. *Beñat Mardo*, hemezortzigarren mendean, kantore huntzale agertzen da hiru kanturekin. Baina «Beñat Mardoren kantoria» deitzen dena bertsularien moldean agertzen da, Mardok eta *Museñak* elgarri errefera ematen dutela plazetan bezala. Mardo, Barkoxe-Basabilakoak desafio egiten dio bertsutan: «Ez dakika ni nizala bürüzagi hartako». Museñak aldiz beretik: «Basabilako lauentako nihau enük ahalke». Ondarrean, beren haundi-amets eta desafioak utzirik, bakea egiten dute bakoitza bere mailan egonez:

«Hobe diagü bai egonik hartü gabe banitate
Hi tallür hizan bezala ni zintzarri egile».

Moldeak erakusten du beraz Mardo eta Museña bertsulariak zirela, Ziberoko eta Iparraldeko haundienetarik berdin.

Zuberoak beste zenbait ere, fama haundikoak, ezagutu ditu geroztik. Haundiena, dudarik ez da. *Pierra Topet-Etxahun* (1786-1862). Hau bere kantoreei esker da beti ezagutuko, baina bertsularia ere zela ez da dudarik: Otxalderekin ez da ustegabeta-rik elgarretaratu Ahüxkiko uretan eta kantu famatu hartan; lehen ere elgar ikusia zuten plazetan. Eta Barkoxeko plazan ez zena gehiagokorik gabe barrika baten gainerat igan meza ondoan apezari bertsuen emateko! Gaineratekoan horrelako bizitza dorpe eta nahasiak ere bere heinean zenbat ez du lagundu horrelako gai harrigarriak berari ahorat ekarriz. Egia-erran ez da gaia nahikoa bertsulariarentzat.

Luis Ligueix Larrañekoa, Gamerat esposatua eta gazterik hila, gure mende honetako bertsularia genuen eta jite haundikoa. Gaia erran bait dugu, honek ez zuen gai bera Etxahunek bezala erabiliko, nahirik ere. Arras bestelakoa zen bera, ezta, goxoa eta leuntzailea, doinua beti zuzena eta ongi erabiltzen. Atseginekin jakin dugu bertsulari horren arrahur bat izan dela

iragan urteko «Bai Euskarari» kanpainaren lan batentzat sariztua. Ez da beraz hazia galdua.

Mende honen hasieran oraino kantatu du Zuberoan *Obitx* Sibasekoak, geroztikago oraino *Borthiri-Sala* Bordeleko larraintarrak, nahiz hau bertsutan baino trebeako zen kantore huntzeko. Azkenik, denek ezagutzen genuen *Pierre Bordaçare-Etxabun* Iurikoa, iragan urtean galdua. Honek ere azken urte hauetan laketago izan du bai bertsu idaztea eta bai pastoral huntzea baina asko urtez ikusi dugu bertsulari saioetan ere ibiltzen, beti poesía solas eta doinua ezpainenetan.

Baxenabarre

Baratze hedatuagoa dugu hemen... guk ez dakizkigunak bestalde. Mardoren denborakorik ez dugu haatik kausitu. *Narro* (edo *Gnarro*) Bidarraitarraren izena (etxearen izenetik) dugu noski zaharrena. Hura zen «Bidarraitarraren» kantua egin zuena: 1819 urtean. Gutiz barka baina kantu horrek erakusten du horren egileak bazekiela bertsutan eta osoki herrikoiak egiten zituela bertsularien molde sanoenean.

Xantxo mandozaina Baigorritik eta Bankarateko erreka horretan bizi izana da 19 garren mendearen lehen partean. Pikoa zorrotza omen zuen eta berdin gogorra ere. *Manex Apezena* aldiz Banka-Bildosteikoa zen baina ez zen bera hain bildotsa: hamar bat urte preso ere egona zen ohointza zerbaiten gatik. Bertsuak saltzen zituen eta horrela jakin dugu eta beste batzuekin segurtatu honetan ere ohidura hori bazela. Apezenak bere ilobaren kontra ere egin zituen bertsuak, honek saldu zuelakoan bere lan txarren ondotik.

Etxamendy-Borddel Luzaidarra hil zelako mendeburua ospatu berria dugu. Bertsulari haundia zen hau, hegoaldean baino ezagutuagoa Garazin, Luzaidek bere ixurgia alde horretara izanez. Iloba bertsu-idazle bat badauka Kalifornian, *Juan Cruz Arrossagaray* bere bertsuak beti handik igortzen dituena.

*Behorlegiko Zubi*at herriko karteroa zen, bertsulari ona, bazkari, eztei eta horrelakoetan ainitz galdatua. Inglaterrako Eduardo VII erregea Donibane Garazirat etorri zelarik, beste batekin izan zen Zubi at haren aintzinean kantatzeko. Bestalde, kantuak ere egin ditu.

Joanes Etcharren Irulegi-Agerreko nagusiaren anaia, oraingo nagusi zaharrenean osaba zen; gaztean Ameriketara ibilia beste

ainitz bezala. Euskaldun argi eta buru onekoa, bertsutan halaber, arrazoinka ezin garaitua baina mihi onekoa. Irulegi-Agerrean egon zen mutil gazte bat bertsularitzako dohaina zuena: *Larramendy*, Eiheralarre-Gohanetx izanen dena. Diote bigak ari-tzen zirela gogotik bertsutan arratsetan. Irakasle ona, ikaslea ere bai, bertsulari ederra atera zen bigarren hau, herriko besta, tobera-mustra eta denetara ainitz galdatua. Nork ez du ezagutzen, hamar bertsutan, «Larramendiren Ordenua», bere bertsularitzako kezka eta kontseiluekin:

Zuzena beti laguntzeko nik badut aski borondate
Jaun errot batek hau erran zautan duela berrogoi urte
«Larramendi, zuk, libertimendu, karrus eta Santibate
Guzietatara joan behar duzu galdegiten bazaituzte
Galdegin eta errefusatuz hoben geihago zinue».

Berdin sendimendu haundikoa eta jainkotiarra agertzen zaiku *Peio Etxamendi* Ezterentzubiko «amerikano» lehenik eta geroago herriko auzapez egotua. Ondarrerat ez bait zen ibiltzeko on, badu asko idatzirik.

Izenak eman-eta utzi beharko dugu beste zenbait. Hala-nola *Fudent* Arnegitarra, Ortzaizko «*Amerikanoa*», *Larralde* Eiherralarrekoa eta ere *Lasarra*.

Otxalde bertsularia Bidarrain sortu zen 1814ean eta han berean hil zen 1897an, baina bitartean ainitz ibilirik eta ainitz bertsu eginik. Aiherran ilagintzan ikasirik eta han ezkondu-rik, mugazain edo guarda sartu zen, maiz herriz aldatu, ainitz haur sortu, azkenean Amerika Buenos-Airesetan ere ibili eta itzuli ondoan zahartu arte plazetan eta ferietan berriz kantatzen ibili. Zorionez kantu zenbait utzi dizkigu idatzirik baina egiazko bertsularia *Otxalde*.

Bettiri Dibarrart Lapurdiko Jatsun sortua 1838an, Baigorri- n elizako xantre eta herriko zapatain geroago. Sotoko Oporra, Mi-xelengo zubia, *Itsua eta sastrea*, eta beste asko kantu ezagunen egilea dugu eta denbora berean plazetan bertsulari on ainitz arra-kastatua.

Azkenik Baxenabarren guk ezagutu edo ezagutzen ditugunak izenda ditzagula: horra *Meltxor* hegoaldetik etorria zena, *Zubi-koia-Ibarra* Bankako baztandarra, dena izpiritu eta zirto, *Manex Hiriar*t Ezterentzubitarrak eta *Xalbador* haundia zenuetan, azken honen obrak eta «*Odola*» beti mintzo bait dira oraino, bai eta ere *Jean B. Bide* bertsuzale eta egile ere zena. Bizietan, eta agian

luzaz, *Iriarte-Bersinanto* Bankakoa, saioetan ibilia, J. B. Irigaray Arrosakoa eta orain ikusten ditugunak: *Esponde*, *Mendiboure*, *Arrossagaray*, *Alkhat*, *Mixel Xalbador*... gerokoak geroko!

Lapurdi

Uztaritze, Sara, Senpere, Urruña eta Hazparne asko aipatuak dira Lapurdiko bertsularien sailean, baina ere Luhuso, Kanbo eta Ezpeleta.

Hazparnen hona *Larralde-Plumain* edo *Bordaxuri* izen eza-gutueta zaharrena, 1815eko «Galerianoren kantueri» esker. Ez dakigu beste gehiagorik horretaz. Baina hemeretzigarren mende horretan arrakasta handia du Hazparnen bertsuak: bai bertsu idatziek eta bai bertsulari saioek, ezen badakigu besteak beste Otxalde bat hilabetean behin etortzen zela Bidarraitik Hazparneko merkaturat, eta ez zen nekazaria, beraz ez zuen merkatan aferarik. Eta bazen Hazparnen asko bertsulari eta kantu egile, gizon ala emazte.

Iribarnegaray-Xetre batekin zituen maiz Otxaldek hor afe-rak, bertsutan. Ez da ahantzia Xetre Hazparnen, ez eta haren kantuak ere. *Xetre* bigarren bat izan da egia-erran baina lehena aipatuagoa da. Beste hazpandarretan hona *Durruty-Xuberri* zela-laitarra. Eta *Katxo*, *Katxoteikoa* zelakotz. Eta *Petti*: hau «Kaiet Axeri» kantuaren egilea.

Baina emazteak ere izan direla bertsulari erran gabe ez gaitzke gera. Bat *Mari Argain* Kanbo-Urkodoikoa, gaztean espartin egile izana ofizioz eta gero nekazari egina ezkontzaz. Baina bertsularitza utzi bage halere. Ez zekien irakurtzen. Halere auzo baten laguntza esker bialdu izan ditu berak egin bertsuak sariketa batzuetara. Ezpeletan behin denei nagusitu zen gai honekin: «Senar-emazteak etxeko-etxeko». Mari Argainek bazuen lagun bat, Hazparnen sortua eta hura eskolan ibilia: *Aña Etchegoyhen*. Bi emazteak ibiltzen ziren ezkontza, bataio eta bestetan, ala buruz-buru ala gizon bertsulariei ihardetsiz. Azkenik, bada berrikiago Hazparnen emazte zirtolari-bertsulari bat izana, *Aña Etchegaray*, Debruatarretarik eta nehoren beldur ez zena.

Zirtolari eta holakoak arras maite bait dituzte Hazparnen, erran behar da holakoak asko izan direla hor, baina beharrea zenbait bertsu ere egiten zekitenak, Joanes *Urruña-Daguerre*, *Gaxte-Leon*, *Amespil-Patrun*, *Larramendy-Ebasun*, *Iriart-Iturrilo*,

Munonborda: azken bi hauek aritu ziren 1890eko toberetan zirtolari, bertsulariak zituztelarik Xetre eta Otxalde.

Halere Hazparne ez dugu *Jose Mendiague* nor zuten erran gabe uzten ahal. Hura ez dute beren herrian bertsutan aski prezatu ahal izan zeren Ameriketara joan bait zen, Montevideo-rat. Handik ditu Mendiaguek bertsu ezin ahantzizkoak bialdu, eta hemen denek kantatu dituzte.

Urruñan berriz hona *Jolimont de Haraneder* eta *Tipy-Elissalde* mugazaina, hau «kriolinak» eta «Dama gazte xarmant bat» kantuaren egilea. Saran *Vergez* bere garaian sari zenbait ereman dituena, eta *Capdeville* «Rotchild» deitua, gizon arrunta eta ausarta, *Agustin Etcheverry* zapataina, Ezpeletan *Xalbador* bat. Uztaritz-Arruntzan beste *Capdeville* bat *Kattabil* deitzen zutena, arras gizon goxoa eta ele onekoa, fina, «Jaun publikoa» erranez mintzo zena, 1950ean hila. Beste *Kaxo* bat hor ere; Kanbon al-diz *Erguy* ez aspaldi zendua.

Luhusoko zen berriz *Larralde-Panpale*, herriko arotza eta pilotaria; Lapurdi eta Baxenabarreko herri gehienetan ibili da kantatzen; Mattin Aheztarrak Saran zuen ezagutu eta bere lehen bertsuez atakatu ere! Eta nork ahantz Elizanburutarrak: ez gara hemen «Ikusten duzu goizean» kantuaren egileaz ari baina beste izen bereko batez *J. B. Elissanburu* eta beste *Leon* batez, bigak bertsulari iragan mende.

Senpereko *Matxin-Irabolak* maila berezia hartzen du. Gizon tipi bat zen baina ernea, zoragarriko erreztasunaren jabe. 1955ean bigarren atera zen Donostian, Basarriren ondotik. Mugaz bestalderat ainitz galdatua zen. Balio zuen gasailan, xixtatua zelarik. Beste gisan fede haundiko gizona eta erlisionezko gaetan ongi ematen. Eta bazuen arreba bat, *Mari*, hau ez zen plazetan ibiltzen baina etxean anaiarekin aritzeko balio zuen. Azkenik, bego hemen *Eizmendi-Errexil* Errezildarra, izenak dioen bezala eta Urruñan bere bizia bururatua, familia haziz eta bertsu ainitz eginez eskuin eta ezker.

Xehetasun gehiagorentzat toki eskasez beharko dugu honetan gelditu. Azken gogoeta batzuekin halere. Bertsularitzak gure iparralde honetan harrera haundia izan duela iragan mende horretan ez da dudarik; Hazparneko Parachou jaunak erran digun bezala: «Ene haur denboran denak ari ziren bertsutan gutiaski, botoila bat arnoren aintzinean». Bestalde ikus ez zela Uztaritze, Sara edo Luhusoko bestarik bertsularirik gabe. Gero da ttipitzen hasi, eta bertsulariak gutitzen, 1940an, nahiz bazen orduan beste egitekorik, apalenean zen bertsularitzaz.

1945etik dira bertularitzaren mezulari on batzu xutitu: *Hermandorena*, *Manu de la Sota*, *Monzon*, *Lafitte*, eta horrelakoak. Horien lagun eta beren talenduaren jabe, etorri zaizkigu, hemen bizitzera edo saioetan bertulari batzu, *Meltxor*, *Zubikoa*, *Basarri*, *Errexil-Eizmendi*... eta, guziz, orduan izan du suertea gure lurrak sortzeko bi bertulari onenetakoak, *Mattin* Aheztarra eta *Xalbador* Urepeldarra, bai eta horiekin *Xanpun-Sein* Urruñarra, beste hazaldi baten sortzaileak.

Ea nor izanen diren hurrenaren sortzaileak!

E. L.

LOS BERTSULARIS EN EUSKADI NORTE LES BERTSULARIS EN EUZKADI NORD

Si bien no es fácil conocer con exactitud la vida del bertsolarismo en épocas alejadas de nosotros por falta de medios técnicos de transmisión, sí se sabe que los bertsolaris han ocupado un lugar preferente y destacado en la vida de nuestros pueblos, en sus fiestas, en sus ferias.

Ha habido pocos hombres de letras y de cultura entre los bertsolaris de Euskadi Norte, aunque haya habido varios que se han distinguido como mentores de la literatura popular y en concreto del bertsolarismo. Los bertsolaris, en cambio, han sido hijos del pueblo y frecuentemente de las categorías sociales más humildes.

Las tres provincias de Euskadi Norte han producido bertsolaris. Zuberoa es la primera de que tenemos noticia, ya en el siglo XVIII. Baxenabarre es sin lugar a dudas la que mayor número de bertsolaris ha dado.

Il n'est pas facile de connaître avec exactitude la vie du bertsolarisme à des époques lointaines à cause du manque de moyens techniques de transmission. Par contre l'on sait que les bertsolaris ont occupé une place de choix dans la vie de nos villages, dans les fêtes, dans les foires.

On trouve peu d'hommes cultivés parmi les bertsolaris d'Euzkadi nord. Cependant, plusieurs se sont distingués en tant que mentors de la littérature populaire et en particulier du bertsolarisme. Les bertsolaris, eux, sont issus du peuple, et le plus souvent des catégories sociales les plus humbles.

Il y a des bertsolaris dans les trois provinces d'Euzkadi nord. On les trouve, d'après les connaissances actuelles, en Soule, déjà au XVIIIème siècle, puis en Basse-Navarre, qui est, sans aucun doute, la province qui a donné le plus grand nombre de bertsolaris.

Bertsolaritza gaur eta bihar

Antton Haranburu
Jose Mari Iriondo

Sarrera

Gure bertsolaritzari buruzko idazlan hau egin behar eta, edozein euskaldun eta bertsozalek bertsolaritzaz duen ikuspegi arruntetik abiatzen naiz. Denok dakigu zerbait bertsolaritzaz, denok ezagutzen ditugu gure bertsolariak eta gutxi edo gehiago denok dakigu zer den bertsolari bat. Baina behar bada intuizioz bakarrik dakizkigu gauza guzti hauek. Ez dugu inoiz gure bertsolaritzaren fenomeno hori sakonki aztertu, ez dugu bertsoaren analisisirik egin eta ez dugu bertsolariaren barne prozesu hori arrazoitu. Bertsolaria-bertsoa-bertsolaritza gauza oso bat bezala ulertzen dugu.

Horregatik idazlan honetan elementu hauetako bakoitzaren azterketa bat egitea litzateke nire asmoa, bertsolaria, bertsoa eta bertsolaritza bakarka hartuz. Hala ere irakurleak jakin behar du ez dela hau azterketa sakon eta sistematiko bat; gehienik ere oharpen batzuk egitera eta pista batzuk markatzera ausartzen naiz eta ondoren esango dudan guztia iritzi pertsonal baten kolokan ezarri nahi nuke, dogmakeria guztietatik urrun.

I. — Bertsolariak

Gure herri-kulturaren fenomeno eta adierazpenik berezietako bat gure ahozko bertsolaritza da. Baina oharpen honekin hasi nahi nuke: gure herria bertsozale baino lehenago bertsolari da. Zu eta ni, irakurle, bertsolari gara eta euskaraz ari garen unetik denok gara bertsolari.

Orain zentzu konkretu batetara mugatuz, bertsoak egin eta jendaurrean kantatzen dituen horri deitzen diogu bertsolari. Ez du gehiago zehazterik merezi, denok izen eta abizenez ezagutzen ditugu gure bertsolariak. Ez goaz orain bertsolarien klasifikapen bat egitera bertsozaleak bertsolari bakoitzari eman ohi dion mailari begira.

Hala ere gaur egun bertsolarien sailkapen nagusi bat egiten hasita, bertsolari ikasi diren eta hizkuntza landua dutenen saila alde batetik eta gutxiago ikasiak diren eta hizkuntza landua ez dutenen saila bestetik berezi beharko lirateke. (Bertsolari ikasia esan dugu, eskolatu hitza baino egokiago eritzirik). Liburu eta irakurketaren eragina gero eta nabarmenagoa da gure bertsolarien artean. Bertsolaria eta liburuak elkar ulertzera eta elkarrekin bizi-tzera kondenuatuak daude hemendik aurrerako bertsolaritzan. Baina puntu hau geroago aztertuko dugu.

Sailkapen nagusi horren ondoren, beste bigarren bat egin daiteke baina ez litzateke hain zehatza: bertsolari baserritarra alde batetik eta bertsolari kaletar edo hiritarra bestetik; batez ere bertsolariaren mentalitateari dagokion sailkapen bat litzateke hau. Baserrian jaio edo bizi delako, baserriko kultura berezi baten ordezkari den bertsolari bat bada gure artean. Norbaitek esan dezake fenomenoak dugula, eta arrazoi luke horretan. Baina nahiz eta biak kalean bizi, nahiko erraza da bertsolari baserritarra eta bertsolari kaletarra bereiztea. Hizkuntza bera aparte utzita, esaera, irudi eta klitxe nahiko desberdinak erabiltzen dituzte batak eta besteak. Hala ere bi puntu hauek garbiago agertzen saiatuko gara ondorengo iritzietan.

II. — Bertsoa

Bertsoa, gaurko bertsolariek egiten duten bertsoa dugu orain aztergai, eta bertsolarien obra eta produkzio nagusia bera denez, bertsoak lagunduko digu argienik bere sortzailea, bertsolaria, ezagutzen. Bertsoak ematen du bertsolariaren neurria: bertso

onak bertsolari ona, erdipurdiko bertsoak erdipurdiko bertsolaria eta bertso txarrak bertsolari txarra.

Bertsoaren estetika bat bada. Bertsozaleak badu kriterio bat bertso ona bertso txarretik bereizteko eta kriterio hori ez da beti berdina izan eta izaten. Hau da, bertsoaren estetika edo bertsolari-bertsozaleak bertsoa baloratzeko duen kriterioa aldatuz doa atzotik gaurrera eta gaurtik biharrera. Eta hemen galdera garrantzitsu bat sortzen zaigu: nork markatzen du garaian garaiko bertso estetika hori?

Erantzuna bakarra da: herriak, edo bestela esan, bertsozaleak. Herria bera dela bertsolari esan dugu haseran eta herriaren dinamika bertsolariaren dinamika bera da. Horrengatik entzulea eta bertsozalea aldatuz doazen neurrian (ideiaz, pentsamenduz, hizkuntzaz, hitz batez kulturaz aldatuz doazen neurrian) bertsolaria ere aldatuz doa. Orduan, bertsozale eta bertsolariarekin batera bertso estetika ere aldatu egiten da, bertsolariari garaian garaiko molde eta gustoak esijituz.

Honek izugarritzko garrantzia du bertsolaritzan. Gaurko Euskal Herria baserri kultura batetik kultura hiritartu baterako bidean sartu bada, bertsozalea eta ondorioz bertsolaria ere sartu beharrean aurkituko dira.

Orobat gertatuko da bertsoarekin. Hizkuntza landu gabeko euskaldunen neurriko ziren garai bateko bertsolariak; gaur egun, ordea, herria alfabetatzen eta bere burua kulturaz lantzen ari da eta ondorioz, bertsolariak ere bere hizkuntza eta bere burua landu beharko ditu bertsoetan egiteko.

Eta hemen sortzen da bertso-eskola delakoen gakoa. Eskola bat bertsolari konkretu baten (batzuen justuago) bertso gintzan isladatzen den bertso estetika bat baino ez da. Baina azter dezagun bertso-eskolaren puntu hau.

Azken Bertsolari Txapelketaren ondoren, bada Amuriza txapeldunaren bertso gintza nolabait adierazi behar eta bertso-eskola berri bat bezala juzkatzen duenik. Egia ote Amurizarekin bertso-eskola berri baten aurrean aurkitzen garela? Lehenik eta behin «bertso-eskola» kontzeptua bera argitu beharko litzateke. Bertso-eskola izena, nire iduriko, garai batean nagusitzen den bertso gintza berezi bati eman dakiok. Normalki bertsolari sail batek konpartitzen duen bertso gintza molde bat da, baina eskolaren aitatasuna norbaiti aitortu nahi eta, bertsolari konkretu baten izenari lotu ohi dio bertsozaleak.

Horrela, azken honetan Amurizaren bertso-eskola aipatzen

da, gaurko zenbait bertsolarik darabilen bertsogintza berezia bertsolari horrengan isladatu delako gehienik, batez ere azken txapelketa bitarteko.

Hiru elementu nagusiok bereziko nituzke nik bertso-eskola batean: gaiaren tratamendua, hizkuntza eta bertso egitura; eta horrela bertso-eskola batek hiru elementu hauetan nolabaiteko aldaketa berri bat erakarri beharko du. Aski dugu orain Amurizaren bertso-eskola hau hiru elementu hauen argitan aztertzea.

1. GAIAREN TRATAMENDUA. Azken urteotako txapelketek ezarri duten moldera, gaiari erantzunez egin ohi dira gaur eguneko bertso jaialdi eta saiorkik nagusienak. Eta batipat txapelketan, gaiari ondo erantzutean dago neurri haundi batetan bertsolari batek kantatzen dituen bertsoen bikaintasuna. Badu bere garrantzia, beraz, bertsolari batek gaiari ematen dion tratamenduak.

Orain, bi bertsolari mota bereziko nituzke, bakoitzak gaiari ematen dion tratamenduari begira. Bertsolari batzuek menpean hartzen ditu gaiak; nolabait esateko, gaia padezitu egiten dute. Bertsolari hauek kronika edo interpretazio bat baino ez dute egiten gai horri buruzko bertsoak emanez. Kronista edo interprete batzuek dira eta gaiaren kontu zehatza bertsoetan ematera mugatzen dira. Honek ez du esan nahi bertsolari horiek eta horien bertsoak bertso txarrak eta gutxiago direnik. Bertsolari bikain askoak badira sail honetan eta are gehiago, orainarteko bertsolariarik haundienak bertsolari kronista eta interpreteak izan dira, bertso estetika jakin baten ordezkari jator zirenez. Gehienbat plazako eta mahaiko bertsolariak dira hauek eta batez ere elkarrekin teman eta bertso-elkarrizketan nabarmendu dira.

Beste aldetik, ordea, gaia abiapuntu bezala hartzen duten bertsolariak dauzkagu. Gaiaren esplizitazio bat egiten baino gehiago, gai hori irudikatzen saiatzen dira, errealitate sujerente bat eskainiz; gaitik abiatu eta beren irudimen eta sentipenetan mamitutako mundu baten aurrean jartzen dute bertsozalea. Haiak bertsolari pasiboagoak ziren bezala, hauek aktiboago eta kreatzaileago dira gaiaren tratamenduari aldetik eta bakarkako saioetan nabarmetzen dira gehienbat.

Izen bat aipatu behar eta, bi bertsolari hauen arteko zubi egin duen bertsolaria Xalbador izan da. Xalbadorren bertso landu eta sarkorra bere barneko oihartzun lehertu bat baino ez zen eta haren bertsogintzaren eraginari badio zorrik gaurko bertso estetika eta eskolak.

Baina Amurizarengana bilduz, bigarren mota hauetako bertsolarien artean sartzen da Amuriza bete betean. Bertsolari krea-

tzailea da, ohizko klitxe eta topikoetatik urrun, bere barne mundu baten eskaintza egiten duen bertsolaria. Adibide bat ematekotan, azken txapelketan Garmendia eta Amurizak, bata preso dagoen txoria eta bestea libre dagoena izanik, elkarrekin egingdako bertsoetara zuzenduko nuke irakurlea (*Bertsolari Txapelketa Nagusia*. Auspoa, 141, 27 or.), orainarte esandakoari buruzko argitasunik han aurkituko duelakoan.

2. HIZKUNTZA. Badu honetan ere berezitasunik Amurizaren bertsoak. Azken txapelketa jarraitu dutenek badakite, Amuriza, idatziko lukeen bezala kantatzen ahalegindu dela. Bera bizkaitarra izanik ere, eskualde eta euskalki guztietako euskaldunek ulertzeko eran kantatzen du Amurizak eta horretarako euskara landu eta batuaz baliatzen da. Hau intentu txalogarria da eta goi mailako bertsolari batentzako nahitaezko errekurtsua. Gezurra badirudi ere, gure bertsolariek euskara ikasi eta gero eta gehiago landu beharko dute.

3. BERTSO EGITURA. Batipat neurriari eta rimari dagokie. Hemen ez dago oraingoz aldaketa edo berritasun berezirik baina Amurizak hemen ere bere aportazio pertsonala ekarri du: bere rima joko ugari eta aberatsa. Bertsolariek badute haren «Rimahiztegia» kartzelan egin zuen liburu mardularen berri. Rimaren azterketa sistematiko bat da eta bertsolari batentzat guztiz baliagarri gerta daitekeena, batez ere Amurizak erabiltzen duen maisutasunez erabiliz gero.

III. — Biharko bertsolaritza

Asmo ausartegia deritzot biharko bertsolaritza iragarteari. Hala ere orainarte esanak gogoan, bada nahiko baikor izateko motiborik. Eta baikortasun hori inon oinarritzekotan, herriaren eta bertsozaleen baitan oinarritu behar da. «Herriak bai baitaki bere bideak aukeratzen» esaten zidan behin batez Manuel Lekuona zaharrak, bertsolaritzaren geroaz ari ginelarik.

Bat batekotasun hori galduko denaren beldur dira batzuek eta literatura idatziak gure ahozko adierazpen hau murriztu eta agian galdueraziko duenaren beldur beste batzuek. Agian bada arriskurik. Baina nire ustetan, kantitatean baino gehiago bertso kalitatean irabaziko du biharko bertsolaritzak, adierazpen landuago eta artistikoago bat izatera helduz. «Bertso ona gutxi eta txarra gutxiago» zioen behin bertsolari batek.

Guzti honek ez du esan nahi, ordea, bertsoaren alderdi umo-

retsua eta plaza dimentsioa galduko dugunik. Bazkalondo eta afalondoetako bertsoirik ez da faltako, ez eta sagardotegi edo herri jaietako bertsolariarik ere. Eta honekin batera, goi mailako bertso jaialdi eta saioak egingo dira, noizpehinka txapelketak adierazpen nagusi direla.

Bertsolaritzaren etorkizuna, neurri haundi batetan, ikastoletan dagoela esango nuke. Euskal literaturaren sail berezi bezala, ahozko literaturan eta bertsolaritza eskolatu eta zaletu behar dira ikastoletako ikasleak. Bestetik, bertsolariakademia edo eskolak ere guztiz interesgarriak izan daitezke bertsozaletzen diren gazteak lantzeko.

Azkenik, biharko bertsolaritza oraindik landu gabeko bide eta urratsetara zuzendu beharko litzateke, bertsolariak dituen errekurtsoez baliatzen jakinez gero. Batipat irrati, telebista eta gainerako komunikabideetan behar luke bere tokia bertsolariak, neurri batean berau dugulako gure lehen euskal kazetari eta informatzailea. Horrez gain, bertso-kaseteak eta diskak bertsolariaren zerbitzutan izango dira, liburu argitalpenekin batera.

Esanak esan, etorkizun zabal eta emankorra ikusten diogu biharko bertsolaritza eta badugu aurrerantzean ere «jaioko dira berriak» esateko itzaropen sendorik.

IV. — Eta gero zer?

Bertsolaritza fenomeno zaharra eta berria dugula aitortu behar dugu lehenik, eskuen artetik badihoakigun bitxia denik inork uste ez dezan. Gaur eta hemen, bertsolaritza bizi bait da. Eta bizi dela esatean, bertsolaria eta bertsozalea, bi-biak bizi direla azpimarratu nahi dugu. Izan ere, bertsolaritza, bertsolariak eta bertsozaleak osatzen dute. Biek batera.

Zaletasunik bada: Euskaltzaindiak antolaturik, oraintsu egindako Bertsolari Txapelketa Nagusia lekuko on dela uste dugu. Hasi Arrasate-tik eta Gernika-ra, eta azkenengo egunez Karmelo Baldako pelota lekuan jendeak emandako erantzuna, ez daiteke ahantzi hori eta horrenbestez. Bertsozaletasunak indarririk badu oraindik.

Ez da falta bertsolariarik ere, oraindik oraingoz: 130 bertsolari inguru sailkaturik ditugula gogorazi nahi nuke. Eta jaialdi edo txapelketaren batetan azaldu ez denik ez dugu zerrendaren osagarri baliatu. Gazte eta zaharrago, eskola zahar eta berriko

bertsolari multzo handia plazaratu zaigu, azkenengo urte haue-
tan (ik. izen zerrenda koadroan).

Gurregun mahainguru asko antolatzen da bertsolaritaz. Eta
entzule gehienek, galde berdina egin ohi dute: eta gero zer?

Gero ere, momentu bakoitzari txertatzen zaion neurrian
iraun dezake bertsolariak. Baldin-eta bere zutabe den euskarak
hutsegiten ez badu behintzat. Bertsolaritza fenomeno-kontue-
tan, lehenengo baldintza, zutabea, euskera bait da, bertsolarako
kondizio ezin hobeak ematen dituen hizkuntza hori, alegia. Baina,
horrezaz gain, bertsolaritza, biziko bada, aldiari erantzun-
ten jarraitu beharko du. Forma berriak aurkitzen, gusto berrieta-
ra jartzen, eboluzionatzen, jarraitu behar, orain artean bezalaxe.

Bertsolaria, betidanik ere, gizarteari egokitu zaio beti. Mo-
mentu bakoitzetako gizartearen ispilu izan bait da. Artzaia eta
baserriko semea, industri aroak ekarri duen gizartean ere buru-
bihotz sartzen ikusi izan dugu, oraintxe arloteago, gero kul-
toago. Eta bere bizitzea ere, momentu bakoitzetara etortze horri
zor dio, agian. Bestela, honez gero, itorik bait zegoen. Garaian
garaiko ez den edozer itotzen eta hiltzen den bezalaxe.

V. — Garaira egokituz

1935. urtean Donostiako Kurtsaal-ean egin zen txapelketa
gogoangarri hartan, etendura bat sortu zela bistan da. Txirrita
handia han bat zen, eta harekin batean, Matxin, Zepai, eta
eskola zaharreko beste zenbait bertsolari ere. Baina, bat-batean,
zapla! Granada-errekako mutiko gaztea, hortxe agertu zaigu. Eta
bertsozalea aho bete hortz utziz, epaia bere alde jaulki zuen.
Orduko bertsozale guztiak ez ziren konforme izango. Nolaz,
izan ere, Txirrita baten itzaletik, gazte bati txapela eman? Gi-
zarte erabat baserriar batetan kokaturik zegoen bertsolaritza
maldara, kaleume bat azaldu zen. Kulturaz ordurarteko gehienak
baino zerbait hobekixe jantzia. Aire berri batez zetorren. Eta,
etendura bat sortu zuen, berritze eta zuzpertzte guztiek berez
ekarri ohi duten etendura antzeko bat.

1980ko urtarrilaren 6an Karmelo Baldako pelota lekuan ere,
beste etendura bat gertatu zaigu. Lehen mailako bertsolari asko
falta izan zen, bai azkenengo Txapelketa Nagusi honetan: Lo-
pategi, Lazkano, Agirre, Lizaso, Lasarte, Lazkao-txiki, Uztapi-
de, Basarri bera... Baina lehen maila hori ongi irabazirik duen
bertsolari asko zen. Eta, Amuritzak, bat-batean, epai-mahaia bere

alde jarri du. Joera desberdinak, gizon ikasiagoa, literatura idatzia ongi ezagutu eta landu duen gizona dugu Amuritza.

Bertsogintzarako (bat-bateko bertsogintzarako, esan nahi dugu) oinarritzko legeek, bere horretan dira. Doinu berriak erabili dira, eta, batez ere, hizkuntza idatzia eta bat-bateko bertsozkoa elkarrengana hurbiltzen entseiatu da Amuritza. Eta, lortu du, maila haundi batetan. Intentzio osoz, berak aitortu izan duenez, euskera batua erabili du, bat-bateko bertsogintzarako. Eten bat sortu du, bertsolaritzaren tradiziozko bideak erabat zapuzteke.

VI. — Jaio eta egin

Bertsolaria jaio egiten omen dela askotan entzun dugu, noski. Eta hori egia izanik ere, ez da egia osoa. Joxe Agirre «Orandak», behin batez «estraineko jaio behintzat» erantzun zidan *jaio ala egin* egiten zen galdegin niolarik. Eta «estraineko jaio» egiten dela bistakoa bada ere, gero *egin* egiten da bertsolaria. Eta euskaldunon ahozko literaturaren tradizioa laguntzaile delarik, ofizioa gero ikasi egiten dela esango nuke, neurri haundi batetan behintzat.

«Amezketan zilegi da bertsotan aritzea; horregatik, bertsolari on asko dago han» zioen behin batez Iztuetak. Eta egia da, Amezketako giroak, Errenteriakoak, Hernani edo Usurbilgoak, Asteasu eta Muxikakoak, bertsolari asko *egin* duela. Odoletik baino gehiago *girotik* bait dator bertsolaria, zati haundi batetan. Eta Xalbador zena, Lasarte, Lizaso edo Enbeitatarren semeek ere, giroz dakarte herentzia hori, nere ustez.

Nukleo jakinetan hainbat bertsolari izanaren arrazoia hor dago.

Bestalde, txapelketak izan dira izen berrien plataforma: Loiolako Herri irratiak urtero antolatu ohi zuen gazteen txapelketa, Idiazabalgo *Zepai* eta *Anpo* sariak, Zaldibiako Artxanberri sariketa, Añorgako *Orixe* saria, Bizkaiko Bertsolari gazteen sariketa, Gabiliako Osinalde elkarteak antolatu ohi duena, eta azkenengo bolada honetan, Usurbilgo *Saizar* sariketa, Hernaniko sariketa, Leniz aldeko bertsolarien sariketa, edo Elosukoak, izen berriak eman dizkigute, 130eko zerrenda osatu ahal genezan.

Lehiaketa guzti horietan agertu direnak, *giro* baten eraginez etorri dira, nolarebait; berezkotasun baten babesean mugitzen direla ahazteke, noski.

VII. — Bertsolari eskolak

Egiazko *bertsolari eskolak*, beste zentzu bat dute gai hau aztertzen aritu izan den edonorentzako ere. Baina, *bertsolari eskola* izenaz, Almen-eko eskolan, talde haundi bat bada, bertsoa nola egin eta kantatzen den ikasteari emana. Legazpin, aspaldi samar, Inotzentzio Oleak ahalegintxoak egin zituen, lagunartean. Markinan ere talde bat ezagutu genuen; eta Muxikako eskola ere ezaguna da.

Berorietan, bertsoaren teknika irakatsi da, batez ere. Eta horren fruitu den bertsolaririk bada, gaurregun. Teknika ikasi, memoria landu, klixekak egin, eta... badabilenik aipa daiteke.

Hori ote da egiazko bertsolaria?, galdetuko du norbaitek.

Ez dakit zer erantzun. Antzinako bertsolariek, ez zuten horrelako biderik. Eta antzinakoen «jatoritasun» hori galduz doanaren seinale izan daiteke *bederatzi puntukoaren* galtzea, bat-bateko bertsotan bizitasuna galtzea, gaurregun bertso-lan teknikoago eta hotzagoa egitea. Baina, joerak dira. Kultura idatziaren garaia ekarri eta gizartean txertatu dituen joera berriak.

Hemendik aurrekoan, gisa horretako joerak nagusituko ez direnik, nork esan dezake?

Ez bait dago, inola ere, literatura idatzia eta ahozkoaren bereizkuntza bitxi horri eusterik. Bestalde, gaurreguneko edozein bertsolarik darabilen «jo haruntza eta jo honuntza» etengabeak, oso noizbehinka bakarrik ibili ohi zenak zuen freskotasuna, galerazi egiten du. Jaialdi guztiak gai-jartzaile baten mendean egiteak, bide berrietara eraman du bertsolaria. Eta gaurregun, zorionez edo zoritxarrez, nekez egiten da gidari bat ez duen jaialdirik. Eta joera honek, zinez, bere alderdi makurrak ekarri dizkigu. Baina, ezinbestekoak, azken batean.

A. H.
J. M. I.

EL BERTSOLARISMO HOY Y ANTE EL FUTURO LE BERTSOLARISME AUJOURD'HUI ET DEMAIN

El bertsolarismo se ha adaptado a las diversas épocas, circunstancias y cambios socio-culturales. Una de las pruebas más duras ha sido sin duda la adaptación a la nueva sociedad vasca que ha pasado de la vida rural a la industrial-urbana.

Esta acomodación no se ha realizado sin cambios en el mismo bertsolarismo, y tampoco todos los bertsolaris lo han sabido realizar. Entre los renovadores se puede hablar hoy en día de Xabier Amuriza por sus aportaciones en el tratamiento del tema, en el lenguaje, en la estructura del bertso.

Cara al futuro, puede decirse que el bertsolarismo durará lo que el euskara. En la actualidad el bertsolarismo parece adquirir nueva vida: hemos contabilizado más de 130 bertsolaris, hay premios y concursos por doquier, se han creado escuelas de aprendizaje del bertso; todo lo cual parece augurar un buen porvenir.

Le bertsolarisme s'est adapté aux différentes époques, circonstances et changements socio-culturels. Une des épreuves les plus dures a été, sans aucun doute, l'adaptation à la nouvelle société basque qui est passée de la vie rurale à la vie industrielle et urbaine.

Cette transition ne s'est pas faite sans changement pour le bertsolarisme, et tous les bertsolaris n'ont pas su s'adapter.

Parmi ces novateurs se trouve Xabier Amuriza par ses apports dans le traitement du thème, dans le langage, dans la structure du bertso.

Quant à son futur, on peut dire que le bertsolarisme durera autant que le basque. Actuellement le bertsolarisme semble renaître: nous avons comté plus de 130 bertsolaris, nombreux sont les prix et concours, des écoles d'enseignement du bertso ont été créées. Tout ceci semble annoncer un avenir prometteur.

EGUNGO BERTSOLARIEN ZERRENDA

- Agarre I (Elosu)
 Agarre II (Elosu)
 Agirre, Bittor (Legazpia)
 Agirre, Joxe «Oranda» (Azpeitia)
 Agirrezabalaga «Ziarda» (Elgoibar)
 Aiaola (Usurbil)
 Aittola (Aittola-Itziar)
 Aizpuru, Pedro «Lilibe» (Zestoa)
 Aizpurua, Jose Domingo «Panadero» (Usurbil)
 Alberdi, Jesus «Egileor» (Elosu, Bergara)
 Alberdi, Jesus Mari «Egileor» (semea) (Bergara)
 Alberdi, Martin «Egileor» (Elosu)
 Alberro, Jesus (Brinkola)
 Alkat (Iholdi)
 Amuritzza, Xabier (Etxano)
 Amuritzza II (Etxano)
 Arbitza, Jose (Usurbil)
 Areitio (Durango)
 Argiñarena, Jose Fermin (Errazkin)
 Arregi, Jose Mari (Berriatua)
 Arrosagarai (Aintzila)
 Arteaga
 Asentxio (Usurbil)
 Azarola, Iñaki (Legazpia)
 Azkarate, Kruz (Antzuola)
 Azkune, Jesus «Istinge» (Azpeitia)
 Azpillaga, Jon (Lezo, Berriatua)
 Basakarte, Jesus (Zumaia)
 Begiristain (Ataun)
 Beitia (Apozaga)
 Beloki (Bidania, Telleriarte)
 Bernardo (Usurbil)
 Eguren «Jauregi» (Antzuola)
 Eizmendi Ant. Mari «Loidi-saletxe» (Errezil)
 Eizmendi, Iñaki «Basarri» (Errezil, Zarautz)
 Elgetzu (Mallabia)
 Elizagoien, Bittor (Arraioz)
 Enbeita, Abel (Areatza)
 Enbeita, Balentin (aita) (Areatza)
 Enbeita, Moises (Areatza)
 Enbeita, Yon (Areatza)
 Etxaluze, Jose M. (Zerain)
 Etxeberria, Patxi (Orio, Lasarte)
 Ezkurdia, Klemente (Gorriti)
 Ezponda, Dominique (Garazi, Baiona)
 Fagoaga, Eusebio (Ituren)
 Gabilondo, Jose Mari (Antzuola)
 Garmendia, Txomin (Berrobi)
 Goenaga Loidi (Errezil)
 Goiburu, Florentino (Idiazabal)
 Goñi, Jesus (Oronoz)
 Gorrotxategi, Jose Luis (Osintxu, Azpeitia)
 Gregorio (Elosu)
 Haranburu, Antton (Usurbil)
 Ibarbia, Bittor (Berrobi)
 Ibarzabal (Markina)
 Igarzabal, Eusebio (Gaberia)
 Intxaurreaga (Zeanuri)
 Intxausti, Jose (Segura)
 Iparragirre, Santi (Eskoriatza)
 Iraola, Patxi (Zaldibia)
 Iraola, Rufino (Zaldibia)
 Iturri I (Areatza)
 Iturri II (Areatza)
 Izeta, Luis Mari (Usurbil)
 Iztueta, Jose Migel «Lazkao-txiki» (Lazkao)
 Jauregi (Zarautz)
 Kandido (Usurbil)
 Kantera I (Elosu)
 Kintin (Usurbil)
 Kortajarena, Juan Bautista «Hondartxa» (Asteasu)
 Laka (Baigorri)
 Larrañaga, Anjel (Azkoitia)
 Lasa (Usurbil)
 Lasarte (semea) (Orio)

Lasarte, Manuel (Leitza, Orio)	Olloki (Usurbil)
Latasá (Elosu)	Otamendi (Aia)
Lazkano, Imanol (Azpeitia)	Otaño
Lertxundi, Jose Mari (Aia)	Peñagarikano (Anoeta, Tolosa)
Lertxundi (Usurbil)	Perurena, Juan (Arizkun)
Lexoti (Oiartzun)	Pujana, Basilio (Zeanuri)
Lizaso, Jose (Azpeitia)	San Migel I (Eskoriatza)
Lizaso, Koxme (Oiartzun)	San Migel II (Ezkoriatza)
Lizaso, Sebastian (Azpeitia)	San Migel III (Ezkoriatza)
Loidi-saletxe (semca) (Errezil)	San Migel IV (Ezkoriatza)
Loiola, Juan (Mendaro)	Sarduy, Deunoro (Areatza)
Loiola II (Mendaro)	Sarduy, Martin (Areatza)
Lopategi, Yon (Areatza)	Solozabal (Elorrio)
Madariaga (Aranaz)	Telleria (Albiztur)
Manu «Bega» (Elosu)	Treku, Mattin (Ahetze)
Mañukorta (Larruskain)	Urain, Kepa (Elgoibar)
Matxinandiarena (Nafarra-Brinkola)	Uranga, Manuel «Azkonar» (Itziar)
Mendiburu, J. (Heleta)	Urigüen, German «Etxegiña» (Er- mua, Elgoibar)
Mendizabal (Isasondo)	Urrusti (Mungia)
Mihura, Fermin (Askain)	Uztapide (iloba) (Zestoa)
Mitxelena, Jose J. (Oiartzun)	Xalbador, Mitxel (Urepel)
Mugartegi, Yon (Berriatua)	Xanpun, Manu (Ziburu)
Muñoa, Fermin (Berrobi)	Xanti (Usurbil)
Murua (Gabiria)	Zeberio, Xabier (Isasondo)
Narbaiza, Juan (Eibar)	Zeberio II (Isasondo)
Okelar (Motriku)	Zelaia, Jose Mari (Bidania)
Olaizola, Manuel «Uztapide» (Zestoa)	Zelaia, Patxi (Bidania)
Olarri (Usurbil)	Zendoia, Nikolas (Aia, Azpeitia)
Olau (Aratzerreka)	Zendoia, Rafael (Martirieta)
Olazabal (Zestoa)	Ziolar (Itziar, Endoia)
Olea, Inozentzio (Legazpia)	Zubizarreta «Armaitte» (Elgoibar)

- OHARRAK. — 1) Hernanikoak, Mendaroko norbaitzu, etab. falta dira oraindik.
 2) Hemen agertzen diren izenak programaren batetan agertuak dira denak.
 3) Izenaren ondoren bi herri jartzen direnean, lehenengoa jaioterría da eta bizitokia bigarrena.

Bertsoak ulertzeko

Rufino Iraola

Saio honek informatiboa izan nahi du batipat, eta bertsolaritza gaia hondotik aztertzen ari direnen matizapen partikular eta eritzi pertsonalak alde bat utziz, denek ametitzen eta ontzat ematen dituzten oinarrietatik abiatuak, bertsolaritzaren panoramika orokor bat eskainiko dugu; hori bai, osatzen duten elementu bakoitzari bere tartea emanaz eta teorietan gehiegi galdu gabe, adibide praktikoak ipiniz. Idazlan honen asmoa eta xedea irakurlea bertsolaritzaren perspektiba orokor edo jeneralaren aurrean jartzea da soilki.

Eta besterik gabe, esan dezagun zer den bertsoa. «Hitz neurtu eta rimatueta zerbait eder eta egoki adieraztea edo espresatzea» deitzen dugu bertsoa.

Ez dakit definizio hau, definizio zehatza, bete-betekoa eta zientifikoa den ala ez, baina hori da gutiena kezkatu behar gaituena, oraingoz; zeren aski bait da aztertu, esplikatuta eta borobilduta nahi litzatekeen lanaren oinarri soil eta sinplea izateko.

Baina zenbaitek uste du, hitz neurtu eta rimatuak izanez gero, dena egin dagoela. Hori ez da egia, osoki behintzat. Bi elementuok prin-

tzipalenak direlarik ere, baditu beste baldintza batzu bertsoak, bertso ona eta tajuzkoa izango bada.

Zilegi bekit, guzti hau exenplu edo adibide baten argitan azter dezadan, ulergarriago gerta bait dakiguke.

Gure etxean negu aldean
jaten dirade taloak.
Lehengo batez pelotariak
merezitako txaloak
Gure haurtxoei gustatzen zaie
erregen erregaloak
Zu zarelako izan dirade
hemengo eskandaloak.

Rima eta neurritz ezin eta hobeia duzue bertso hau, baina bertso bezala ez du askorik balio; deus ez duela balio, esango nuke nik; ez bait du inongo arrazoirik ematen. Gauzak nahasi baizik ez du egiten. Puntuak ez daude gai baten inguruan lotuta eta koherentzi falta izugarria dago gaien [puntuen] artean.

Ikus dezagun rima eta neurri beroriekin jositako beste bertso bat.

Negu aldera izaten dira
gure etxean taloak,
horik erretzen gure amonak
jotzen dituen txaloak,
ume guziak beraren jiran
ta haien eskandaloak,
gero kulparik ez duenari
sarritan erregaloak.

Hau bai. Hau, nahiko bertso ona da. Baserriko neguko gau bat hartzen du gaitzat. Amona taloak erretzen ari da. Noski txaloak jotzen ditu (zentzua aldatuz) taloak talaburnian zabaldu beharrez. Txaloari zentzua aldatuz (zentzu aldaketa bertsolaritzan sarri ematen da), gauza dotore bat egiten du; aberastu eta edertu. Hirugarren puntuak ere, aurreneko eta bigarrenarekin lotura handia du. Umeak amonaren ondoan biltzen dira sutondoan eta han ibiliko dira elkar zirikatuz amonak zaplaztakoren bat eman arte. Gutxi fidatu kulparik ez duenari ematea ere: «sarritan erregaloak» (zentzua aldatuz).

Beste elementuekin hasteko, rima eta neurriari buruz esan dezagun zerbait. Ez ordea, ez dugu miatuko hondoraino, zeren lan hori beste lagun bati gomendatu bait zaio, eta monografia honen beste orrialde batzutan dukezue.

Rima

Puntu bakoitzeko azken hitzaren bukaeran behar duen soinu-hots berdinari esaten zaio RIMA. Belarriak onartzeko modukoak izan behar dute. Rima aberatsak, pobreak eta potoak zer diren ikusiko dugu orain. Rima, puntu bakoitzaren amaierako azken hitzaren bukaerako soinu-hots berdina dela esan dugu; baina ez da oso egokia, ederra eta bikaina, soinu-hots hori atziki baten bidez lortzen bada. Esate baterako rima txarra:

gizon ari / txakur(r) ari / elbi ari / muzker(r) ari.

Rima onak:

hil / burbil / dabil / mutil.

Honetan utziko dugu hau; halere hauxe erantsiko genioke. Letra desberdinez soinu-hots berdin hori lor daitekeela eta balio duela. Adibidez: *Hil, burbil.*

Zenbait aditz formarekin formatutako rimak ere, ez dira santu-santuak:

etor tzen / bil tzen / maita tzen / igo tzen.

Nola beharko lukeen? Hara:

etor tzen / sor tzen / gogor tzen / Gor tzen / lehor tzen / ehor tzen.

Honako hauek ere, ez dira oso egokiak:

duguna / genuna / zenuna / diguna.

Beste honako hauek ere ez:

nago / dago / badago / eztago.

Bukatzeko ikus dezagun zer den potoa. Esangura berdineko hitz berdin bat bi aldiz bertso batean erabiltzea da, poto egitea. Beti bezala adibide bat.

Nire emazte maitagarria
hil eta nago *alargun*,
baina eskerrak semetxo batzu
nik baditudala lagun.
Ba ote ezer bakardadea
baino txarragorik inun?
Eta denetan txarren txarrena
gelditutzea *alargun*.

Halere, poto bat gora behera, gainerakoan ongi osatua baldin badago, ez da burla egitekoa —kontuan izan behar da bapateko

bertsolaritzaz ari garela—. Badira potoak baino gauza okerra-
goak bertso batean. Adibidez: ezeren arrazoirik ez ematea.

Konfusio bat egon daiteke entzuleen artean eta da, esangura
diferenteko hitz berdinak pototzat hartzea. Eta ez dira poto
inoiz ere.

egia (gezurra ez dena) / *hegia* (bi aldaparen arteko gorengo
puntua) / *artea* (pintura, eskultura, e.a.) / *artea* (zuhaitza) /
dena (izan-etik datorrena) / *dena* (guztia) / *alde* (zoaz) / *alde*
(diferentzia) / *alde* (zerbaiten fabore) / *bera* (bigun) / *bera*
(hura) / *hila* (bizi ez dena) / *ila* (urtearen hamabi zatietako bat) /
hura (bera) / *ura* (edatekoa).

Badira beste batzu oso garbi ikusten ez ditudanak:

katua (autoa altxatzekoa) / *katua* (animalia).

Hau poto al da?

Bukatzeko, eman ditzagun rima aberats batzu adibidetarako:

sor / *zor* / *hor* / *gor* / *saihets* / *sinets* / *baietz* / *maietz* /
eskuz / *ikus* / *gorputz* / *ertz* / *pertz* / *beltz* / *denz* (den ala
ez) / *lirain* / *gain* / *zain* / *irain*.

Nolabait esateko, aurkitzen zailak diren guztiak dira rima
onak.

Neurria

Neurria, musikak edo doinuak ematen du; eta honen arabera
determinaturik dago puntuaren lerro bakoitzak zenbat silaba
behar duen. Baina, zer da puntua? Da, ba, rimatuz amaitzen
den zati bakoitza.

Ez beti, baina, jeneralean, puntu bakoitzak bi zati izaten
ditu.

Heriotza igaro
da gure etxetik,
ez gara joan baina
beraren atzetik,
pasa behar izan dut
herio latzetik,
maitasun bat ostu du
nire bihotzetik.

Ikusten dugunez, hau lau puntuko bertso bat da; lau hitz
elkarrekin rimatzen dutenak.

Neurri klase dexente dago, baina bi aztertuko ditugu, printzipalenak bezala; gainera besteak, hauen bariante batzu dira, gehienak.

a) *Zortziko haundia*: jeneralki lau eta bost puntukoak izaten dira eta puntu bakoitzak bi zati. Aurrenekoak hamar silaba eta bigarrenak zortzi.

Mutil koxkor bat itsu-aurreko
 zuela aldamenian,
 gizon buru-soil, bizar txuri bat
 bi makuluren gainian,
 kale ertzian ikusi nuen
 inora ezin joanian,
 ta bera nor zan jakinaian
 inguratu nintzanian,
 limosnatxo bat eskatu ziran
 Jainkoaren izenian.

b) *Zortziko txikia*: lau eta bost puntukoak hauek ere; puntu bakoitzak bi zati ditu, aurrenekoa zazpi silabakoa eta bigarrena seikoa.

Neska zar bat tentatzen
 hasi naiz lenguan,
 izan ere halako
 polita zeguan,
 humil eta serio
 hitzegin genduan
 baina gusto guziak
 ez dira munduan.

Beste neurri batzu dituzten doinuak:

Uxo txuria / «Bederatzi puntukoa» / Juana Bixenta Olabe / Maite bat maitatzen dut / Andrea dabil tratuan (Xenpelar) / Esne saltzailearena / Haizak bi mutil mainontzi / Ikusten duzu goizean / etabar.

Ritmoa

Bertsoa puntutan zatitzen bazen eta puntua bi lerrotan, orain ritmoak lerro bakoitza beste bi puska egiten du. Musika kolpe edo espazio bakoitzari dagozkion hainbat silaba behar ditu. Hau da, musika kolpe edo espazio hori bukatzen denean hitza ere amaitua egon dadila eta ez dezala erdiz erdi harrapa.

ONGI: *Gure Jainkoak / lehen gizona
eman zion / munduari*

GAIZKI: *Gure Jaungoiko / ak len gizona
eman zuen / a mundura*

Eman ditugun bi etsenplu hauek, zortziko haundian ziren. Jar ditzagun orain beste bi, zortziko txikian:

ONGI: *Etorri al / zarete
anai ta / arreba*

GAIZKI: *Etorritze / arekin
kontsola / tutzen naiz*

Nolanahi ere azterketa sakonagorik egin beharko litzateke gauzak zehazkiago ikusteko, baina aurren aurrenetik esan dugunez guk honetan uzten dugu.

Gaia

Zertaz ari den esatea da, beste hitz batzutan. Bertsolariaren eta entzuleen arteko lokarria ere bada. Gaiaren bidez ofizio baten jabe, pertsonaia baten papera egin eta mila situazio diferentetan aurki daiteke bertsolaria. Aktore bihurtzen da, eta hor ikusten da garbi bakoitzaren aportazioa. Eta, batez ere, teman ari direnean, gertatzen da xarmangarriena. Orduan ikusten da elkarri atalak nola hersten dizkioten eta zein irtenbide bilatzen duten e.a. Baita bertsolari bakoitzari zein gai ongiena doakion ere, azkar ikusten da. Eta gai jartzaileok tranpa bat egiten dugu sarritan.

Zein bertsolariri zein gai komeni zaion dakigunez, handik eskaintzen diogu.

Garai batean bertsolariak batere gairik gabe jarduten ziren eta beraiei sortzen zitzaizkienak kantatuz. Oraingo hau hobe dela uste dugu.

Bukatzeko hauxe erantsiko genuke: gaiak, herri mailakoak, bertsolaria lotsatuko ez dutenak eta, temarakoak badira, berdin xamarrek izan behar dutela.

Orijinaltasuna

Gezurra badirudi ere, bertsolari batentzat, behin maila ba-

tetara iritxiz gero behintzat, ez da zailena rimak eta neurriak zuzen eramatea, zerbait berria, zerbait orijinala esatea baizik. Badira bertsolariak, gauza bat behin entzunez gero, aurrena esan duenak berak baino egokiago erabiltzen dakitenak, baina meritu aurrena esatean datza. Bertsolari bati azkar antza ematen zaio berezkotasun haundia duen ala bere burua asko landu duen. Ez da berdin bertsoa egitea eta sortzea.

Beti bezala adibide batzu orijinaltasunaz piska bat jabetzeko:

Behin bertsolari batek besteari bere koinata eskaini zion. Nahikoa zaharra izan behar zuen neska horrek. Eta hara nola erantzun zion:

(...)

Esaten duzu zure koinata
oraindik ona dagola,
ez dakit itsatsiko den baina
aldatuko det arbola.

Beste behin, Bizkai alde horretan izan behar zuen, kastitateko botoa gaia jarrita, honela erantzun omen zuen batek:

(...)

Hobetoago beteko ziren
kastidadeko botoak,
seminaiotan sartu zirenen
moztu balie p...ak.

Zegamako tabernari batek, bertsolariak alfer xamarra zirela edo esan nahiz, puntu bat jarri zion bertsolari bati:

Hamaika bat alperrek
jaten dik munduan

Zu bakarrik zinela
uste al zenduan.

Bertsolariak txiki eta haundi kontuan sarri jardun izan dira. Behin batez txikiak honela zioen: alegia, gizona ez dela metroz neurtzen. Eta erantzuna:

(...)

zertako joango gaituk
metroarengana,
hi neurtutzeko, motel,
naikoa dek kana.

Beste behin txikiak honela zioen haundiari:

(...)

Hi ere ez haiz ni baino geio
lur pusketa bat besterik.

Hizkuntza

Bertsolari hizkuntza ulertzeko, belarriak oso jarria egon behar du, zeren rimatu eta neurtu beharrez, hitz-erdika gauza asko esaten bait dute. Hitzak lekuz aldatu ere bai sarritan. Areago oraindik, aditzak, askotan, ixilpean doaz bertso batean. Hitzak luza eta moztu ere, bere nahi eran egiten ditu bertsolari batek; hori egitea libre du gainera, baina aberatsago da oso-osorik erabiltzen baditu. Bertsolariak bere eskualdeko hizkuntza erabiltzen du, halere zenbait saiatzen da tokian tokikoa egiten. Eta azken aldi honetan euskara batua darabilkienik ere ez da falta, bat be-deren badugu behintzat.

Eranskin modura

a) Bertsolaritzak asko eboluzionatu duela esan beharra dago. Sagardotegietan elkarren trapu zaharrak astinduz jardute-
tik, zine, teatru, plaza, udaletxe etabarretan aritzera pasatu dira bertsolariak. Bere gisara eta bukaerarik gabeko saioak egitetik, gai gehiago eta kultur maila altuagokoak tratatzera pasa da, nahiz eta gai bakoitzari bertso gutiago eskaini. Bestalde, bertsolari-
tzak zituen konnotazio txar guzti haiek, asko kostatu bada ere, desagertu dira, azkenik. Gaur, Euskal kulturaren parterik inpor-
tanteenetakoa kontsideratzen da. Honen ondorio bezala bertsola-
riak ugaltu egin dira.

Bertsolaria, historian zehar, poeta eta idazleak ez bezala, he-
rriari txertatua agertzen da. Hauek baino kultur maila apalagoa
badu ere, mila aldiz bizkor, bizi, natural, espontaneo eta eragi-
leago da.

b) Bertso guztiek dute bere textuingurua. Ze girotan kan-
tatu den, zergatik, zein bertsolari laguni, ze jendearen aurrean,
etabar. Hau da, bertso baten historia guztia eduki behar da
kontutan bertso horren mamiaz behar bezala jabetzeko eta be-
rorren balioaz konturatzeko. Badira bertsoak bere textuinguru-
tik kanpora deus balio ez dutenak, baina zoragarriak ze zirkun-
stantzian bota den jakinez gero.

Beraz, askotan esan dugunez, kontuz ibili behar da bapatean kantatutako bertsoak paperera pasatu nahi direnean. Zoritxarrez aldrebeskeria nabarmenak ikusten ohituak gaude. Aurreneko gauza, bertsolariaren hizkuntza errespetatu behar da. Batua bada batua, baina hala ez bada ez dezagula Hatxez eta abarrez josi, gero neurriak eta gainerakoak erabat trakestuak agertzen dira eta. Bigarren, esan dudan bezala, bertsoaren textuinguru guztia esplikatu behar zaio irakurleari. Eta hirugarren, ongi aztertu ea bertsoaren kondizio guztiak ongi betetzen dituen.

Bertso txarrak publikatzeak ez du ezertarako balio, irakurlea konfunditu eta bertsolaritza narrasteko izan ezik.

c) Bertso bat osatzeko bertsolariak ematen dituen pausoak.

Atzekoz aurrera hasten da bertsolaria bertsoa osatzen. Azkeneko puntua, osorik ez bada ere, ze rimaz eta ze arrazoi emanaz bukatu behar duen, kantari hasterako pentsatua edukitzen du. Eta aurreko beste puntu guztiak azkenekoaren inguruan lotzen ditu sentidu guzitan.

Baina hori guztia kontrarioak zer esan dioen ikusita gero egin behar du, ordea. Beraz, izugarritzko erreflejoak behar ditu bertsolari batek. Segundo batzuren baitan bait dago bertsoaren izatea.

R. I.

NOTAS SOBRE EL BERTSOLARISMO NOTES SUR LE BERTSOLARISME

Estamos a falta de una preceptiva definitiva del bertso. Cuáles son los elementos más importantes que componen el bertso? Basta con la rima y el ritmo? Cuándo puede darse por bueno un bertso?

El autor del presente artículo recoge de forma sintetizada y esquemática la opinión más generalizada en los siguientes puntos: la rima (con un estudio preciso del «poto»), la medida (en especial el «zortziko haundi» y el «zortziko txiki»), el ritmo, el tema (con sus exigencias de coherencia y precisión), la originalidad (valorando altamente los aspectos creativos), el lenguaje.

Esta síntesis puede ser una buena introducción para el lector profano que aborda el bertso.

Les règles définitives du bertso ne sont pas encore arrêtées. Quels sont les éléments les plus importants qui composent le bertso? Suffit-il de parler de la rime et du rythme? Quand peut-on dire qu'un bertso est bon?

L'auteur de cet article résume schématiquement l'opinion la plus répandue en ce qui concerne les points suivants: **la rime** (avec une étude précise du «poto»), **la mesure** (en particulier le «zortziko haundi» et le «zortziko txiki»), **le rythme**, **le thème** (avec ses exigences de cohérence et de précision), **l'originalité** (mettant surtout en valeur les aspects créatifs), **le langage**.

Cette synthèse peut fournir une bonne introduction au lecteur profane qui aborde le bertso.

Bertsoen metrika

Manuel Lekuona

«Metrika» itzak, beste gabe esaten danean, beti ere *Bertso-Neurria* esan nai du: Bertso-Neurria. *Humanitates* deritzan Ikaskuntz eta Estudiotan, «Arte Métrica» esaten zaiona.

Nik ba det, orain irurogeitamar urte baño geiago egindako itzaldi bat gai onetaz: Gasteiz'ko Seminarioan, Ikastaldi baten Asieran irakurritako Itzaldia. «De Métrica Vasca» zuan izena. Gogoan det, zergatik aukeratu nuan gai ori nere Itzaldi artarako.

Urte aietan —1915-1925— D. Antonio Pildain Lezoarra eta D. Jose Migel Barandiaran ataundarra eta irurok, alkarrekin egiten genituan gure arratsaldeko paseotxoak Gasteiz-inguru aietan. Eta askotan gure paseo-arteko itz-aspertuetan Eusko-Prehistori-gaietara (D. Migel'en erakus-gaietara) biltzen ziran gure jardurioak; eta Euskera-gaietara (nere erakus-gaietara) beste batzuetan. Eta aietako batean, gogoan det, D. Antonio Pildain'ek, Bertsolarietaz ari giñala, nola esan zuan bapatean —berak askotan oi zuan bezela bapatean—:

— Manolo: nik uste, euskal-bertsoarentzat Metrika berri bat sortu bear litzakela; gaurko Metrika, gauza errexegia dek, gauza merkea; Euskera,

Izkuntza sufijativa izanik, euskeraz bertsoa egitea gauza erreze-gia dek, gauza merkea; zallagoko, arte geiagoko beste Metrika bat sortu bear zenduteke; hebertarrak bezelako zerbait: Metrika ideolojiko-edo olako zerbait. Don Antonio Pildain'ek bere erakusgaia Seminarioan heberkera, hebreoa izan bait zuan; orre-gatik aipatu zuan orduan gure lagun lezoarrak hebertarren Me-trika.

Don Antonio Pildain, oso mutil azkar eta argia zan Semina-rioan; ba dakizute, Canarias'ko Gotzai il zan, orain urte batzuk. Adiskide aundiak giñan gu biok; eta barka dezaidala orain esa-tera ni joana: bere itz aietan gure Bertsoaren Kritika bat egin zuan; bañan Kritika artan gure Bertsoaren alderdi bat bakarra ikusten zuan: puntuaren, rimaren alderdia; bañan bertsoak ri-maz gaiñera bai bait du beste alderdi bat ere: ritmoa, rima be-zain garrantzitsua...

Dana dala, nere adiskidearen egun artako esaerak bultzatu ninduan ni, bertsoaren izaeraren analisis-estudio sakon xamar bat egitera, aztertuaz, bai rima, bañan baita eta batez ere, ritmoari dagokion alderdia.

Gauza guztiak ba dute beren esplikazio, beren kider, beren asiera.

Nere metrikaren asiera, gure Gasteiz-inguruko paseoetan izan zan; Pildain adiskidearen kritikan; kritika besobakarra, bañan neretzat azterketarako bidea eman zidana.

* * *

Eta orain, nere asiera onen ondoren —eta ondoren bezela— esan dezagun argi ta garbi; bertsoak bere baitan ez duela rima bakarrik; ba duala beste elementu bat ere: ritmoa. Rima, pun-tua, bertsoaren gauza agirikoa; ritmoa, bertsoaren gauza ezku-tukoa. Rima, errex entzuten dana; ritmoa, bertsoaren doñuaren osto-artean ezkututzen dana, ezkutuan arkitzen dana.

Ritmoa, bertsolariak bertsoa kantatzean ia ustekabean egiten duana. Rima bertsolariak oso ondo pentsatuta egiten duana eta entzuleetan atentziorik geiena deitzen duana.

Bi alderdi, bi elementu. Eta bigarrenaz beste, irugarren bat gañera: doñua, musika, melodia... Bañan irugarren au ikusten de-zue ondotoxo gure musikari Martija Jaunaren lanean... Gure bertsoak beti ere kantatuak bait dira; kantua gure bertso jat-orraren mamin-mamiñean dago; ritmoarekin nasi-nasi egia...

I. — RIMA

Rima zeri esaten diogun, esan bearrik ez dago: bertsoaren errenkada bakoitzaren bukaera berdiñari:

Ostegun joan danian amabost *Ernanin*,
betroi baten tratua genduen *egin*.

«Ernani'n», «egin». «-in», «-in».

Gure Don Antonio Pildain'ek, rimari begira egin zuan bere kritika.

Euskeraz rima gauza errezegia zala, esan zigun. Izkuntzaren izaerak errexegi egiten duan artifizio bat. Euskera izkuntza sufijatiboa, atzizkiduna izanik, itzen bukaerak ia beti berdintsuak izanik, bertsoaren bukaera berdiña egitea, gauza errezegia dala, gauza «merkea» alegia, edozeñiek egin lezakeana...

Bertsolariak berak esango liguteke, gauza au ola dan ala ez. Nik nere aldetik —Pildain'en esaera oni ixillik erantzunaz— nere Seminarioko itzaldian, rima-kontuari garrantzi aundi-aundirik eman gabe, itzaldiaren bukaeran, onela esan nuan: «Erderak ere, naiko sufijativo izan arren, beren bertsoak rimadun egin oi dituztela, eta ortan izan ditezken pobrezi ta merkekeriak, selekzio ta aukeramen on baten bitartez erremedia ditez-kela, edozein rima ez on-artuaz, alegia (nik gaur «bertsoaren *meriturako* kontuan artuaz» esango bait nuke) rima errex ta merkeari baño rima zail eta aberatsari garrantzi ta puntu geiago emanaz —gure txapelketako juez-maikoak ala egiten dutela uste bait det—. Nolanai dala, jarraitzen nuen nik nere itzaldian, nolanai dala, rima, ondo aukeratua danean, bertsoaren apainduri edertzat ixtimatua izan da nunai ta beti, latiotarren literaturan bertan, adibidez, Erdi Aroko garaia ezkeroko literatura naiko aberatsean batez ere. Selekzio ta aukera oiek egiteko «aukera-on-espirtua» bear dala ezik, gusto ona alegia, *moko goxo* esango gendukean zerbait...

Rima esaten diogun azken-berdintasun ori batzutan osoagoa izaten bait da; bestetan, berriz, erdizkakoa; erderaz «consonancia» ta «asonancia» esaten diotena; rima errezagoak batzuek, zallagoak besteak; biok legezkoak; bañan txapelketa batean puntu geiago ematen zaiona lenengoa.

Ikustagun, adibidez, Xenpelar'en «Betroiaren»eko troxu bat.

Burruka ari dala, juan zaizka adarrak,
ezin sujetaturik bere indarrak;
talentu onak dauzka gure betroi xarrak;
lurrera botatzen du euli baten kargak.

Lenengo iru puntuak, iru rimak, oso-osoak bait dira («adarrak, indarrak, xarrak»); ez ain osoa laugarrena («kargak» — «xarrak», «kargak»).

Bañan oso-osoak ortik aurrerakoak:

Jendiaren farrak
ez dirade txarrak;
ganadu elbarrak
juntura igarrak.

Burruntziya dirudi aren bizkarrak.

Puntu ta rima ederrak danak. Eta ez ain errezak. Bañan bai bait ditu Xenpelar aundiaren kanta berak, oraindik zalla-goak diranak ere.

Informe txarrak dauzka betroiak auzotik:
espalda ateria, urgun besotik;
eztula ta antsiya ikullo-zokotik;
desterratuko nuke nik nere bototik:
Amarra lepotik,
grilluak orpotik;
makillaz ondotik
jotzen det gogotik;
etzayo ajolarik ezerengatik.

Bertso oni, ordea, norbaitek atera bait lezaioke zenbait aitzaki: dana *-tik* atzizkiaren bitartez egiña dagola, alegia (D. Antonio Pildain'ek esan zuana: Euskera izkuntza sufijjatibo-atzizki-zalea dala, alegia). Bañan olako kritikoari erantzun bait leikio, bertsoaren beste berezitasun bat aipatuaz: *-tik* orren aurre-aurretik dauden bost *-otik*, *-tik*, *-otik*, oiek berdintzen dutela, alegia, ederkitxo, irudizko erreixtasun-utsune ori:

...zokotik,
...bototik,
...orpotik,
...ondotik,
...gogotik.

Dana *-ootik*, *-ootik*, *-ootik*; ez bait da *-tik*, *-tik*, *-tik* soillik. Eta leentxeago, «moko-goxo» aipatu degun ezkerro, esan de-

zagun, rima oso ta erdizkakoari dagokion beste gauza bat. Be-reizkuntza bat egin dezagun, obeto.

Nik ez dakit nola esan gauza, bañan iduritzen zait, gure Xenpelar'en eta Zubero'ko Etxaun'en arierak gauza au argi explika dezakela ondotxo: Xenpelar'en rima, eta Etxaun'en rima. Ez bait dira berdiñak. Ez diogu Etxaun aundiari ezer kendu nai, ezta gutxiagorik ere. Etxaun'en bertsoarako garraztasuna, ikaragarria izan zan; ikaragarritzko bertso-lana egin zuan bere garaian, eta gaur eta beti iraungo duten kantak kantatu zituan.

Orain, Xenpelar'en bertsoaren ao-gozoan oituak gaudenontzat, Etxaun'en bertsoari, garraztasunaz gañera, zerbait laztasun arkitzen diogula guk, rimaren aldetik.

Beste aldean bertan, Elizanburu bat Xenpelar'en bidera sartua arkitzen bait degu, Xenpelar'en rima oso ta gozora; ori bait da Xenpelar'en rima, rima oso ta gozoa: «asonancia» ez baño, «consonancia» obeto esango gendukeana. Xenpelar'ena, eta emen aldean beti jarraitu nai izan dana, Xenpelar baño leenagoko Ardotek'ek berak eta Pastor Izuela'k ere eskola berari jarraitu bait zioten; eta Bilintx' batek zer-esanik ez. Ikus Bilintx'en troxu bat, eta konpara Etxaun'en beste batekin: Etxaun'en «Ofizialene»tatik troxu bat:

Kinkillari suin hutsak,
bortaz-borta dabilta.

Aien prenda ordinaria, ixkilinb'eta ligeta!
Astin emazter ebatsiak igantian gero joka.

Rima latza: «hutsak, dabilta, ligeta, joka».

Ikus alderantziz Bilintx'en beste au:

Nere ditxa guztiak ba dute ajia;
nunbait naiz Jaungoikuak aztutzat lajia.
Gosiak egin nuen ango biajia;
kulpa duenarentzat daukat korajia...
Apaiz batek jan zuen nere potajia.

Dana rima leun: «ajia, lajia, biajia, korajia, potajia».

Beti ortaraño iristen ez bada ere, beti-ere ortara jotzen bait du Gipuzkoa'ko bertsoaritzak. Ao-latz Etxaun'ena; ao goxo Bilintx'ena...

Bear bada, Etxaun'en bizitzako trajediak ere olako bertso latza eskatzen zuan...

Poto-egitea

Orain, ritmoaren sorora igaro baño leen, uki ditzagun zenbait galdera, rimari dagozkionak: rimaren legeai dagozkienak. «Poto-egiteari» dagokiona, batez ere.

— Zer da «poto-egitea» bertso bat kantatzean?

— Bertso batean, itz bat-berarekin rima egitea. Rima egiteko, itz bera bukaera berarekin bi aldiz kantatzea. (Ori egitea, erderaz ere galerazia dago). Eta ori egiteak euskeraz izen ori du: «poto-egitea». Eta txapelketa batean poto-egiteak, ez «utsizat ematea» bakarrik, beste lan guztia galdutzat ematea merezi oi du. Potoa, egin diteken utsik aundiena da, argi ta garbi poto danean.

Noiz esan diteke, ordea, itz bera esan dala? -garri atzizkia bi aldiz esaten bada, poto egin al da? «Izugarria» eta «ikusgarria» rimatarako esaten badira, adibidez?

Jakiña da ezetz. Atzizki-sufijoak berdiñak izan arren, aurretik dijoazen itzak berdiñak ez badira, «izugarria eta ikusgarria» baldin badira, ez da potorik.

Ori bai; ezertan bada, ontan euki bearko dala, leen aipatu degun rima merke ta selekzio-kontua.

Bañan orain beste galdera: elementu berdiña bi aldiz esana, atzizki-sufijo jator ez baño, aditz baten bukaera bada —«etorri da» adibidez eta «erori da»— zer esan bear da? Poto al da?

Ontan, bai, ontan ba dago zer esanik; ontan ba da dudamuda zerbait.

Antziñako koplak zaarretan, askotan ikusten degu, aditzaren bukaera —aditzaren «auxiliarra»— atzizki sufijo bat bait litzan erabiltzen dala, eta auxiliar bera bi aldiz esatea ez dala pototzat jotzen. Gai ontan adibide asko aipatu ditezke.

Bat, oso ezaguna, eta naiko nabarmena:

Baratzako pikua iru xorten ditu.
Neska mutil-zaliak anak arin ditu.

Eta beste au:

Ardoa edan-da moskortzen naiz;
pipa artuta txorutzen naiz;
kortejatzea lotsatzen naiz...
Nola demontre biziko naiz?

Edo beste au:

- Mutil, mutil: jeiki adi;
kanpuan zer dan begira adi.
- Nagusia: elurra da;
baratza dana txuria da.

Adibide oietan aditzaren bukaera sufijotzat, atzizkitzat jotzen da garbi-garbi.

Kopla zaarretan maiz ikusten da ori.

Bañan gaurko bertsolarien metrikari, gaur adibide oiek pototzat jotzen dira. Arkaismo-kasu bezela, *lizentzia poetika-edo* zerbait olakotzat tolerantza egin leikioe; bañan legetzat aitortu, ez.

Eta gaurko eguneko oiturari —lege jator dan oiturari— ba dirudi gauza bera esan bear dala «bat» numeralarentzat ere izen baten ondoren datorrenean.

Ala ere, belarririk fiñenak ere, ez det uste poto-muxiñik egingo dionik, bertso batean «erbi bat»en ondoren «erdi bat» entzuten badu; ezta «ostu det»en ondoren «ustu det» entzuten badu ere. Olako poto-itxurak kontexto on batek —inguru on batek— ederki erremediatzen bait ditu.

Nolanai dala, au da egia —«auxen dek egia»— olako edergaietan ez dagola ezer «dogmatikorik». Eta tolerantza egin litekeala, kontexto on bat tartean danean.

II. — RITMOA

Gauza mee xamarra da esatera goazena, bañan esatea merezi duana.

Gure Jaunak gizonari, jaiotzatik bertatik, beste sen guztien artean, neurriaren sena, neurriaren instintoa eman dio; dana neurtu bearra; *ibillia* batez ere; ibilliaren neurria. Gizonak bere inguruan sentitzen dituan ibilliak, neurtu nai. Idiaren ibillari *danga-danga* esango dio; astoarenari, *traka-traka*, eta zaldiarenari, *trákatan-trákatan*... are oraindik, trenarenari *fáfa-fáfa*...

Sen eder orrek bultzatuta, gizonak bi Arte Eder sortu ditu munduan: ibilli neurtuaren Arte, *Dantza*, eta itz neurtuaren Arte, *Bertsolaritza*. Bi arte «Artes Dinámicas» esaten zaienak.

Ibilliaren neurri orri ritmoa esaten zaio. Orregatik esan oi

da, ritmoa zer dan galdetzen danean, «ritmoa, ibilliaren neurria dala», «ibilliaren ordena» ere esaten bait zaio, neurria, ordena; Jaunak gizonari eman dion sen ederra. Bi arte ederren ardatza ta oñarria: dantzaren eta bertsoaren ardatz eta oñarria; ibillizko arteen oñarri ta ardatza. Ritmoa.

Ritmoaren sen onek bultzata, gizonak sentitzen dituan ibilliak, lenengo-lenengo, puskatu egiten ditu, zatitu (*análisis*) eta gero zatiak alkartu (*síntesis*); erderaz «unidad en la variedad» esan oi dana: zatiak (*variedad*) alkartu (*unidad*).

Gizonak oñez egin lezaken ibilli luzea pausuka zatituta, sortu zuan gizonak DANTZA: ibillia zatitu, eta gero zatiak neurri batean alkartu. Ori da dantza.

Berdin-berdin, gizonak egin lezaken itz-jardun luzea silabaka zatituta sortu zuan gizonak bertsoa; zatitu silabatan, eta gero, zatitutako silabak berak neurri batean alkartu. Ori da bertsoa, Oihenarte'k «neurtitza» esan zuana. Neurri. Neurri.

Esan dezagun berriz ere: bi lan egiten dira —konturatzeko, bañan egin— bertsoa osotzen danean: itz-jardunaren «ibillia» —ibillia bait da ori ere analogiaz bederenik— silabatan puskatu lenengo (*análisis*) eta gero silabak batasun batzuetan alkartu (*síntesis*). Batasun orri dantzan «pausua» esan oi zaio (oiña gora jaso ta beera jatsi alegia). Bertsoan, ordea, batasun orri «oiña» esaten zaio (eta oin orretan ere neurria markatzean, eskua igo ta jatsi ibiltzen da) eta goratze ta jaiste orrek egiten dute bertsoaren «oiña». Itz tekniko, jasotzeari (*arsis*) esaten bait zaio, eta jeisteari «tesis»; eta, arsisko eta tesisko oin batzuek formula batean alkaturik eta rimaz bukatu eta bein-da-berriz bir-esanik, sortzen da «bertsoa». Eta formula ritmiko orri, bi edo iru aldiz, itzulian bezela bir-esaten dalako, esaten bait zaio, ain zuzen, «bertsoa»; latinezko *versum* itzetik sortutako itza (*versum* = «itzulia», «biurtua»); orregatik esan bait zion Larramendi'k bertsoari «biurtsa». Ori da, izan ere, bertsoaren ritmo-izaera: Oinezko sintesis-formula rimatua, bein-da-berriz bir-esana, itzulia, biurtua...

Oin daktilikoak eta oin espondaiakoak

Oiñaren izaerari gagozkiola, gauza bat degu esan bearrik orain: oin batean, beti ere, bi silaba bear dirala (*arsis*, *tesis*); bañan izan ditezkeala baita iru silabako oñak ere; iru silaba, biren balio berekoak: oin bat izan ditezkeala, alegia, *traka-traka*,

baña baita *trákatan-trákatan* ere; salbo-ta, astoaren eta zaldia-
ren pausoak bezela. Gizonaren ritmo-senaren lege jatorra da ori
ere; mundu ta kultura guztietako legea. Bi oin-klase bata-bezin-
-beste erabiltzen diranak; ritmo *binario* ta ritmo *ternario* esaten
zaienak; edo-ta oin *espondaiko* ta oin *daktiliko*¹. Mundu guz-
tiko legea, eta gure bertsoaren metrikaren ere leku aundia duana.
Metrikaz berdiñak diranak; retorika-espresioz diferenteak: dak-
tilikoa ariñago, eta espondaikoa nagiago: bata, *traka-traka*; eta
bestea *trákatan-trákatan*, adibidez, *Tantum ergo, Sakris solem-
nis*'en aldean, au ariñago; ura nagiago, bañan biak lau oñe-
koak...

Teori oien ondoren ez bait zerate arrituko, esaten badizutet,
nik ez ditudala bertsoak silabaz neurtzen, oiñez baizik; eta oin
daktiliko baten iru silabak neretzat oin espondaiko baten bi
silabak aña balio duten bezela, Zortziko Aundiaren bigarren
errenkadako zortzi silabak, lenengo errenkadako amar silabak
aña balio dutela: zortzik, amarrek aña, eta amarrek zortzik
aña; biok, berdin, lau oiñekoak bait dira. Eta berdin esan bait
liteke Zortziko Txikiak ere: seik zazpik aña balio, alegia. Zor-
tziko Txikia neretzat iru oiñeko bertsoa da. Lenengo errenka-
dak iru oiñetan zazpi silaba sartzen ditu, eta bigarren errenka-
dak sei. Silabaz, diferente; oiñez berdin.

Oiñak elkarrekin egokituaz, sortzen dira izkuntza guztietako
metrikaren orrenbeste ta orrenbeste bertso-klase ta eredu; eta
beste izkuntzetan bezelaxe gurean ere. Laister ikusiko degun
bezela.

Orain, praktikara igaro baño leenago, bizpairu oartxo:

1) Bertsogintzako lege jatorrez, bukaerako rima, rima zo-
rrotza danean, azken silaba bakarrak bi silaba balio dituala:
oin osoa (oin *trinkotua*).

Uso txuriya: errazu(u)
norat iaiten ziren zu(u).

2) Bertsoaren lenengo silaba geienean —ia beti— tesisean
etortzen dala; baña ba dirala kasuak arsisean etortzen diranak
—kasu orri *Anakrusis* esaten bait zaio:

Na / gusi Jau / na:
au / xen da lana!
Xi / nista za / zu...

3) Gure Bertsorik geienak erdi-daktiliko ta erdi-espondai-

ko dirala: naasian; oso gutxi espondaiko garbiak; gutxi, dakti-
liko garbiak ere:

- Igna / zio: / gure / Patroi / aundi / a (*dana espondaiko*)
- Arre, / arre, / manda / ko (*dana espondaiko*)
- Ignazio / or dago
- beti er / nai dago
- arretan / jarria
- dauka Kon / pañia
- txispaz ar / maturik
- bandera / zabalik (*dana daktiliko*)
- Ikusten / duzu / goize / an
- eguna / asten / dane /an (*daktiliko eta espondaiko naas*)

Eta igaro gaitezen praktikaetara.

Puntu luzea; puntu motxa

Erderazko metrikaren arauaz, puntu luzeak amar silaba di-
tu; eta puntu motxak, zazpi. Obeto: luzeak amar silaba lenen-
go errenkadan, eta zortzi bigarrenean, etab.; eta motxak, zazpi
lenengoan, eta sei bigarrenean, etab.

Adibidez: Puntu luzea:

Ume eder bat ikusi nuen
Donostiya'ko kalia.

Puntu motxa:

emanda zabal zazu
munduan frutua.

Metrika klasikoak, ordea —Grekoen eta Latinoen metri-
kak— bertsoa ez du neurtzen silabaz; oñez neurtzen du. Me-
trika klasikoarentzat, puntu luzeak lau oin ditu: lenengo erren-
kadan, lau oin amar silabatan, eta bigarren errenkadan beste
lau oin zortzi silabatan. Lau oin: (tetrapodio bat).

Entsaia dezagun oiñezko azterketa:

Ume e- / -der bat / ikusi / nuen
Donosti- / -ako / kale- / -an.

Ume e-, iru silabako oin bat da: (oin *daktiliko* bat); *-der*
bat, bi silabako beste oin bat: (oin *espondaiko* bat). *Ikusi*, oin

daktilikoa; *nuen*, oin espondaikoa. Guzitara, lau oin: (*tetrapodio* bat).

Jarrai dezagun.

Donosti- / -ako / kale- / -an.

Donosti-, oin daktiliko bat da; *-ako*, oin espondaiko bat; *kale-*, beste espondaiko bat; eta azkeneko *-an* ori, oin trinkotu bat da, silaba baten barruan, biren balioa duana, oin «trinkotua». Guzitara, beste lau oin: (*tetrapodio* bat).

Lenengo errenkadan, amar silabatan tetrapodio bat; bigarren errenkadan, zortzi silabatan beste tetrapodio bat. Silabaz, ez-berdin; bañan oiñez, berdin. Dantzan ere ola gertatzen bait da. Eta eskuz ritmoa markatzen danean ere, berdin².

Entsaia dezagun azterketa bera, puntu motxean:

Emanda zabal zazu
munduan frutua...

Silabaz ez baño, oiñez aztertu ezkerero, troxu au ola gertatzen da:

Emanda / zabal / zazu
munduan / frutu- / -a...

Emanda, oin daktiliko bat; *zabal*, oin espondaiko bat; eta berdin, *zazu*, oin espondaiko bat; guzitara, iru oin: *tripodio* bat.

Berdin, baita, *munduan*, oin daktilikoa; eta *frutu-*, berriz, oin espondaiko bat; eta, bukaerako *-a*, oin trinkotua, oin-erdi izan arren, osoaren balioa duana: a(a): *frutu-a(a)*³.

Ikusten duzu goizean; Uso txuria, errazu

Ikusi dezagun beste eredu bat, bera ere oso ezaguna: Ikusten duzu goizean.

Ikusten duzu goizean,
eguna asten danean,...

Orrekin batean, berdin aipa bait dezakegu, beste ezagun-ezagun ura ere:

Uso txuria, errazu,
norat yoaiten ziren zu?...

Bi oiek ere, «Ume eder bat» bezelatsu, «lau oiñekoak» ditugu. Tetrapodioak. Errenkadarik geienetan, zortzi silabakoa; tartean bat, amarrekoa...

Neur ditzagun:

Ikusten / duzu / goize- / -an:

Ikusten, oin daktoliko; *duzu*, oin espondaikoa; *goize-*, oin espondaikoa; *-an*, oin trinkotua. Guzitara, lau oin: daktoliko bat, bi espondaiko ta trinkotu bat.

Berdin neurtu bait litezke, bigarren eta irugarren errenkadak ere.

Laugarren errenkadan azaltzen zaigu, *Ume eder baten* antzeko amar silabakoa —daktilo-espondeo, daktilo-espondeo— bera ere lau oindun tetrapodia:

Etxe tti- / -pitto / aitzin xu- / -ri bat...

Berdin neurtu bait liteke —bear bada, obeto— beste ola:

Etxe / ttipitto / aintzin / xuri bat...

Berdintsu neurtu dezakegu, *Uso xuria*, *errazu* ere:

Uso / xuria, / erra- / -zu
norat / ioaiten / ziren / zu?

Ots: espondaiko bat, daktoliko bat, eta trinkotu bat; guzitara, lau oin, tetrapodio bat. Berdintsu bigarren errenkada ere.

Irugarrenean azaltzen zaigu, berriz ere, «Ume eder bat» en antzeko amar silabako errenkada:

Espaini- / -ako / portuak / oro

daktoliko-espondaiko, daktoliko-espondaiko.

Orren segirako troxuak, bai, ba du zerbait aipagarri: zortzi silaba izan bearrean, bederatzi silaba dituala —asieran «daktilo-espondeo» egin bearrean «daktilo-daktilo» esan bait du:

elurrez beterik

bañan ritmoaren joaierari kalterik egin gabe. Gauza orrek beste gauza bat esan nai bait du, bertsoaren neurritzat silabak artzen baditugu, ezin izan liteken gauza bat: silaba bat geiago

gora-beera bertsoa berdin izan ditekeala, oiñak berdin badira; lege ori, ordea, klasikoen legean bakarrik betetzen bait da: klasikoen legean, iru silabako daktiloa bezain oin osoa da, bi silabako oin espondeiko; eta alderantzira, bi silabako oin espondeiko bezain oin jatorra, iruko daktilikoa:

Elurrez / beterik

dion formula, «elurrez lertzen» esango balu bezain legezko formula dala: daktiloa, espondeoren ordez.

Erderazko metrikak ez bait luke ontzat emango, trukada ori; ez bait du ezagutzen oiñen elkarren arteko berdin-balio ori...

Betroiarena

Eta jarrai dezagun, gure bertso-ereduak aztertzen.

Urrengo eredutzat, Xenpelar'en bertsorik ezagunena aztertuko degu: «Betroiarena» esaten zaiona. Bertsolarietzat zallena esaten dana: «Bederatzi puntukoa». «Puntua» zer dan, ta nola erabiltzen dan ikusteko bidea, bertso orrek emango bait digu ederkitxo.

Gure bertsolariak, *puntua*, erderaz *rima* esaten danari esaten diote, errenkadaren bukaeraen berdintasunari.

Bizkai'ko trikitietan, berriz, *puntua* bertsoen «oiñari» esaten diote. Ola dio arako trikiti-kopla polit ark:

Arin-arin eiten dau
solan erbiek;
utsean eiten dituz
«punturik» erdiek.

Gure bertsolariak, ordea, «puntua» *rima*'ri esaten diote. Eta «puntu luzea» ta «puntu motxa», rimaren aurreko oiñak geiago edo gutxiago luzatzen dituztelako esan bide zaie...

«Puntuak» gure bertsolarien artean, beti ere, garrantzi aundia izan du. Gipuzkoan batez ere. Eta gai ontan Xenpelar'ek jarri zuan benetako neurri ta eskola. Bertsolarako zuan grazi arrigarriaz gañera, punturako zuan eskola ederrak izen aundia eman zion Xenpelar'i Euskalerrri guzian: «Bertso berriak, Xenpelar'ek jarriak» dion esaera, Euskalerrri guzian entzuten dan esaera da.

Gogora ditzagun orain «Betroyarenak»:

Ostegun juan danian
 amabost Ernani'n,
 betroi baten tratua
 genduen egin.
 Saltzalle Inazio,
 erostuna Premin,
 emeretzi eskutu
 genion eragin...
 Sabelian du min;
 iñork ase ezin;
 artuari muzin;
 ez du nai edozin...
 Atzetik bear ditu
 zazpi medezin.

Ikusten denez, bederatzi puntuak, naiz-eta zallenetakoak izan, ziatz eta estu egiñak dira.

Metroz, bertsoa, «puntu motxekoa» da, iru oiñekoa.

Puntua, «puntu motxean» oin pareetan etorri oi da. Xen-pelar'ek maizago —askoz maizago— egiten ditu kanta ontan: bigarreanean, laugarreanean, seigarreanean, zortzigarreanean... eta gero errenkadan, bederatzi, amar, amaika, amabigarreanean; eta aizkenik, amalaugarreanean⁴.

Ikus orain, bertsolariaren grazia —grazia ikaragarria— betroiaren bentajak abonatzen:

Burruka ari dala,
 juan zaizka adarrak
 ezin sujetaturik
 bere indarrak.
 Talentu onak dauzka
 gure betroi xarrak:
 lurrera botatzen du
 euli baten kargak...
 Jendiaren farrak
 ez dirade txarrak;
 ganadu elbarrak
 juntura igarrak;
 burrunziya diruri
 aren bizkarrak.

Egin dezagun neurketa:

Burruka / ari / dala
 juan zaizka / ada- / -rrak
 ezin / sujeta- / -turik
 bere / inda- / -rrak.

Ikusten danez, bertsoaren ritmoa, daktilo-espondeo, daktilo-espondeo da (edo-ta espondeo-daktilo); bañan laugarren eta azkeneko errenkadan, daktilorik gabe, dana espondeo da: *bere / inda- / -rrak; aren / bizka- / -rrak;* eta bukaerako *-rrak* oiek, oin trinkotu.

Zaldi zuriyarena

Xenpelar'ek «Betroyarenak» bezela, Bilintx'ek «Zaldi zuriyarena» kantatu zuan. Metroz eta umorez berdiña. Olerkitasunez, Xenpelar'ena ohea. Ikus:

Orra sei bertso, kale-
 -garbitzalleari,
 zeña bere izenez
 dan Joxe Mari.
 Erreza lezazkike
 iru «Abe Mari»
 indarra etortzeko
 zaldi zuriyari;
 animalari ori
 erruki zait neri;
 falta du ugari
 egoteko guri...
 Kartoyakin egiña
 dala diruri.

Egin dezagun neurketa:

Orra / sei bertso / kale-
 -garbi- / -tzallea- / -ri,
 zeña / bere i- / -zenez
 dan Jo- / -xe Ma- / -ri.

Puntu motxekoak dira bertsoak: iru oin: espondeo-daktilo-espondeo (edo alderantzira); eta laugarren eta azkenak, espondeo-dakto garbiak: *dan Jo- / -xe Ma- / -ri; -ri* au, oin trinkotu.

Prantxixku, zer dakarrek?

Metrikaz berdin-antzekoa da beste arako «Prantxixku, zer dakarrek?» dion ura. Laburtxeago izatea, eta umorez ez berdin.

Ikus:

Prantxixku: zer dakarrek
ik, gure erritik?...

Neurketa errexa dute: daktilo-espondeo, espondeo (edo alderantzira); puntu motx; bukaeran, iru espondaiko.

Prantxixku / zer da- / -karrek
ik gure / erri- / -tik;
aspaldi- / -yan ez / diyat
ango / berri- / -rik...

«Nagusi jauna: Auxen da lana!»

«Betroyarena» bezela, bertso arrunten errenkadatik kanpora ateratzen dan bertso-parea, oso ezaguna eta eredutzat artzea merezi duana, «Juana Bixenta Olabe» da, eta arekin batera, «Kontzezi'ri» deritzana: ura Bilintx'ena, eta au, Iztueta'rena.

«Kontzezi'rena» lau oiñeko errenkadatik zearo ateratzen da, eta bost oiñekoen errenkadan sartu. «Juana Bixenta'rena» lau-oinduetakoa da; bañan ba du bereizgarririk asko, bere errenkadan: oso *daktilikodun* izatea, eta oin *trinkotuduna*; eta, orretaz gañera, «oin etena» (*pie quebrado*) eta *anakrusis* esaten zaion ritmo-detallea.

Así gaitezen «Juana Bixenta»tik:

— Nagusi jauna:
Auxen da lana!...

Neurtu dezagun:

Na- / -gusi jau- / -na:
Au- / -xen da la- / -na!
A- / -mak bidal- / -tzen nau be- / -rorenga- / -na.
Ai bida- / -liko ba- / -zinduzke / maiz;
zu iku- / -sita kon- / -tsolatzen / naiz.
Xi- / -nixta za- / -zu:
oso txo- / -raturik / nauka- / -zu,
orren po- / -lita no- / -la zeran / zu.

Ikusten denez, bertso au, lenengo-lenengo, oso daktilikoa da; dana irunaka-irunaka dijoa: *Ai! /bida- / liko ba- / -zinduz-ke / maiz! Zu iku- / -sita kon- / -tsolatzen / naiz...*; bigarren, oin trinkotu asko ditu: errenkadaen bukaera guzietan; irugarren, iru oin eten: *Nagusi Jauna: auxen da lana!... Xinixta zazu*; eta laugarren, *anakrusis* batzuek errenkadaen asieratan: *Na / (gusi); Au / (xen da); A / (mak); Xi / (nixta)*.

«Ango sukal-bazterrak»

Jarrai dezagun Iztueta'ren «Kontzezi'rekin»; obeto, gerrateko «Ango sukal-bazterrak» astintzen dituan bertso jator-jatorrakin («Kontzezi'ren neurri berekoak bait dira).

Ikus dezagun:

Ango sukal-bazterrak, ikustekuak:...

Neurtu dezagun:

Ango su- / -kal bazte- / -rrak i- / -kusteku- / -ak
 labatzik / bat-ere / ez, pal- / -ta auspu- / -ak
           al- / -ki sendu- / -ak
 iru e- / -do lau a- / -rri kin- / -taleku- / -ak
           an- / -go zoku- / -ak
 ezkondu / ezkeroz- / -tik gar- / -bitzeku- / -ak...

Daktilo-izaera, garbi ageri da bertso guztian (*Ango su- / -kal bazte- / rrak i- / kusteku- / -ak...*); berdin baita, oin trinkotu ta oin etenak (*al- / -ki sendu- / -ak; an- / -go zoku- / -ak*); anakrusiak, berriz, ez bait dira ain zallak igertzen. Ritmoak berak, bere izate jatorrez markatzen ditu. Zenbait bertsotan asiera ez bait da eskuz beia markatuaz egiten, goia markatuaz baizik. Orixe da *anakrusis* esaten zaion ritmo-detallea... *al- / -(ki sendu- / -ak); an- / -(go zoku- / -ak)*... *al-* ori eta *an-* ori, *anakrusis* dira: eskuz goian markatzen diranak. Zergatik? Ez dakigu; ritmoak ala eskatzen dualako. Besterik ez da errex esaten... Bañan ala dala, bai...

Iparragirre'ren doñukoa

Oso ezaguna da au ere; eta aztertzea merezi duana. Ikus:

Iparragirre abilla dela
askori diyot aditzen;...

Neurtu dezagun:

Iparra- / -girre / abilla / dela
askori / diyot / adi- / -tzen;
eskola / ona / eta mu- / -sika,
ori o- / -rrekin / serbi- / -tzen...
Ni ez na- / -zu *i-* / -biltzen
kantuz di- / -rua / biltzen
komedi- / -ante / modu- / -an
debalde / pesta / perpara- / -tzen det
gogua / dedan / ordu- / -an.

Lau oiñekoa da; daktilo-espondeo, espondeo-daktilo; tartean sartzen dituala (Zortziko aundiaren barruan, bi zortziko txiki): *Ni ez na-* / -zu *i-* / -biltzen; *kan tuz di-* / -rua / biltzen).

Puntu-joku orrek grazi berezi bat ematen dio bertsoari.

Gure aitak amari gona gorria

Gure kantarik geienak oso daktolikoak ditugu. Ala ere, aldian bein, ba degu, espondeo geldiz kargatuxeagorik ere. Ikus «Gure aitak amari».

Gure aitak amari
gona gorria ekarri...

Neurri dezagun:

Gure / aitak / ama- / -ri
gona / gorria / eka- / -rri.
Berriz / ere / maiteko / dio
gure / amak / aita- / -ri...

Bertso au ere, lau oiñekoa da, tetrapodioa. Espondaikoa dala ezik, espondaikoz asko zamatua.

Lenengo errenkadan zazpi silaba ditu (puntu txikia balitz bezela); bañan lau oin ditu, ez iru.

Bigarren errenkadan, ordea, zortzi silaba ditu («Ume eder bat»ek bezelaxe).

Irugarrenean, berriz, amarrekoa bearrean, bederatzikoa du (bi

espondaiko, daktiliko bat eta espondaiko bat: lau oin garbi-garbi).

M. L.

¹ Gure Bertsoetan oin «espondaikoak» eta oin «daktilikoak» arkitzea, gure ritmo-senaren lana da. Sen orrek agintzen dio gizonari, trenaren soñuan, adibidez, *fáfa-fáfa* entzutea, *fáfa* bata goian bezela entzunaz eta bestea beian —bi fáfadak berdiñak diran arren, biak alkarrengandik bereiztea, alegia; gure ritmo-senak bereizterazten bait dizkigu.

Ala berean, baita, sen orrek berak bultzatzen gaitu, Bertso baten silabakin, analisis eta sintesis egiñaz, oiñak osotzera; batzuek oin espondaiko, eta besteak oin daktiliko.

Latiñean eta Grekoan, espondeoak eta daktiloak egiteko, ba zuten beren oiñarri sendo: silaba batzuen luzetasuna eta besteen laburtasuna; bi silaba luzek (laudant) espondeoa egiten bait du; eta silaba luze batek eta ondotiko bi laburrek (púlvere), daktilo bat.

Bañan, Grekoz ta Latiñez beste Izkuntza batean ere —Euskeran adibidez— naiz-ta olako bereizkuntzarik izan ez, ritmo-senak berdin egiten bait du gugan lan ori —espondeotze ta daktilotze-lan ori, alegia— tarte ortan arkitzen duan zernai oiñarriri eldurik; dala, adibidez, iru silabako itz egoki bat, edo olako zerbait egokitasun. Olako egokitasunai eldurik, eta mundu guztian balio duan lege batez baliaturik, gure ritmo-senak egin ditzazke, eta egiten ditu gugan olako konbinazioak: dala espondeo, dala daktilo (guk, ordea, ez bait dugu «espondeo» ta «daktilo» esaten, «espondaiko ta daktiliko» baizik, «espondeo-antza» ta «daktilo-antza» alegia, euskeraz olako luze-laburtasunik ez dagon ezkerro.

² Oar bat egin bearra emen: *Kalean*'go azken *-an*, ori, oin *trinkotua* dala, oin-erdi izanik, oin oso baten balioa duana: *-a (a)n* bait litzan: *kalea(a)n*. (Bertsoaren bukaerak, bukaera zorrotza danean, olako bereixkuntza du).

³ Oin «trinkotuaren» izaera ori, errenkadaren bukaerako silaba izaiteak ematen dio, errenkadaren bukaera, bukaera zorrotza danean; ez bukaera amutsa danean (adibidez, bertso ontan *zazu* bezela). Oin trinkotua izateko, bukaera zorrotza izan bear du, ez amutsa: eskuak beian markatzen duana, alegia...

⁴ Bertsoaren laugarren errenkada —puntu motxeko legearen kontra— bost silabakoa da: «genduen egin»; berdin, baita, bertsoaren bukaerakoa ere: «zazpi medezin», bost silaba, baña iru oin; oiñen arauera ondo; ez silabaen arauera.

LA METRICA DE LOS BERTSOS LE METRE DANS LE BERTSO

El artículo analiza dos de los elementos esenciales del bertso, la rima y el ritmo.

Aunque el euskara, por ser lengua sufijativa, facilita las finales de las palabras del bertso, no por ello la rima es fácil, ya que supeno elección y selección, además de que no está compuesta únicamente por las últimas sílabas sino también de las precedentes. Hay, además, varias tendencias o escuelas de rima, como la de Etxahun y Xenpelar.

Dentro de la rima, el autor estudia con especial detención el «poto» o repetición de la misma palabra en la rima.

El ritmo, el segundo elemento estudiado en el artículo, es el fundamento y el eje de dos artes: de la danza y del bertso.

En el bertso, el bertsolari realiza inconscientemente dos operaciones: rompe la frase en sílabas (análisis) y la vuelve a organizar en unidades (síntesis) llamadas «oina» o pie. La unidad básica del bertso la constituye, no la sílaba, sino el pie. Las sílabas pueden ser o largas o breves. El autor habla de pies espondeacos y dactílicos. Según el autor en el bertso vasco se encuentran pocos casos de espondeacos o dactílicos puros. Se da por lo general una combinación de ambos, como se comprueba en la serie de casos estudiados en el artículo.

Cet article est une analyse de deux éléments essentiels dans le bertso, la rime et le rythme.

Bien que le basque, par sa nature langue à suffixes, facilite les finales des mots du bertso, il n'est pas aisé de trouver la rime, car elle suppose un choix. De plus, la rime ne se compose pas seulement des dernières syllabes, mais aussi des précédentes.

Il y a plusieurs tendances ou écoles de rimes, comme celle d'Etxahun et celle de Xenpelar.

A l'intérieur de la rime, l'auteur étudie plus spécialement le «poto» ou répétition du même mot dans la rime.

Le rythme, second élément étudié dans cet article, est la base et l'axe de deux arts: la danse et le bertso.

Dans le bertso, le bertsolari réalise inconsciemment deux opérations: il décompose la phrase en syllabes (analyse), puis la refait en unités (synthèse) appelées «pausua» dans la danse et «oina» dans le vers. L'unité essentielle du bertso constitue non pas la syllabe, mais le pied. Les syllabes peuvent être longues ou brèves. L'auteur parle des pieds spondées et des dactyles.

D'après l'auteur, on trouve rarement des spondées ou des dactyles purs dans le bertso basque. En général, on trouve une combinaison des deux, comme on peut apprécier dans les cas étudiés dans l'article.

Bertsoen doinua

Jose Antonio Arana Martija

Errege eguneko bertsolarien oihartzunak ez dira oraindik itzali eta zorionez ez dira itzaliko entzuleen oroimenean. Azkenengo Bertsolari Txapelketan eta bertsolaritzan erabili eta erabiltzen diren doinuak aztertu behar ditugu eta gai hau neri dagokit.

Auspoa bilduman eta cassettetan grabatuak daude Txapelketako bertso eta doinuak. Orain zortzi hamar urte arte ez ziren liburuetan bertso doinuak ematen, ahoz aho herrian baitzebiltzan; baina oraingoak finkatuak geratzen zaizkigu lehen-goak eta oraingoak estudiatzeko eta alderatzeko. Bestalde bildur naiz, doinu inprimatze hau ez ote den kaltegarri izango: orain arte ahoz aho zebiltzan artean bizirik zeuden doinuak; baina inprimatuta daudenez gero, gogoan eduki beharrean ez ote dira paperetan bakarrik geratuko?

Bi gauza daude garrantzitsuak bertsolaritzan: textua, esan-nahia eta musika edo doinua. Doinuari begira, bertsolariek darabiltzatenak herrikoiak ote dira? Hau da, euskal musikan errotuak? Ni behintzat euskal musikaren baldintzak bertsolariek ondo betetzen dituztelakoan nago; baita ere txistulariek. Horregatik inoiz baino beharrezkoa-

goak ditugu gaur bertsolariak eta txistulariak, gure musikaren indarra eta aberastasuna herrian bizi dadin. Hor dago bada pa-peretan soilik finkatuta geratzen den musikaren arriskua; go-goan eta ahoan ez darabilgun artean, fosilduta geratuko da gure musika. Hara nolako garrantzia daukaten bertsolarien doinuek.

Baina doinuz bakarrik ez da osatzen bertsoa, textua ere osagarria da eta. Gehiago esango nuke: doinua textuaren gidaria da. Baina ez gidari hutsa, bertsoan zeregin hori betetzeko doinu bakar bat nahiko izango litzateke eta. Eta textu bat esateko, kantatzeko, hainbat eta hainbat doinu erabil ditzakegu. Bertsolaria ez da olerkaria, bertsolaria ez da musikoa; baina bietatik zeozer hartzen du bertsolariak: neurtutako textuak kantatzen ditu eta, gainera, berehala asmatutako bertsoak abesten ditu.

Baina goazen harira. Bertsolarien doinuak estudiatzeko behar beharrezkoa da bertsoen metrika ezagutzea. Bertsolaritzaen historian zehar beti izan da bertsolaria metrika bati lotua. XIII. gizalditik aurrera ezagunak ditugu hainbat bertso, hain zuzen Juan Karlos Gerrak «Cantares antiguos del euskera» delako lanean aztertutak, Garibai iturri delarik. Haietariko batek ematen digu orduko metrika eta oraingoa ezberdinak direla. Eredu gisan hartzen badugu XIV. gizaldiko kantu zahar hau

Mila urte / igarota
urak bere / bidean

ikus dezakegu *lau / lau // lau / hiru* silabako bertsoa dela, orain erabiltzen ez den metrikako bertsoa. Baina XVII. gizaldira iristean, sortua da gure tankerako metrika. Hor dugu *Goizian goizik* abesti ederra, zortzi puntuko zortziko nagusia.

Argibide bat eman beharrean aurkitzen naiz mementu hone-tan: bertsolaritzan *bertsoa* da erdaraz *estrofa* esaten dena eta *puntua* erderazko *verso*. Hau da, puntua da lerroa, lerro bakoitza, eta lerro guztiek osatzen dute *bertsoa* edo *estrofa*. Oraingo bertsolaritzaen metrikari hiru bertso mota nabaritzen dira: Zortziko nagusia, zortziko txikia eta bederatzi puntuko bertsoa. Lehenengo biei zortzi puntuko bertsoak direlako ematen zaie izen hori eta hirugarrenari, izenak dioen bezala, bederatzi puntuko bertsoa delako. Baina bertso barruan, ez dira lerro edo puntuak neurri berdinekoak, adibidez:

Zortziko nagusian: 10-8-10-8-10-8-10-8
Zortziko txikian: 7-6-7-6-7-6-7-6

Kasu bietan puntu pareak, hau da, 8 edo 6 silabakoak, erri-

matuak dira. Bederatzi puntuko bertsoa oso berezia da eta gero ikusiko dugu berari dagokion metrika.

I. — Zortziko nagusia

Esan dugunez, zortzikoak denez gero, zortzi puntu behar ditu; eta nagusia izateko, hamar silaba daramatzate puntu ezpareek eta zortzi silaba puntu pareek, hauek errimatuak direlarik. Baina bertsoak, taiuzkoa izateko, beste baldintza bat ere bete behar du: puntuaren barneko etena. Hamar eta zortzi silabako puntuak hala zatitzen dira:

$$5 / 5 = 10$$

$$5 / 3 = 8$$

Adibide bat ematekotan, Kepa Enbeitaren bertso bat azalduko dut (ez orain bizi den Keparena, honen aitona Urretxin-dorrarena baizik), oso ezaguna den sehaska abestiari josia:

2/4

Geure a-saba zarren o-do-la
 daukagun ar-te za-ne - tan
 ager-tu daigun euskaldun an-tza
 geure a-ra-zo da-ne - tan
 Euskara zarra e-garriz i-to
 ez dedin lehor-te hone - tan

ega - rri hori a-se dai-o-gun
maite bado-gu be-ne - tan

Lau konpas ditu bertsoaren puntu bakoitzak, eta aipatutako etena bigarren konpasa amaitu ondoren daukate puntu guztiek.

Baina zortzi puntukoak izan ez arren, badaude beste bertso motak, hamar eta zortzi silabakoak, lau, sei eta hamar puntukoak ere. Lau puntukoak kopla zaharrak direla dirudi, baina bertsolariak ere erabiltzen dituzte elkarri erantzun azkarrak emateko. *Artolak dauka*-ren doinua da, esate baterako, lau puntuko bertso nagusia jartzeko bat. Sei puntuko bertsoak ezagutuena, zortziko nagusiaren tankeran noski, *Pello Josepe* dugu:

$\frac{2}{4}$
Pello Jo-se-pe tabernan da-la
haurra ja-ió da La - rrau-len
Etxe-ra joanda esan o-men-du
ez da ne-re - a i - za-nen
amahorrek berak topa de-za-lá
haur horrek ai-ta zein du-en.

Doinu hau zortzi puntuko bertsoa abesteko aski erabiltzen dena da; nola sei puntuko doinuarekin zortzikoa jarri?: lehenengo puntu bien doinua hirugarren eta laugarren puntuak jarrikeran abestuz. Zortziko nagusi eder bat daukagu gure hamazazpigarren gizaldiko literaturan eta musikan, sei puntuko doinuarekin zortzikoa osatzen duena, hemen ere hirugarren eta laugarren puntuak lehenengo eta bigarren puntuen doinuarekin kantatuak diralarik. 1869.ean Villéhelio bildu zuen abesti eder hau, 1633.-ean sortua da eta ez da nahikotan bertsolarien artean erabiltzen:

2/4

Goizi-an goizik jeiki nundu-zun
 ezkondu nintzan goi-zi - an
 bai eta e - re zetaz besti-tu
 e-ki-a jel-ki ze-ni - an
 etxean-de - re zabal nunduzun
 e-gu - er -di er-di - an
 bai eta ere alargun gaz-te
 e-ki-a sar-tu ze-ni - an

Hamar puntuko bertso nagusia ere egin daiteke era ber-

dinean lehenengo edo azkeneko edo bitarteko bi puntuen doinua berrabestuz; baina badaude hamar puntukoak abesteko doinu bereziak ere; adibidez, berriz, Urretxindorraren bertso bat emango dut:

5/8

Nere bu .ruko adi-na daukat
 biho-tza gaz in- darre - an
 A-berri - a-ren zaleta-sunaz
 maitatze-ko su ga-rre-an
 Gaur nago Ma-nu agur gozo bat
 zuri e-gin be- ha-rre-an
 e-sanaz Jaunak lagun daizu-la
 itsasoz e-ta lurre an
 baina bi-zita hil zaitia-la
 a-sa-ben la-gi za-rre-an

II. — Zortziko txikia

Zortziko txikiak ere, zortzikoa denez gero, zortzi puntu ditu; baina txikia denez, nagusiak baino silaba gutiago ditu bere puntuetan: zazpi silaba daramatzate puntu ezpareek eta sei silaba puntu pareek. Zortziko txikia jartzeko asko dira doinuak gure bertsolaritzan eta gehienak ederrak musika aldetik. Hauetariko bat *Xarmangarria zera da*; Urretxindorraren bertso batekin hala abestuko genuke:

3/4

Argi - a noiz jo - an - go
zain da - go i - lu - na
gau baltzaren - on - do - ren
ia - tor - ku e - gu - na
oi zen - bat mai - ta - tzen dan
mai - te dan ku - tu - na
o - so - an in - dar - tsu da
bihotz mai - ta - su - na

Hemen ere badaude lau, sei eta hamar puntuko bertsoak, zortziko txikiaren tankeran 7/6 silabakoak. Eta zortziko nagusiaren kasuan aipatu dugun bezalaxe, puntu desberdinetako bertso txikiak jartzeko badaude doinu bereziak. Horietariko bat *Urrundik* doinua dugu; izatez, doinu aldetik, sei puntuko bertsoari dagokio, baina hirugarrena eta laugarrena lehenengo eta bigarrenaren doinuarekin abestuz zortzi puntukoa osatzen da:

5/8

U -rrundik ikus -ten dut

i-kus-ten mendi-a

be-ra-ren gibe -li-an

i-kus-ten herri- a

ia- da -nik dut a-ditzen

zo-ri-on handi- a

ez- ki-la maite-a-ren

has-pe-ren ezti- a.

Kantu zahar eder honen hirugarren eta laugarren puntuak utzita, eta bigarrenetik bostgarrenera zuzenki pasatuz, sei pun-

tuko zortziko bat osatuko genuke. Oso guti erabiltzen den doinua da hau bertsolarien artean eta ez dut horretarako arrazoirik ikusten musika aldetik zoragarria bait da eta metrika aldetik ere silabak neurtzeko gidagarri egokia. Hamar puntuko zortziko txikia jartzeko ere badaude doinu bereziak (ikus, esate baterako, azken Txapelketako 13.a); baina zortzi puntuko bertsoaren puntu bi birkantatuz, hamarrekoa osa dezake.

III. — Bederatzi puntuko bertsoa

Bederatzi lerro ditu bertso honek, denak errimatuak, eta hortik datorkio zailtasuna. Izatez lehenengo lau lerro edo puntuko zortziko txiki bat dira¹, baina binakoak lerro batean jarriak; gero datoz lau puntu sei silabakoak eta azkenengo puntua 7/5 silabakoa da. Bertso hau kantatzeko Fernando Amezketarrak (1764-1823) asmatu zuen doinua erabiltzen da, hasiera hala delarik:

Amezketarrak berak jarritako bat hau da:

Lagunak harturikan / guztizko tirrian
 nere bila enbilen / bart eguerdian;
 erronkak atereaz / prestu ezkerian
 ez dik ondo ematen / norbere herrian,
     egunazko argian
     jokatu nahi nian
     plazaren erdian
     euskara garbian,
 orain ipiniko aut / nik hi premian.

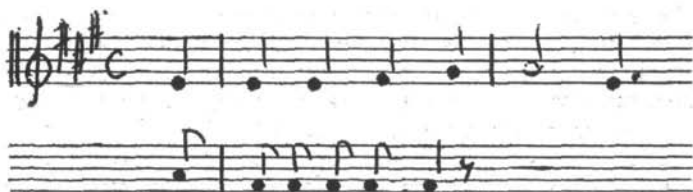
Xenpelarrek bere *Betroiären tratua* horrela kantatu zuen, eta baita Bilintxek ere bere *Zaldi baten bizitza*. Bertsolari txapelketetan bertsolarien trebetasuna probatzeko jartzen da bertso mota hau; azken txapelketan, Amuriza eta Enbeita azken saiora-

ko hautatuak izan zirenean, neurri eta doinu honetan Euskalerriri bertsoa jartzera behartuak izan ziren (ikus 98 eta 100 or. eta 37. doinua).

IV. — Beste bertso mota batzu

Orain arte ikusitako bertso motak klasikoenak dira eta bertso horiek osatzeko hainbat eta hainbat doinu erabiltzen dira. Baina bertsolaritzaren historian zehar, eta orain ere, beste bertso mota batzu ere abesten dira, *Esne saltzailea* esate baterako; hau ere zaila da eta txapelketetan behartua izan ezik, guti erabiltzen da. Hala du bere hasiera (ikus azken Txapelketako 31. doinua):

Neurri eta doinu guztiak hemen emateko ez dago tokirik eta horretarako *Auspoa* bildumara eta beste argitarapen batzuetara jo beharko genuke. Aski izango dira emandako adibideak neurriaren eta doinuaren arteko loturak ikusteko.

V. — Bertso doinuen bereiztasuna

Asko dira, ikusi dugunez, bertsolariek erabiltzen dituzten doinuak; hain ugariak direnez gero, sartzen ote dira denak euskal musikaren koordenaden barnean? Hau da, musika herrikoia ote da bertsolariena? Galdera honi laburrean erantzutera noa.

Badu euskal musikak gregoriano kutsua, baina gregorianoa melismatikoa da (textuaren silaba bat abesteko, askotan, hainbat nota kantatzen dira); euskal melodia, ostera, silabikoa da, hau da, silaba bakoitzari nota bakar bat dagokio. Euskal musikaren bereiztasun hau oso ondo errespetatzen dute bertsolariek eta errespetatu behar ere taiuzko bertsoa osatzeko. Hamar silabako puntuak hamar nota eduki behar ditu, zortzikoak zortzi, etab.

Euskal musikan ez da lelorik, errepikarik izaten; eta bertsolariek ere, ondo neurtutako bertsoetik aparte ez dute inoiz lelorik kantatzen: esandakoa esanda dago eta ez da berriz errepikatu behar. Baina batzuetan, bertsolari saioak jendaurrean izaten direnez gero, eta jendeak parte har dezan, azkenengo puntuarekin ez da amaitzen bertsoaren doinua eta jendearekin batera kantatzen du bertsolariak azken puntua errepikatuz eta doinuari amaiera emanez. Baina hitzak errepikatzen badira ere, ez da doinu bera birkantatzen.

Euskal musikak daukan bereiztasun bat melodiaren arkitektura da: hiru zatitan banatzen da gehienetan gure melodia: A, B, A. Lehenengoa eta hirugarrena erdi berdina izaten dira, eta bigarrena desberdina eta tonu aldetik gorago abesten dena. Aita Donostia ohartu zen euskal melodia gehienak *tripartitoak* zirela. Sei puntuko bertsoetan lehenengo bi puntuek A zatia osatuko lukete, hirugarrenak eta laugarrenak B zatia, eta azkenez, bostgarrenak eta seigarrenak melodiaren azkenengo A zatia. Baina gehienetan zortzi puntukoak dira bertsoak eta melodia aldetik bertsoa osatzeko lau zati eduki behar ditu: A, A, B, A. Lehenengo zatia, lehen bi bertsoei dagokiena, berriz hirugarren eta laugarren puntuekin kantatzen da. Hauxe bera gertatzen da *Pello Josepe* edo *Urrundik* doinuetan.

Tonalidade eta erritmo aldetik ere badauka zerikusirik bertsolarien doinuak gure musika herrikoiarekin. Eta esango nuke, bertso doinuak euskal musika berbera direla eta bertsolaritza bizirik dagoen artean gure musikak bizirik iraungo duela.

VI. — Bertso doinuak historian zehar

Manuel Lekuona jaunak hiru aldi bereizten ditu bertsolaritzaren historian: lirikoa, dialektikoa eta soziala. Artzain garaiari dagokio aldi lirikoa. Nekazaritzarekin batera hasten da bigarren aldi dialektikoa. Eta industriarekin sortzen diren problemekin batera datorkigu hirugarren aldi soziala. Bertsolaria inguruari lotuta bizi da eta bertsoetan erabiliko dituen gaiak bizierari eta garaiari dagozkien gaiak izango dira.

Doinu aldetik ere badauka aldi bakoitzak bere bereiztasuna. Artzain bertsoak zerura begira jarritakoak dira, lirikotasunez beteak. Aldi liriko honek oraindik Iparraldean irauten du: Xalbador eta Xanpun, esate baterako, bertsolari lirikoak dira doinu aldetik.

Nekazaritzak dakarkigu bigarren aldia: nekazaria zerutik, hodeietatik lurrera dator eta bertako problemetan sartzen da, zorrotzasunez apaintzen ditu elkarren kontrako bertsoak eta erantzunak azkar asmatzen ohitzen da. Bertso liriko astitsua dialektikoa eta azkarra bihurtzen da. Ez dago Txirritaren bertsoak ikustea baizik. Eta Balda Pilotalekuan Errege eguneko saioan nabaria izan zen Larrañaga eta Gorrotxategiren azkartasuna bertsoak asmatu eta botakeran. Esango nuke Gipuzkoako bertso-lariak oraindik aldi dialektikoan bizi direla doinu aldetik behintzat.

Zorionez edo zoritxarrez Bizkaian sortzen da industri mugimendua eta giro berriarekin batera problema eta asmakizun berriak datozkigu. *Inguruaren arduraz* bizi da bertsolaria aldi sozial honetan eta gai sakonak erabiltzeko doinu geldiagoak darabiltza. Amuriza eta Enbeita eta beste bizkaitarrak dira aldi sozialaren ereduak. Eskoladunak dira bertsolari hauek eta gaiak eta doinuak ondo menderatzen dituzte. Neurri txikiko bertsoak ez du gehienetan balio esan nahi den gutzia azaltzeko eta hamar puntutik gorakoak erabiltzen dituzte.

Azpimarkatzekoa da gertaera hau. 1967.eko ekainean eta 1980.eko urtarrilean egindako txapelketak konparatuz, argi ikusten da bigarren hau aberatsagoa izan dela doinuei begira: lehen-goan 26 doinu desberdin kantatu ziren (27 agertzen dira liburuan baina 11. eta 14. berdinak dira), eta oraingoan 38. Hara zein motako bertsoak diren saio bietakoak:

Urtea	Zortziko Nagusia			Zortziko Txikia			Beste motak
	8	10	11	8	10	12	
1967	19	1	—	5	—	—	1
1980	13	4	2	11	2	1	5

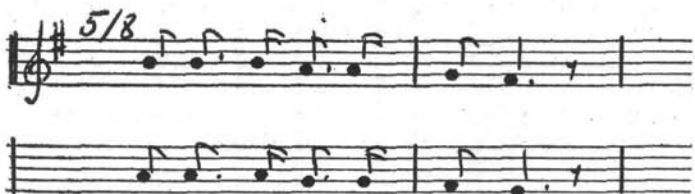
Ikusten dugunez, zortziko nagusia erdi berdin erabili da saio bietan, eta zortziko txikia eta beste motak gehiago azken txapelketan. Baina azpimarkatu behar dena da hamar puntutik gorakoak gehiago erabili direla 1980.eko txapelketan: hamar puntuko zortziko nagusi bat bakarrik kantatu zen 1967.ean, eta hamar puntutik gorakoak sei zortziko nagusi eta hiru zortziko txiki 1980.ean. Neurri klasikoak, dirudenez, ez dira gai bertso-tan esan nahi osoa azaltzeko. Hirugarren aldiko bertsolaritza sozialak bertso luzeagoak beharko ote ditu?

Doinu batzu txapelketa bietan erabili ziren: $2=11$, $4=4$, $12=22$, $13=3$, $15=32$, $17=8$, $19=11$, $22=28$, $25=32^2$. Ez

ditut kontuan eduki doinu behartuak, hots, $3=7$ eta $27=31$ (*Esne saltzailea*-rena). Bederatzi izan dira bada txapelketa bietan kantatutako doinu berdinak. Lehenengo txapelketako beste 15 doinuetatik oso arraroa iruditzen zait bigarreanean oso ezagunak diren doinu hauek bertsoariak ez kantatzea:

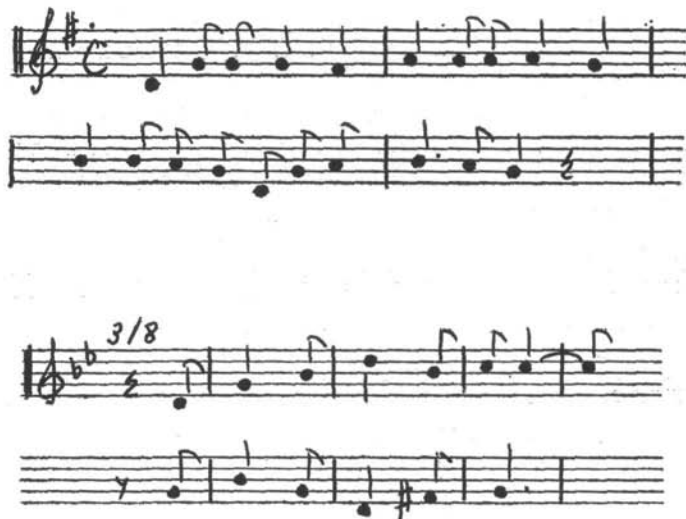

Gu gara Euskadiko hitzekin urte batzu direla zabaldu zen abestia da bigarrena, 1967.eko Aspoan 6. zenbakia dakarrena:

Arraragoa iruditzen zait *Eusko gudariak* kantuaren doinua azkenengo txapelketan ez agertzea. Eta ez gerra denboran eta azken urteetan ugari erabilia izan delako, kantu zaharra delako baizik. Azkuek doinu hau Arabako Oletan aurkitu zuen, Engrazia Lazkanoren ahotik, eta Bilintzek ere *Domingo Kanpaina* bertso famatuak abesteko erabili zuen. Oso ezaguna da eta ez noa hemen horren musika ematera.

Beste doinu bi, 1967.ean erabiliak eta orain ahaztuak, *Gogor* delako diskan agertuak dira. Badu bada zerikusirik Amurizak bi doinu horiekin, 1968.ean Derioko Seminarioan greban zeudela, bera tartean, argitara eman zen diska eta. Baina diska agertu orduko plazarik plaza erabilitakoak dira bi doinuak, nahiz eta diskak gehiago zabaldu (1967.eko Auspoan 16. eta 18. zenbakia daramate):

Bi txapelketetan kantatutakoen artean oso ezagunak dira batzu: 12=22, lehen nik emandako *Xarmangarria*-ren doinua, eta 15=32, *Donostiako hiru damatxo*-ren doinua. Badago beste bat, 22=28, 1967.ean Xalbadorrek eta orain Gorrotxategik abestu duten doinua, txistularien bildumetatik sortutakoa.

Doinuen aberastasunari dagokion meritutik aparte, badauka azkenengo txapelketak beste meritu bat ere: doinu berriak atara dira plazara lehendabiziz txapelketa honetan. Sari bat zegoen jarria doinu gehien kantatzen zituen bertsolariarentzat, eta ugaritasun aldetik Orioko Etxeberria izan zen garaile. Baina nahiz eta hainbeste doinu erabili ez, beste sari bat eman zioten epai-mahaikoek Amurizari doinu berri sortzailerik aberatsena izan zelako. Horrez gainera badu meriturik aski Amuriza Txapeldunak, asmatutako doinu berriak oso ederrak dira eta. Aurrerantzean doinu horiek asko erabiliko direlakoan nago. Aipatu nahi dudan lehenengo doinua *Bihotzean min dut* gaiari erantzunez kantatu zuena da. Lizardiren olerkietatik datorkigun ideia honek bertsolari sakon baten irudimena iradokitzeo indarra badu, musikoarena eduki zuen bezala, hots, *Illeta* oratorioa musikatu zuen Patxi Eskuderoena. Eta bihotzean min sentitzen zuen Amurizak hala kantatu zuen bertsoaren hasiera:

3/4

Sentimentu a sartu zitzaidan
biho-tze-raino u-me-tan
geroztik hainbat gauza mingarri
i-ku-si mun-du ho - ne-tan

Bertsolari sozial batentzat bazen gai baliagarria *Gizona ez da ogiz bakarrik bizi*. Eta hiru bertso eder osatu zituen Amurizak bai mamiz eta bai doinuz, doinu berri bat emanez, gainera (33.). Baina bihotza benetan ukitu zion Iriondo gai-jartzai-leak, *Aita* aipatu zionean Enbeitarekin bakarrik geratu zenean txapelari begira. Orduan bai atera zuela Amurizak ahotik bihotz csoa hamaika puntuko zortziko nagusi eder hau kantatuz:

2/4

Aita i - zena kanta beha-rrak
jarri dit biho - tza be - ro
auke-ra eder hau i-zango ze-nik
ez nu-en he-men es-pe - ro

pre-so nengo-en Za-moran e - ta
han geldi-tu i - a e - ro
jo-an nintzen ta bertan nengo-la
aita hil zitzai-dan ge - ro
nahia-go nu-ke e-do-zer baino
he-men bi-zi-rik bale - go
he-men bi-zi-rik bale - go

Aita Donostiak Amurizaren bertsoak entzun izan balitu, berriz ere esango zuen euskaldunak doinu triste zaleak garela; izan ere Amurizak asmatutako doinuek melodia tristea daramate eta bertsolari barnerakoia agertzen zaigu, bere barnean problemak mamurtzen dituen bertsolaria noski. Eta sozial garaiko bertsolariei dagokienez, bertsoa astiro botatzen duen bertsolaria da Amuriza.

Zortzikoetatik aparte badaude bertsolaritzan beste bertso mota bereziak eta haugarikoak ere kantatu dira azken txapelketan. Bat da Xenpelarrek erabiltzen zuena eta oraingoan Etxeberriak kantatu zuena arratsaldeko agurra egikeran (Auspoa, 27.a). Baina bereziki aipatu behar dena da Etxeberriak berak kantatu zuen beste bat (Auspoa, 12). Hau ere Xenpelarrena dugu eta Iparragirreri aupada gisan bota ziona. Beharrezkoa dugu hemen

Iparragirre aipatzea, datorren urtean haren heriotzetik ehun urte beteko dira eta. Iparragirre, nahiz eta italiar kutsuko bertsoak egin, oso trebea zen doinu berriak plazaratzen eta hor daude herriak ahoz aho kantatzen dituen zortziko famatuak. Bertsolari kaletarra eta eskolatua zen Iparragirre eta hala azaltzen digu Xenpelarrek:

6/8

Iparragirre abila dela

asko-ri di-ot a-di-tzen

eskola o-na eta musi-ka

hori hoi-ekin serbitzen.

ni ez na-is i-bil-ten

kantuz diru- a bil- tzen

komedian -te be-za-la

debalde festa preparatzen det

gogu a de-dan ordu-an

Azkenean, amaitzerakoan, eskari bat egin behar dut: bertsolaritza eta musika arloan gabiltzanok saia gaitzezela bertso doinuak biltzen, ahaztutako doinu ederrak berbizteko, bertsolaritzak jatorriari lotuta irauin dezan. Bertsolaritza bizirik dagoen artean Euskalerrria eta euskara bizirik izango dira eta.

J. A. A. M.

¹ Zortziko txikiaren laugarren puntua hemen bost silabakoa da.

² Lehenengo zenbakia 1967.eko txapelketakoa da (*Auspoa*, 67) eta bigarrena 1980.ekoa (*Auspoa*, 141).

LA MELODIA DE LOS BERTSOS

LA MELODIE DES BERTSOS

La primera parte del artículo analiza al detalle las melodías empleadas en el bertsolarismo y de forma especial en los últimos campeonatos. El análisis se detiene especialmente en las formas clásicas del bertso, como son el «zortziko nagusia», el «zortziko txikia» y el bertso de nueve puntos.

La segunda parte del artículo desarrolla más bien las características de la música de los bertsos y su evolución histórica.

La música de los bertsos cumple perfectamente las características de la música vasca: es música silábica, esto es, a cada sílaba una nota; ni en la música vasca ni en el bertso hay estrofa; la arquitectura de la melodía es tripartita en ambos; y las características de tonalidad y de ritmo son idénticas.

En la evolución histórica de las melodías del bertso se distinguen tres épocas que tienen sus características melódicas propias: la época pastoril (bertso lírico), la época agrícola (bertso dialéctico), la época industrial (bertso social).

No hace falta decir que cada melodía tiene su función propia, y que los desarrollos melódicos han variado según las épocas y funciones del bertso. En el último Campeonato hemos asistido al nacimiento de nuevas melodías.

La première partie de cet article est une analyse détaillée des mélodies employées dans le bertsolarisme et en particulier pendant les derniers championnats. L'analyse se penche plus spécialement sur les formes classiques du bertso; comme le «zortziko nagusia», le «zortziko txikia» et le bertso de neuf points.

Dans la deuxième partie de l'article, on étudie plutôt les caractéristiques de la musique des bertsos et son évolution historique.

La musique des bertsos répond tout à fait aux caractéristiques de la musique basque: c'est une musique syllabique, c'est à dire qu'à chaque syllabe correspond une note. Il n'y a pas de strophe ni dans la musique basque ni dans le bertso. L'architecture de la mélodie est tripartite dans les deux cas. Les caractéristiques de tonalité et de rythme sont identiques.

Dans l'évolution historique des mélodies du bertso on distingue trois époques qui ont leurs particularités: l'époque pastorale (bertso lyrique), l'époque agricole (bertso dialectique), l'époque industrielle (bertso social).

Inutile de préciser que chaque mélodie a sa propre fonction, et que les développements mélodiques ont varié suivant les époques et fonctions du bertso.

Au cours du dernier championnat, nous avons assisté à la naissance de nouvelles mélodies.

Jendaurreko bertsolaritza

Juan Mari Lekuona

Aurtengo Errege egunez, txapelketa ari zen tarte batean, Abel Muniategik galdera hau egiten zuen: «Otaño eta Bilintx bertsolariak al ziren? Ez zuten bapatean kantatzen, jendaurrean behintzat. Eta bestalde, asko dira, Otaño eta Bilintxen antzera, bertsokak jarri dituztenak, eta ez ditugu bertsolarien historian aipatzen» (Neri une hartan Juan Bautista Elissamburu zetorkidan burura).

Muniategiren galderak auzibide asko jartzen ditu gure aurrean: 1) Bertsolari motak: nola berezi eta sailkatu?; 2) Bertsolaritzaren eta olerkigintzaren arteko mugak, non bukatzen den bat eta non hasten den bestea; 3) Textu jakin bat noiz sartzen den, eta noiz ez, bertsolaritzaren histori barruan; 4) Jendaurreko bertsolari denak, usarioz kanpo eta poesia idatziaren mailan abesten duenean, orduan zer?

Bertsolaritza hobeto ezagutu eta balioztatzeko, gaiaren alderdi hauek finkatzea interesgarria dela ez daiteke uka. Dena dela, nire arloak esparru oso jakina du: jendaurreko bertsolaritza. Beraz, bapatean egiten dena, entzulegoaren begiaurrean eta usariozko moldeetara makurtuz. Alde bat uzten

ditut idatziz osatzen den bertsogintza, edo-ta lekuz eta eginkerez informala den bertsogintza.

1. — Jendaurreko bertsolaria

Plazako kantariaren bertsogintza ez da, bertso-sorta buruan eta paperean osatzen duenaren bertsogintza astiroa. Jendaurrean ari denak bapatean egingo ditu bertsoak, musika doinuaren arauera tajutuko ditu esaerak, eta jende-talde baten aurrean hotsegingo ditu bere poemak.

Bertso-jartzaileak, berriz, behar den astiz osatzen ditu poemak, eta idazkiz finkaturik uzten. Musika ere erabiltzen du gehienetan, baina ez du beharrezko berez. Eta jendea, aldiz, hipotetikoa da, irudimenean daukana eta itsumustuan sentitzen duena, mila bideetatik etor dakioken irakurlea.

Bertsolaria zer artista-mota den jakiteko, hiru gauza dela batera esango nuke bera: poeta, kantaria eta hizlaria. Hitz neur-tuz baliatzen da, herri poesiaren ildotik. Musika erabiltzen du, doinua poemaren osakai eginik. Eta hizlari baten gorputz-espresakera han du berekin, alderdi honek ere entzulegoan bere eragin nabaria duelarik. Beraz, jendaurreko bertsolaritza herri literaturaren mailako artegintza da, aipaturiko osakai hauetaz baliaturik mamitua.

Bertso-saioa egiteko era, askotan behintzat, elkarrizketan egin izan ohi da, ahotik ahora egindako talkan eta joalditan, inoiz apustuera ere hartzen duela saioak. Apustuaren piper honek, adibidez txapelketa giroan jokatzan denean, bizitasun handia ematen dio bertsogintzari. Bestalde, banakako ariketa azkarrago agortzen da eta pattaltzen, gehienetan behintzat. Baina agortuezina da biren edo-ta gehiagoren arteko dema. Izan ere giro biziko elkarrizketak dialektikaren sua pizten du, ideia argitsuak sortuz, alderdi berrien aberastasuna ekarriz. Eta aipatzekoa da, baita ere, elkarren arteko lehiak bertsogintzari ematen dion nabardura: giza-NDAR gorenak sartzen dira jokoan, eta giroaren arauerakoak dira joko hauetako poemak eta kanta-saioak.

2. — Bapateko ihardunaren teknika

Artelari batek, bere arte-lana bapatean egin behar duenean —eta mugimenduzko arteez ari nauzu batez ere—, lege jakinak izan ohi ditu langintza artistikoa osa dezan. Melodia mutur bat

oinarri harturik, bapatean kontziertu osoa eman behar duen organistak adibidez, aldeztu erabaki beharra dauka gaia bere osoan nola izango den, zenbat zati emango dituen eta hauetako bakoitzak nolako garapena eta ñabardura musikalki izango dituen, eta abar. Eta antzeko zerbait egin behar duela bapatean ari behar duen hizlariak, hori gauza jakina da eta bizkor gainera.

Bertsolariak ere bapateko ihardunaren lege zabaletara makurtu beharra dauka. Baina zeintzuk dira lege horiek? Edo-ta zehatzago esanik, zer teknika erabiltzen du bertsolariak lege horietara bil dadin bere kanta-saioan? Argigarri bezala bi teknika emango nituzke: 1. — Teknika erretorikoa; eta 2. — Teknika poetikoa.

2.1. Teknika erretorikoa

Aintzinako erretorika legeei jarraituz, bost eginkizun lituzke teknika honek:

- a. — *Inventio* (invenire quid dicas), zer esango duzun asmatu eta erabaki.
- b. — *Dispositio* (inventum disponere), esatea erabaki duzuna ordenuan ezarri. Lehenengo hau, gero bestea eta abar.
- d. — *Elocutio* (ornari verbis), irudien bidez behar den edertasuna eman hitzei.
- e. — *Actio* (agere et pronuntiare), mintzaldia antzestu behar du, ahozkeraz eta gorputz-espresakeraz baliatuz.
- f. — *Memoria* (memoria mandare) memoriaz edo oroipenez baliatu.

Jendaurreko bertsolaria, poeta eta kantaria ezezik, hizlaria ere badela esan dugu gorago. Horregatik, bapateko ihardunak utzi-ezinezkoa du erretorikaren teknika hau. Baina hau da harritzarria: plazan bertsotan ari denak eginkizun hauek guztiak —batez ere gaia asmatzea, ordenu batetan jartzea eta esatera ederrez ematea—, tarterik gabe egin behar dituela, segundu batzuren barruan. Bertsolariak, susmoz eta intuizioz bederen, azkar baino azkarrago zertaz ariko den erabakiko du, bertso-gaiak ordenu batean jarriko ditu, zirriborro mentala eginez. Eta berehala kantuan hasi beharra dauka. Lan hau azkar eta ondo egi-tean dago bertsogintza onaren balio zabala.

2.2. Teknika poetikoa

Bertsoen katea estrofekek osatzen dute. Eta estrofa horietako bakoitza bapatean osatzea nahiko harrigarria gertatzen denez, demagun orain bertsolariak bertso bakarria egitekoan zer teknika erabiltzen duen.

Hasteko, eta lege orokorra bezala, esan dezakegu bertsolariak atzekoz-aurrera egiten dituela bere bertsoak, estrofa. Lehenengo, bertsoaren azken esaera moldatuko du. Askotan esaera hau azkeneko bi errenketara biltzen da, baina ez beti. Ba dira erremateak azkeneko lau errenkez osatzen direnak. Ikus, adibidez, Xalbador.

«Ez pentsa gero, andre gaixoa,
baden munduan besterik,
zure arropa berriz soinean
har dezaken emazterik».

Eta gero, esaera honen gurpilean datoz bertsoaren beste puntuak eta beste zerrenkak.

Bertsolaritzaren buruan harilkatzen den prozesu hau gelditu eta astiro eman dezagun. Lehendabizi azken-esaera biribiltzen duela esan dugu; eta hori dela bertsoaren ardatza. Beraz, ahotik barrura hori da lehendabizi. Eta azken-esaera honek puntu bat duenez, berehala beste gainerako puntuak ere asmatu behar dituz, azkenaren kideko direnak. Baina ez bakarrik puntuak: azken esaera horren mamiak kudeatzen du beste bertso-errenketan ere esango dena. Lehenengo hiru puntuen (edo lauren) barruan esaten denak azkeneko esaeraren argigarri, indargarri eta osagarri izan behar du.

Ahotik kanpora, ordea, memoriaz eta gorputz-espresakeraz baliaturik, oso bestalde jaiotzen da bertsoa. Bertso-hasera da lehenik entzuten duguna. Askotan lehen puntuarekin amaitzen da; ez beti. Gero erdiko lana esango niokeena dator. Bigarren eta hirugarren puntuekin buka daiteke; ez beti. Eta azken-azkenean bertsoaren giltzarria, zartada, arrazoia, irria.

Horrela da, beraz, bapateko bertsoaren eraikuntza: atzekoz aurrera egina, segundu gutxiren barruan egin ere, esango denaren aukera, antolaketa eta hitzezko adierazpen ederra; azkar eta ezerk hutsegín gabe, plazagizonen segurtasun betean.

Horregatik, bertsolaritzaren dinamika poetikoa neurtu nahi denean, arreta handia jarri beharra dago bertsoaren azkenari, eta azken honen zerbitzuan azaltzen diren beste bertso-errenkei.

Azkenak lehen mailako balioa du herri bertsozko espresakeraren barruan. Bera da legerik nagusia ahoz-ahozko bertso gintzan, eskuarki behintzat.

3. — Jendaurreko bertsolariaren dohainak

Bapateko bertso gintzaren teknika aipatu ondoren, eta gora go emana dugun definizioaren arauera, musikaz eta neurkeraz hitzegin beharko nuen. Baina gai hau beste lan batzutan harrotzen da zenbaki honetan. Beraz, jendaurreko bertsolaritzari buruzko beste zenbait alderdiri hel diezaiodan. Hala nola, bapateko saioak nolako giza-dohainak eskatzen dituen alderdiri.

Aipatu berria dugu, bertsolariaren barruan, kantuan hasi aurretik eta kantuan ari denean, ematen den buru-prozesua. Eta buru-prozesu honi gagozkioarik, azkartasuna aipatuko nuke, besteak beste, bapateko bertsolariari eskatzen zaion dohainetik. Berehala antza eman behar dio zein den entzuleei egokitzen zaien gaia; senak han-hartan lagundu behar dio gaiaren gailurrak bereizten eta aipatzen; euskarak hutsik egin gabe erantzun behar dio esatera egokiak neurri zuzenari lotzen, batez ere gai zailetan eta sakonetan, edo-ta gutxi erabilietan. Eta barruan aldeza aurretik osatu duen zirriborroak leialtasun osoz erantzun behar dio, ezer ahaztu gabe, buruz erdi-egina daukan bertsoa ahoratzerakoan, berau ederragotzen eta osoagotzen dela. Mendeko ezetik, laguntzaile behar ditu izan musika eta gorputz-espresakera, kantatzeko eta antzesteko baliapideak bertsoaren ongarri gertatzen direla.

Bertsolaritzaren alderdi erretorikoari jarraituz, beste zenbait dohain ere aipagarriak dira izan. Batez ere entzuleekiko harremanek eskatzen dituzten giza-baldintzak, giza-jarrerak. Bertsolaria landarea dateke; eta entzulegoa lurra bezala da. Entzulegoa, gainera, bertso gilea ere ba da izan bertsolariarekin batera. Berak nolerebait ematen dio hasteko bulkoa bertsolaritzari, eta jarraitzen dio kantuzko prozesu osoan eta berarekin batera bukatzen du bertsoa.

Horregatik, bertsolariaren eta entzuleen arteko harreman honek dohain bereziak eskatzen dizkio bertsolariari plazako bertso gintzan: entzuleen munduarekiko sentiberatasuna, begirunea eta maitasuna. Entzuten dagoen jendetza ondo ezagutu behar du. Entzuleek bezala pentsatu behar du, publikoarekin batera pentsatu ere. Gauzarik txikienean entzuleek sor eraz dezakete poemarik gustagarriena.

Azpeitian omen zen. Bertsolarien aurrean, jendartean, aitona xaharra entzule. Baina, eztulka eta eztulka ari zen nonbait. Batzuek kexu ziren, entzutea galerazten zuenez. Orduan Uztapidek, gehiago pentsatu gabe, horrela hasi zuen lauren artean osatu beharrezko bertsoa, puntu-errondan ari zirenez:

- «Onek ez dik asko palta / oraintxe iltzeko» (Uztapidek)
 «ai! zer gaitz txarra daukan / mundun ibiltzeko» (Joxe Lizasok)
 «Zein da boluntario / zuluana sartzeko» (Basarrik)
 «Ni preparatuko naiz / buruan jotzeko» (Zepaik).

Beraz, ondo ezagutu behar ditu bertsolariak entzuleen kultur gaiak, kezkek eta gustabideak. Eta aldi bakoitzean jakin behar du erabiltzen, ez bakarrik joerarik eta tankerarik eta estilorik egokienak, baita arrazoibide eta esaerarik komenigarrienak ere. Eta jakin behar du kantaldiari dagokion musikariek egokienak aukeratzen eta erabiltzen. Asko eta asko da, eskuarki esanik, entzuleekiko harremanetan bertsolariari eskatzen zaiona. Erretorikari jarraituz, alderdi hau zertxobait zehaz dezagun.

Lehenik esan dezagun bihotz mailako dohainak eskatzen zaizkiola jendaurreko bertsolariari. Bere buruaren jabe izan behar du, esan ditugun barne-prozesu horiek inolako oztoporik gabe has eta buka daitezzen. Are eta zailago dena, ehunka eta milaka pertsonen aurrean bapateko iharduna egin beharra tokatuko zaio; eta ez hain gutxitan, erlatiboki behintzat. Horregatik, jabetasun handia eskatzen zaio bertsolariari, eta nahitezkoa du dohain hau herri-poeta kantariak.

Ondoren sentiberatasuna aipatuko nuke. Inoiz bertsolariak lakarra dela badirudi ere —gaur ez hainbeste, noski—, barrutik sentiberatasun handiko gizona dela sumatzen da eta ikusten. Edonork bere mailan —eta bertsolariak berean—, sakona izango bada, bihotz handikoa behar du izan: «gauzak sakon esango badira, batek bihotz handikoa izan behar du» (Uztapideri entzuna).

Eta beste zerbait gehiago aipatzekotan, zera esango nuke: handi-husterik gabea behar duela izan plazako bertsolariak; eta, gainera, egokitasuna eta duintasuna behar dituela eduki bere izaera eta jokabideetan.

Guzi hauen adierazgarri, Xalbadorri Donostian gertatua. Azken txapelketa zen, 1967ko Ekainaren 11an. Honela ematen digu aditzera A. Zavalak:

«Juraduak artu du erabakia: Uztapiderekin jokatuko

du Xalbadorrek. Au entzundakoa, txistu-soiñu aundia sortzen da, ta bertsolariak ezin kantatu dute denborapuska batean. Ondoren Uztapidek (kantatzen du).

Uztapidek kantatutakoan, Xalbadorren txanda; bañan txistu-soiñuak ez diote uzten. Beste asko, berriz, txaloka asten dira. Bulla pixka bat ezitzen denean, Xalbador bertso au kantari asten da:

Anai-arrebak, ez, otoi, pentsa
neure gustora nagonik,
poz gehiago izango nuen
albotik beha egonik;
zuek ezpazerate kontentu
errua ez daukat, ez, nik...

Jende guzia txaloka asten da, ta ezin jarraitu du denborapuska batean; gero, onela bukatzen du bertsoa:

zuek ezpazerate kontentu
errua ez daukat, ez, nik...
txistuak jo dituzute bainan
maite zaitzuet orainik!»

Oraingoan jendea eskuak puskatzeraiñokoa txalokan asten da, ta, txistu-soñurik gabe, txapelketak aurrera jarraitzen du» (Auspoa, 67 zenb., 103-104 or.).

Diogunaren lekuko, nik uste akordagarria dela bertso hau. Bertsolariak, une zail hartan, agertu zuen entzuleenganako atxikitasuna eta errespetua, sentiberatasuna, bere barruaren jabe izatea, apaltasuna, egokitasuna eta duintasuna. Eta kasu bakarra da, nik dakidala, entzuten dauden bertso-zaleek bertsoa amaitu baino lehen, txaloka hasi izana.

Beste urrats bat emanez, bihotzeko dohainetatik adimenezko dohainetara aldatzen bagara, beste dohain andana bat aipatu beharra legoke. Erretorikari jarraituz, eta adibide bezala, hauek aipatuko nituzke: adimen zorrotza, hitz azkarra, memoria harri-garria, eta irudimen aberatsa.

Gure artean, adimen zorrotzekoa denari, ezezagunekin mintzatzen denean, honelako oharkizunen bat egingo zaio: «zu inondik ere bertsolaria izango zera». Dialektikarako trebetasun handia behar du izan koplakariak. Gero, hitz azkarra, segurua eta eztabaidarako zorrotua. Goi-mailako hizketaren jabe behar du azaldu herri poetak. Hitza da bere lanabes eta arma. Hiru-

garren, memoria harrigarria. Tradiziozko altxorra gogoan behar du eduki, gaia eta esaerak moldatzeko. Eta batez ere memoria irmoa, barruan aldez-aurretik moldatu duen bertso zirriborroak hutsik egin gabe erantzun diezaion kantuz hasterakoan. Memoria, potorik ez egiteko... Eta azkenik, irudimen aberatsa bere gaiak, adimenezko edo bihotzezko direla, estetika mailako baliapidez edertzeko eta jazteko.

Bertsolariak gorputzaren aldetik ere behar dituen dohainak aipagarriak dira. Garai batean «eztarri ona» edukitzea hil edo biziko dohaina zen plazan kantatu behar zuenarentzat. Gaur bozgorailuek hornitu dute alderdi hau, eta oztoporik ez da sortzen ahotsaren aldetik. Baina garai batean ez zen, noski, horrela. Ezaguna da Otañoren gertaera. Ez omen zen plazako bertsolaria izan; ez behintzat jartzen bezain ona. Eta eztarri ahulekoa zelako omen zen horrela. «Kattarro» deitzen omen zioten. Eztarri txarra nonbait. Eta ezin baliatu kantuzko lanean.

Ahots ozenarekin batera, beste zenbait dohain ere aipa daitezke gorputzaren aldetik. Presentzia ederra edukitzea, gorputz egokia, eta, batez ere, sentimenduak zabalatzeko talante kutsakorra edukitzea. Edozein algaraz edo negarrez jartzeko abildadea. Komunikapen erraza eta sakona. Dohain hauek guztiak garrantzi handikoak dira plazako bertsogintza zuzenekoan.

4. — Bertso-saioak egiteko moldeak

Bapateko bertsogintzaren historian zehar, era askotakoak izan dira bertso-saioak antolatzeako moldeak. Ezagunenena aipamena egin dezagun, sailkapen moduko bat finkatuz.

4.1. Usariozko moldea

Auzo mailan osaturiko saioak alde bat utziz, usariozko molde hau herri mailako jai eta festetan erabili ohi den moldea litzateke. Herri osoa izan daiteke entzule, ez bertso-zaleak bakarrik. Entretenigarri huts daiteke ariketa poetikoa.

Molde honek ez du teknika berezirik. Diosala eginez hasten da, eta agur eginez bukatu. Tartean gai librea erabili ohi da gehienetan: bertsolariak, saioa egin aurretik, tabernetan edo jasotako gaia, edo-ta publikoan ikusten dutenetik sortutakoa, batez ere neska gazteen aipamena, eta abar. Saioak mugarik ez du iraupenean: jendea aspertzen hasi arte, edo gaiak berea ematen duen arte, edo bertsolariak bukatu-gogoz sentitu arte. Pla-

zako giroari gehiago begiratzen zaio gai bat emateko teknikari baino. Horrelakoetan zera da beharrezkoena: giro bat lortzea, klimax bat sortzea, eta hartan ihardutea, erorialdiak etena ekartzan duen arte.

Ahaztu behar ez genukeen molde egokia da hau, bertsolariaren askatasuna errespetatzen duenez, giro zabalari begiratzen dionez (giro tinkoa eta zutia lortzea dateke molde honen helburua), eta bertsolaritza zaharrak horretatik gehiago daukanez beste egin-moldeetatik baino (adibidez, txapelketatik eta jaialditik).

Txapelketa-aurreko bertsolari gehienek, plazan ari zirelarik, molde hau erabiltzen zuten, lore-jokoetan ibili zirenetako aldiak salbu. Joera honetako bertsolariak ia denak dira. Izenak eta joerak aurki daitezke aldizkari honetan datorren beste lan batean.

4.2. Desafioak

Bigarren mailan, desafioak edo bertso-eupetekoak aipatuko nituzke. Bertsolarien arteko apustuak: nor gehiago bertsoan.

Ba dute garrantzirik bertsolaritzaen historian. A. Zavalak eskaintzen dizkigu zenbait xehetasun tekniko. Karlsten bigarren gerratez gero bukatu omen ziren horrelako apustuak. Eta saio horiek biren edo gehiagoren artean jokatzan omen ziren. Denbora jakina irauten omen zuen desafioak: «apustuco bi orduak betetcean» dio Iztuetak garaiko desafio bati buruz.

Gaia libre izaten zen noski, bakoitzak bere kontrarioa gai zabaletara behartuz eta eramanez, ahal zuen neurrian. Apostu usai nabaria zuen molde honek. Txapelketek jaso dute, behar bada, apostu-alderdi hau. Eupeteko horietan zeintzuk gogoratzen diren aipamen bat egin dezagun:

a) Zabala Amezketakoa eta Txabalategi Hernanikoaren artean jokatu zen bertso-dema. Bakoitzak bere jueza izendatu zuen, eta alkateak hirugarren bat jarri zuen, parra hausteko edo. Billabonan jokatu zen apostua. Han bildu zirenak 4.000 entzule bai, diotenez. Saioa bukatutakoan, publikoak, epaileak mintzatu baino lehen, oihuka eman zuen bere erabakia: biak berdin. eta epaile bakoitzak bertsoz eman zuen bere erabakia, jendearena bera. Desafio hau 1801 garren urtean gertatu zen.

b) Fernando Amezketarrak azpeitiar batekin jokatu beharrezko hura. Gertaera 1800 garren urtekoa omen. Azpeitiarra ez zen plazara agertu nonbait.

c) Bi bitara jokaturako apostua ere bada. Zabala eta Fer-

nando, biak amezketarrak, alde batetik; eta Txabalategi herna-niarra eta Altamira tolosarra bestetik. Arratsalde osoan aritu omen ziren. Jendearen ezin-asea: goizaldera arte aritu baziren ere, inork ez omen zuen aldegingo plazatik.

d) Bertso zaharretan esaten dena oinarri hartzen badugu, beste desafio batzuen berri ere jaso dezakegu. Ezagunak dira Oiartzungo Ardotxek Berako Exkerrari egindako desafioa, edo-ta Patxi Bakallok Xenpelarri egindakoa, edo-ta honek Iparragiri-rreri egindakoa. Bertsoak hor daude, erabiltzen zen molde baten testigu.

e) Jakingarria da Izuelako artzaiak ezezaguna zaigun bertsolari batekin jokatu zuen norgehiagoka. Saioak amaitu ondoren, epailariak ezin nonbait erabaki nori eman saria, nor izen-datu irabazle. Eta harrigarria benetan guretzat gauza erabakitze-ko hartu zuten bidea: 50 bertsoak berriro buruz errepikatzen zituena izango zen apostuaren irabazle. Eta Izuelako artzaiak 50ak errepikatu omen zituen; eta besteak ez.

f) Aipatzen da, baita ere, Pello Errotak —edo-ta, behar bada, Izuelako artzaiak—, bertsolari nafar bati egindako desa-fioa. Xehetasun hauek ematen dira: bazirela juezak, ontzako urreak bota zirela seinaletan, eta denbora jakina ukan behar zuela desafioak.

Dirudienez, eztabaidako bertsoak ziren «ba haiz eta ba nauk» horrelako bertsoak. Ahotik ahora, arrazoitara, ironiaz, irudime-nez. Polemika giroan eta uste gabeko poesia bidetan zehar, sua nondik nora zabal zitekeen antzik eman gabe. Zinetako bertso-gintza bizia eta gogorra.

4.3. Lore-jokoak

Lehengo gizaldiaren azkenetan, eta oraingo honen lehen al-dian, aurten herri batetan eta datorrean beste batetan, jaialdi ospetsuak ospatzen ziren. Eta era askotakoak izaten ziren jaiak: 1) Erlíjiozkoak; 2) Euskal jaiak izenekoak; 3) Lore-jokoak; 4) Erakusketak (etnografia, historia, artea); 5) Hitzaldiak; 6) Ibilaldiak (probintziako txokorik egokienak ikuskatuz).

Lore-joko horiek literatur ospakuntzak izaten ziren, idazlanik onenak sarituz. Baina ez hori bakarrik. Zenbait herritan azaltzen da, bertso-saioak egiten zirela, eta bertsolariak sarituak izaten zirela.

Gure gaurko arlo honi dagokionez, teknika aldetik zenbait ohar egin daitezke. Lore-jokoetako bertso-entzulea ez zitekeen

bertso-zale huts izan, txapelketetan bezala; festara etorritako edonor zitekeen, noski, bertso entzule. Gero, zenbait gai jartzen zitzairen bertsolarietara; eta epai-mahaikoak ere izaten ziren, baina, bai gai-jartze lana, bai epaiketa, zehaztasun gehiegirik gabe egiten zen noski, gaurko txapelketekin gonparatuz. Molde honek konkurtsoetik adinbat badu espektakulotik. Konkurtsoen moldeak ditu, txapelketa zehaztasunik gabe. Hala dirudi.

Esan dugunaren argigarri eta lekuko, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*-k dakarren aipamenetako bat emango dut. Xehetasun asko ez badaude ere, aipamen jakingarria gerta daiteke.

«Donostian, 1899an. Bertsolari saioa jokatu zen. Kantuan ihardun zutenak, Inazio Iñarra, «Txintxua», Errenterikoa, 25 urte; Juan Lujanbio, «Saiburu», Hernanikoa, 26 urte; Jose Krutz Sagardia, «Olloki», Usurbilgoa, 44 urte; eta Juan Krutz Elizegi, «Errotari», Asteasukoa, 46 urte. «Les dió pie, siempre en verso, José Zapirain» (EGI del PV, «Literatura» II, Zarauz, 58 or.).

Lore-jokoak direla eta, Pello Errota agertzen da mugaz-honuzko saio gehienetan. Gero Txirrita ere maiz agertzen da lore-jokoan parte hartu zuten bertsolarien artean. Badirudi, gain begiratu batean, 1918 garren urtetik «Bertsolari Eguna» 1935ean ospatzen hasi zen arte, bertso-saioen lekua aurreragoko urteetan baino murriztagoa ote den lore-jokoen ospakuntzetan.

4.4. Txapelketak

Txapelketetako bertso-saioa ez da festaburu baten edo-ta antzeko jai baten osakai, usariozko ihardunaldietan aipatu dugun bezala. Ez da ere beste kirola, dantza eta kultur erakustekin batera ematen den zerbait, lore-jokoetan egin zenez. Txapelketekin bertsolaritza bera da jaialdiaren izateko-arrazoi bakarra eta betea. Eta txapelketa eguna «Bertsolari Eguna» ospatuz hasten da, bertsolaritza izanik egun osoaren ardatza.

Horrelako saio-moldeak entzulego berezia du: erabat bertso-zalea. Beraz, entzulea kantaldian parte hartzera doa, ez bakarrik bere baitako bertso-gintza ahopekoan (bertso-zale jatorrek egiten duten eran), baizik-eta epaiketan parte hartzera doa. Bera bertsoetan aritzera, bera epaile izatera. Eta alderdi honek su handia sortzen du txapelketa giroan. Berotasun hau ez da ahaztekoa txapelketa bat eratu eta epaitzekoan.

Kantaldiaren ardatza nor-gehiagokan datza. Denek baldintza beretan kantatu behar dute, ahal den neurrian behintzat. Gaiak aukeratuak izaten dira, eta ez dira izaten egokituak, jaialdian gerta daitekeenez. Are eta gutxiago ezagunak, jaialdian gertatzen denez, behin baino gehiagotan.

Denek lan berdina egiten dute. Laburra eta aldez-aurretik mugatua. Bakarkako saioei leku gehiago ematen zaio, behar bada, eztabaidako saioei baino. Hala ere, inoiz ez bezalako trantzean aurki daiteke bertsolaria, bertso onak kantatzera, eta bestela inoiz aterako ez zituen bertsoak ateratzera behartua aurkitzen delarik.

Esan berria dudanez, ez dugu ahaztu behar txapelketak ego-kialdi bat direla, bertso-zaleak eta bertsolariak, denok lanean jar gaitezen; komunikabideek, gauzak duen garrantziaren arauera, zabalkunde ezin-hobea egin dezakete bertsolariaren alde; eta urrats bat eman dezakegu bertso-zale gazteak eta bertsolari gazteak sor daitezen, txapelketek dakarten giroaren eraginpean.

4.5. Jaialdiak

Horrelako saioek ikuskizunetik gehiago dute nor-gehiagokatik baino.

Entzulea bertso-zalea da gehienetan. Bestelakoak ere egon daitezke, batez ere saioak omenaldikoak direnetan, edo-ta zerbaitetarako diru-biltzea hornitzeko prestatzen direnetan. Gaiak bertsolari bakoitzari egokituak izaten dira, bertso gintza ederra-gotu asmoz. Bertsolariak, bestalde, ez dute lan berdina egiten. Gai jartzailea da jaialdiaren kudeatzaile eta suspertzaile, kantariak, saioak, gaiak eta doinuak giro on baten zerbitzuetan erabiltzen dituela. Eta behin baino gehiagotan banaka kantatzeko gaiak aldez-aurretik esaten zaizkie bertsolariari. Lana biribildu asmoz noski, bertso-jartzaileen ildotik jokatuz.

Txapelketak eta jaialdiak elkarren osagarri gertatu dira orain arte. Txapelketa hutsez jendea ez litzateke aseko; eta jaialdi hutsez gauzak ez dira berritzen eta azkartzen. Bi moldeok zentzuz erabili beharrak daude. Bertsolari guztien artean osa daitezela txapelketan agertu diren primiziak. Denen artean, inor kanpora gelditu gabe. Eta txapelketa datorrenean, zerbait egin behar dela —eta egin ere daitekeela— uste dutenak, beren ahalegina eskaini dezatela norgehiagokan elkar probatuz, bide berriak urratu asmoz. Hortik ibili da azken urteotako bertsolariaren dinamika.

5. — Textuen aldakuntzak

Bertsolaritza, lehengo gizalditik honantz, garaiazen garaiko aldakuntza sozio-kulturaletara egokitzeko gai azaltzen da. Berrehun urte hauetan asko aldatu da euskal gizartea eta euskal gizona. Eta aldatu egin da, baita ere, bertsolaritza, gizarte eta gizon berri horien arauera.

Aldakuntza sozio-kulturalak eta bertsolaritza XX garren gizaldian: gai honetaz zerbait aztertu eta argitaratua badut. Eta zerbait landuagoa plazara agertzeko ez nago uste salduan. Horregatik, alderdi hau lehengoan uzten dut. Hala ere, bukatzeko, aipamen labur bat egin nahi nuke, ataizen bezala, bertso-saiোটako hizkuntzaren aldaketari buruz.

Bertsolariak, plazan erabiltzen den hizkuntza aldatzeko hainbateko eragina izango badu, maisutasuna izan behar duela gauza bidezkoa da.

Maisutasunaz gain, badago beste faktorerik ere.

Hizkuntza bertso-jartzaileak gehiago aldatzen du jendaurrean bapatean bertsoari ari denak baino. Eta gero, jendaurrean ari denetan, bertsolari eskolatuak gehiago aldatuko du eskolatu gabeak baino.

Bertso-jartzaileen artea nere berdintsu: eskolatuak aldaketa nabariagoak ekartzen ditu eskolatu gabeak baino. Bilintzek areago Txirritak baino.

Bestalde, bertso-jartzaileen hizkuntza, gerora jendaurreko bertsolariena bihurtzen da, neurri batetan behintzat. Xenpelarrek jarritako bertsoek eragin nabaria dute bere ondorengoek egindako bapateko ihardunetan; eta berdin Otañok edo Bilintzek jarritako bertsoek duten eragina ondorengo bertsolarien jendaurrean egindako kanta-saiোটan, batez ere Basarriekin etorri zen pizkunde garaian.

Euskalki guztietako bertsolariak elkarrekin kantatzeko garaia etorri denetik, berriz —gaurko gizarte mailak eta moduak ekarritako egokiera dugu hau—, gauza nabaria da euskalki guztien ekarria eta batzuek besteetan edukirikoa eragina, bertsolari-hizkuntza poetikoari dagozkionetan.

Gai hau zehazki aztertzeko egonik ere, zenbait hari nagusi marka daitezke eta finka alor honen barruan. Euskalkiak elkarrekin abesteko eskakizun hau nahiko berria dugu izan. Berarizko gauza bezala, azken hogeitau urte hauetakoa. Horregatik, ongi sakondu gabeko gaia delako eta gauza berria gertatzen delako,

gauza handirik ez dezakegu eskaini une honetan. Hala ere, hona hemen zenbait xehetasun argigarri.

Baxe-nafartarren ekarpena Xalbadorren bidez iritsi zaigu. Aspaldi antza eman genion bertsozaleek urepeldarrarena zela hizkuntzarik aberatsena txapelketa giroko bertso-saiotan. Goitasun aparta du bere hizkera ahoz-ahozkoak. Mugaz-harunzko kantu-tegietako usarioa dakarkigu: bai elizetako kantugintza, bai han-haietako altxor aberatsa. Eragin handia du Xalbadorrek gaia zehazteko eta banatzeko eretan, puntuak aditza infinitiboan erabiliz osatzeko joeretan, esaera dramatikoaren erabilkeran, hizkuntzaren trinkotasunean. Eredugarri izan da beti Xalbadorren hizketa-maila.

Nafarroa garaiko tradizioa Lasarteren bidez etorria dugu, indartsu etorri ere. Musikalitate bereziko hizkera. Bizitasunean badu kidekorik «Euskaldunok» poemetako herri hizkuntzarekin. Prosaismo gutxi duen hizketa-modu poetikoa. Inork ez bezala ematen digu hitzek duten hots-irudizko antza, hitzen hots berdinek elkarren artean duten lokera majikoa. Usario hutsa dugu Lasarteren hizkuntza.

Gipuzkoan, berriz, Basarri izan da sintesi berria lortu zuena plazako textugintza berrian. Honen hizkuntza izan da orain arte mugaz-honantz agindu duena. Basarri da, izan ere, eskolatu gabekoen hizkuntza eta eskolatuena elkar josi zituena, hizkera berri eta bizia lortuz, hizkera garbi eta indartsua lortuz. Gauza nabaria da hizketa-moduan Basarrik izan duen maisutasuna plazako bertsozaintzan, jendaurreko ihardunaldietan.

Lapurtarrak, aldiz, Mattinen eta Xanpunen haritik agertu zaizkigu. Esanahi handiko hizkuntza azkarra beroiena. Ez, behar bada, aurrekoek bezain landua; baina eskola eder eta bizi baten aurkezpen bortitza.

Azkenik, Bizkaikoen aipamena. Gauza berria dela esan da Amurizak azken txapelketan egin duen bertsozaintza. Hizkuntzari bagagozkio, Amuriza izan da, behar bada, Basarriren hizketa-modua mugaz-honantz jendaurreko bertsozaintzan berriro agertu duena. Amuriza sintesi berria dateke. Badu Xenpelarren eskolatik, Zamoran egin zituen bertsoetan ikus daitekeenez. Badu literatura zaharretik, iduri eta esaera modutan. Badu Xalbadorren hizkuntzatik; eta, nola ez, Bizkaiko herri literatura aberatsetik. Irudieraz, arrazoien aberastasunez eta zorroztasunez, espresara dramatikoaz eta euskara batuaren erabilkeraz, hizkera-molde berriago baten sortzaile dugu Amuriza jendaurreko bertsozaintza berrian.

6. — Azkena

Bertsogintzaren gaineko lan hauetan, hasterako, berezi egin ditugu bertso-jartzailea eta bapateko bertsolaria. Nire arloa zen jendaurreko bertsolaritza; eta azaldu ditut zenbait alderdi, bi bertso moten arteko aldea ager dadin. Bapatekotasunak azkartasuna du, kultur giro berezia, teknika oso jakina, eta dohain bereziak eskatzen ditu.

Bestalde, gizona eta gizartea aldatuz doazen eran, aldatuz doa, baita ere, bertso saioak egiteko moldea. Behar bada, textuaren aldetik izan ditzakete alderik berdinenak bapateko ihardunek eta jarritako bertsoek. Jakingarriak dira idatzitako textuen eta bapateko textuen artean dauden lokerak eta batetik bestera iragaiteko legeak.

J. M. L.

EL BERTSOLARISMO DE IMPROVISACION

LE BERTSOLARISME D'IMPROVISATION

El autor estudia el bertsolarismo de improvisación, el que se realiza en público cara a la gente, el más habitual. Evidentemente, este tipo de bertsolarismo tiene sus condicionamientos y características propias: improvisación, coordinación de música y letra, proclamación de sus poemas ante el público, etc.

El bertsolarismo es un arte popular. El bertsolari es un artista: poeta, cantor y «hablista» (*hizlari*) al mismo tiempo.

En la improvisación el bertsolari utiliza la técnica retórica, con la característica de la rapidez de su utilización. El bertsolari utiliza asimismo la técnica poética con la peculiaridad, en nuestro caso, de que compone sus bertsos de atrás a adelante: la última estrofa es el eje de construcción del bertso en su totalidad.

Entre las cualidades de las que hace gala el bertsolari podríamos citar las siguientes (no exhaustivas): rapidez, inteligencia viva, palabra rápida, memoria, utilización exacta de la lengua, imaginación rica, música, expresión corporal, finura interior, sensibilidad al mundo del público, control de sí mismo.

A lo largo de su historia, el bertsolarismo no sólo ha actuado en las fiestas populares, sino también en forma de «desafíos», en «los juegos florales», en los «campeonatos», en «los festivales».

L'auteur étudie ici le bertsolarisme d'improvisation, celui qui se fait face au public, le plus courant. Il est évident que ce genre de bertsolarisme a ses propres conditions et caractéristiques: l'improvisation, la coordination de la musique et des paroles, la proclamation des poèmes face au public, etc.

Le bertsolarisme est un art populaire. Le bertsolari est un artiste: poète, chanteur et «parleur» (hizlari) en même temps.

Dans le cours de l'improvisation le bertsolari utilise les techniques de la rhétorique, caractérisées dans ce cas, par la rapidité de leur utilisation.

Le bertsolari utilise aussi les techniques poétiques avec cette particularité qu'il doit composer ses bertsos d'arrière en avant: la dernière strophe est l'axe de construction du bertso dans sa totalité.

Parmi les qualités dont se vante le bertsolari, on peut citer celles-ci: rapidité, intelligence vive, mot rapide, mémoire, utilisation exacte de la langue, imagination riche, musique, expression corporelle, finesse intérieure, sensibilité au public, contrôle de soi.

Le bertsolarisme n'a pas lieu seulement dans les fêtes populaires; on le trouve aussi dans les «défis», les Jeux floraux, les concours, les festivals.

Bertso paperak

Antonio Zavala

Bertso-papera da nere gaia. Edo bertso-papela, zenbait tokitan esaten zaionez. Eta kanta-papera edo kanta papela ere deitzen zaio. Alegia, bertso edo kanta-sortaren bat eskeintzen digun papera edo papela. Bañan beti ere paper askatua, bakarra, sueltua. Eta inprentaz argitaratua.

1. — Bertso-papera eta bertso-sailla

Ez dira, noski, gauza bera. Papera, esate baterako, ontzia da; eta bertso-sailla, ura. Papera gurdia da; sailla, gurdiak dakarrena. Bereizkuntza ori egin bearra zegoan. Bertso-saillak, izan ere, bertso-paperak baño askoz zaarragoak baitira.

Ona zer dion Iztuetak, bere *Gipuzkoako Pro-bintziaren kondaira* liburuan:

«Denpora aetan eta geroztik ere oitura izandu da Gipuzkoan, partidu andi bat irabazitakoan itz-neurtuak ifintea, beretan adierazten dirala oso ta garbi, pillotariakin igarotako gertakari guztiak, ondorengoak ere gogoan izan zitzen, aurreragokoak egindako azaña andiak, oraiñ zernai gauzaren berriak paper moldizkidatueta zabaltzen diraden bezela».

Itz hauek patxaraz eta astiro ausnartu bearrak dira. Itz neurtuak, bertsoak alegia, jartzen ziran.

Zer ote zan bertso oien gaia? «Pillotariakin igarotako gertakari guztiak» esaten digu Iztueta'k, une orretan zekarren itz-bideak orrela agintzen ziolako. Bañan beste gairik ere izango zala, du-darik ez da. Eta bertsoak zertarako jarri? «Ondorengoak ere gogoan izan zitzen aurreragokoak egindako azaña andiak».

«Gogoan» esan du. Artean, jendearen gogoia beste gordelekurik etzuan bertsoak. Alegia, bertso-saillik bazan, bañan bertso-paperik ez.

Ondoren, «zernai gauzaren berriak paper moldizkidatueta zabaltzen» diradela esaten digu Iztueta'k. Bertso-papera jaiio eta asia zala adierazten du itz oiekin.

Gure erri-literatura erabat aozkoa izan zan, beraz, antziñako garai batean. Urte asko iraun zuan egoera orretan. Bañan, aozkoa izanik, ezer gutxi iritxi da guregana. Pena ematen du, bañan alaxe da. Aintzakotzat etzuten agidanean gure aurrekoak artu.

Ondoren bertso-papera etorri zan. Gure erri-literaturak iñoiz pauso garrantzitsurik eman badu, orixe emango zuan.

Erri-literatura geienekin berdin gertatu da. Aozkoak izan ziran asiera batean, eta paperera gero pasa. Batzuek leenago, besteak geroago eman zuten pauso ori. Gureak, damurik, naiko berandu.

2. — Erromantzeak eta beste

Galdera bat egin bearrean gaude orain. Gure erri-literatura edo poesia oso-osorik sartu al zan bide berrian? Ez. Aren atal batzuk kanpoan gelditu ziran, ez beren eta ez gure onerako.

Atal oietan aipagarriena, erromantzea degu. Bertsolarien teknika eta bertsogintzarekin zer ikusirik ez duan poesia. Olakoak dituzute, adibidez, *Berterretxen kantoria*, *Atarratz jauregian*, *Brodaten ari nintzen*, *Arantzazu'ko* eta *Arrate'ko* kanta zaarrak eta abar. Poesia-mota oni, erromantzea deitu diote Azkue, Aita Donosti, Lekuona eta beste zenbait idazlek. Guk ere berdin esango diogu.

Ezagutzen ditugun erromantzerik geienak, erriaren aotik ja-soak dira; edo-ta esku-idatziren batean arkituak. Bañan, oker ez banago, paperetan inprentatu eta zabaldutako erromantzerik ez dago. Izatekotan ere, bat edo bi geienaz ere.

Erromantze zaar oiek bilduta dauzkat. Inprentarako prestatzen ari naiz, danak batera liburu batean argitaratzeko. Dagoana

jendearen eskuetan jarri beste asmorik ez det, oraingoz beintzat. Lenengo pausoa ori baita. Bearbada, gure poesiaren puskarik baliotsuena erromantzeak ditugu. Batzuk ezagunak dira; beste batzuk ez. Ezagun oietan, Jaurgain, Azkue, Aita Donosti, Aitzol eta beste zenbait gizonak bildutakoak daude. Jendeak uste baño mordo aundiagoa osatzen dute.

Oiek danak, Iztueta il ondoren jasoak dira. Orregatik, Iztueta'ren denboran, eta leenago ere, alegia bertso berriak paperetan zabaltzen asi ziranean, zenbat eta zenbat erromantze ez ote zan ibilliko erriaren aon? Asko, dudarik gabe.

Ala ere, oietakorik etzan bakar bat ere paperetan argitaratu. Gordeleku zaarretik gordeleku berrira pasa gabe, jendearen gogoan gelditu ziran erromantzeak, eta jendearekin batera betiko joan ere bai asko eta asko. Zergatik ez ote zuan pauso ori eman? Bearbada, zaartzat zeukan ordurako ere jendeak, eta bazterrera utzi zuan.

Erromantzeak etzuan, beraz, bide berririk artu, bañan bertso berriak bai. Besterik gabe, bat auldu eta bestea indartu egingo ziran lenaz gañera. Bat beera eta bestea gora asi. Bat ondamendira eta bestea bere egunik argitsuenak ikustera abiatu.

Berdin esan genezake beste poesia-mota askorengatik ere. Adibidez, koplak zaarrak, errondakoak, trikiti-dantzarakoak, aurkatak, seaskakoak, eta beste asko eta asko. Auek oso gutxitan atera izan dira bertso-paperetan. Azkue'ren kantutegia artu besterik ez dago. Kantu asko dago or bertso berriekin zer ikusirik gutxi edo batere ez duana. Bañan oiek etzuten paperera biderik ikasi.

3. — Paperetako bertsoak

Oartuko ziñatenez, bertso-paperetan zer ez dagoan adierazi degu orain artean. Emendik aurrera, paperetako bertso oiek zer diran esango degu.

Bertsolaria, dakizutenez, bi modutara saiatzen da. Bata, aotik aora kantatuaz. Bat-batean bertsoa buruan osatu eta denbora berean kantuaren bidez jendearen belarrietara eldu-arazi. Bertso auek ez ditu, iñork gogoan ar ditzan moldatzen; garai batean banaka batzuk, onenak noski, ala gelditzen baziran ere; eta gaurko egunean, magnetofonoaren bidez, danak jaso eta gorde baditezke ere.

Bigarren modua, jendearen gogoan geldi ditezen bertsoak

jarri edo paratu. Irauteko bertsoak dira auk. Intentzio orrekin egiñak. Garai batean, esan degunez, jendearen gogo beste gordelekurik etzuten, eta ondoren paperetan gordeleku segurua goa arkitu zuten.

Bertsolariak bertsoa berdin egiten du, teknikaren aldetik beintzat, modu batera edo bestera ari danean. Bigarren go onetan, pentsatzeko nai aña denbora ar dezakela. Beste diferentziarik ez dago. Orretxegatik bertso-mota zallagorik ere erabilliko du askotan.

Bertsolariak bertsoa nola moldatzen duan ez degu esango; puntuak, neurria, bertso-motak, metrika eta abar zer diran alegia.

4. — Gaiak

Bertso-saillak inprentatzen asi baño len zer gai erabiltzen ziran ez dakigu. Iztueta'k diona bakarrik: «aurreragokoak egin-dako azaña aundiak».

Emendik aurrera alde bat utziko ditugu oiek, eta berdintzat artuko degu bertso-sailla eta bertso-papera. Itz oiek sinonimoak balira bezela. Eta bertso-paperak zer gai erabiltzen zituzten, zerbait adieraz dezagun.

Erljioak garai aietan gaur baño indar geiago zuala gauza jakiña da. Orregatik, erlijioa askotan artu izan dute gaitzat bertsolariak: fedeko egiak, erriko mixioak, gabon-kantak, santuen bizitzak eta abar.

Gure erria oso apustu-zalea da. Zer arriturik ez du izango, beraz, euskal jokoak bertsoetan maiz xamar agertzen badira: estropadak, aizkora, sega, arri-jasotzea, pelota eta abar.

Lana ere kantatu du bertso-paperak: nekazaritza, artzaintza, arrantza, fabriketako langintza eta abar.

Amodiozko bertsoak ere bada. Batez ere, Bidasoa'z arunzko aldean, alde ontan Bilintx pare gabea degula. Neskak mutillari despedira ematen zionean, onek bertso ederrik jarriko zion. Senar-ematzearenak ere badira, mutil eta neskazarrenak ere bai.

Ameriketako bidea urez dalako, bestela arrasto eder-sakonez egiña izango zuten euskaldunak, beren arako joeran. Bañan uretan ezin izan zutena, erri-literaturan egiña dute. Euskal indianoak ere bertso asko dutela esan nai det.

Soldaduzka kunplitu bearra ere etorri zitzairen gure mutillai. Gai berria izan zuten bertso gintzarako.

Zoritzarreko gerrak ere sortu ziran. Bertsorik gabe nola utzi? *Guerra de la Convención* deritzaionari buruz bada zerbait. Franztzestea etorri zan urrengo; gerra oni jarritako bertsoekin liburu osatuko dedalakoan nago. *Guerra realista* deritzaionak bertso gutxi utzi zuan. Karlisten lenengoa, ondoren, bertsoetan ugaria da. Afrika'ko gerra zaarraren bertsoekin, liburu bat atera berria det. Bañan karlisten bigarrena degu bertsoetan aberatsena. Ondoren, Cuba'koa, Afrika'koa eta 36'ekoa. Bertsoetan pobrea degu azkeneko au.

Zergatik ote, errez soma genezake. Gerra guzietan, tiroka ez-ezik, propagandaren burruka ere egin bearra dago. Karlisten gerrate-denboran, artean emengo jendeak erdera gutxi zekian eta periodikorik eta olakorik nekez sartuko zan euskal sukaldetan. Orregatik, bertso-paper argitaratzeari ekin zioten bai alde batetakoak eta bai bestetakoak. Jendearen gogoa irabazteko biderik egokiena zala igerri baitzioten. Azkeneko gerratean, berriz, periodikoa eta radioa indarrean zeuden, eta bertso-paperen bearrrik etzegoan.

Bidasoa'z beste aldeko euskaldunak ere gerrara joan bearra izan zuten bein baño geiagotan. Bertsorik jarri ere bai. Solferino'ko gerra, Sebastopol'ekoa, 14'ekoa, 39'koa eta abar. Bertsoetan ugariena, 14'ekoa izango da. Mutillik geien galdu zuana ere bai.

Gai-zerrenda osoa ez degu egin. Orretarako denbora geiago bearko genduke. Bañan besterik gabe ere, gain-begiratu orrekin bakarrik alegia, argi ta garbi azaltzen da, bertso-paperetan gure erriaren kondaira degula; gure erriaren istoria, gure erriak kontatua.

Kondaira osoa ez noski. Alde batetik, gure kondairak badu noski bertso-paperetan erabiltzen ez dan alderdirik ere. Bestetik, beren denborako ez dan gertakaririk ez dute bertso-paperak ikuitzen. Muga oiek kontuan artu bear dira, bezaz.

Orregatik, gure erriaren kondaira osoa bertso-paperak ez dute. Bañan inork ere ez du gure erriaren kondaira osorik idatziko bertso-paperen laguntzarik gabe.

5. — Bertso-paperaren asiera

Bertso-papera noiz jaio ote zan? Alegia, bertso-saillak noiz asi ote ziran paperetan argitaratzen? Galdera zalla degu au.

Bilbo'n, emezortzigarren mendearen bukaeran eta emeretz-

garrenaren asieran, gabon-kanta batzuk atera ziran paperetan. Donostia'n ere bai beste zenbait gabon-kanta, Etxagarai'renak-eta, emeretzigarren mendearen asieran.

Karlos irugarrena il zanean ere, kanta-paper bat argitaratu zan.

Kanta-paper oietan, Etxagarai'renak dira erri-kutsurik geiena dutenak. Bañan danak ere gizon ikasiak jarriak dira. Ez dira, beraz, bertso-paperak; bertso-paper jatorra izateko, bertsolari jator baten bertsoak bear dira-ta.

Gure iritzirako, jende eskolatua asi zan bertsoak paperetan inprentatzen eta zabaltzen. Eta erria, bide egokia zala ikusita, berdin egiten asi zan.

Iztueta'k bere *Gipuzkoa'ko probintziaren kondaira* idatzi zuanean, bertso-papera sasoiean zegoan. Karlisten lenengo gerratean ere, bertso-paperik asko atera zan. Orregatik, emezortzigarren mendearen bukaeran sortuko zan bearbada bertso-papera, bañan joan dan mendearen asieran indartu. Eta gerrak zirala-ta, etzuan berak kalterik izan.

Gutxi gora-bera, esan degun bezela gertatuko zan. Bañan arazo au azterketa sakon baten zai dago oraindik.

6. — Egilleak

Bertso-paperaren jaiotza edo asiera noiztsu izan zan ikusi degun ezkerok, bertso-paperak geroztik korritu duan bidea aztertu bear degu orain; aren bizitza zer izan dan pausorik pauso jarraitu.

Bertsoen egillea, bertsolariren bat izaten zan. Xenpelar, Txirrita, Pello Errota, Lexo, Alzo'ko Imaz, Donostia'ko Fermin Imaz, Mendaro Txirristaka, Zubizarreta, Iturzaeta eta abar eta abar, bertso-jartzalle ugariak izan ziran.

Zerk mugitzen zituan bertso-gintzara? Ori ikusteko, bertsolari baten jokaera ikertzea izango degu biderik onena. Xenpelarrekin asiko gera.

San Joseren zazpi doloren bertsoak jarri zituanean, berak aitortzen du zerk bultzatu duan: «Dibertsio polit bat buruan det pasa, iruritzen zat dala txit ondo dan gauza...». Beste sail batzuk, Oiartzun'go neskatxen bentajak, Albaka batengatik, Agedarenak eta abar, ezkongaitan jarriak izango ditu. Pasa'ko zezenarenak, berriz, ango festetara joan eta gertatutako komeria-

ren berri ematearren eta aztu ez dedin. «Pasaiaiko kontuba errezez da aztutzen, paperian ez bada ongi apuntatzen».

Burnibidea egitera frantzesak azaldu ziranean, aien oiturak oso zelebreak iduritu zitzaizkan Xenpelarri eta bertsorik jarri gabe ezin ba gelditu: «Frantzesaren ideak beti aldrebes...».

Urte batez, «Asentzioz zan erromeri bat ermita txiki batian»; eta, an zebilela, «bi damatxo an ikusi ditut ezin pasarik atian»; eta bertsoarako gai polita iduritu: «dibertsio bat jartzera nua gazte jendien artian».

Mutilzarrenak, berriz, «gaztien konsolagarri» jarri zituan. Eta betroiarenak, lagun baten gertaera kontatzearren.

Erliziozko bertsoak ere gogoko zituan. Santa Barbararen biritza, «ejenplo ori aditu faltan iñor ez dedien galdu» paratu zuan. Konfesioarenak, «geren animaz oroi gaitezen, eztu galtzerik merezi»-ta. Berriotxoarenak, martiria il da andik sei urtera, gurasoak artean bizi zirala.

Beste batean, Abenduaren lendabizian zazpiretako mezetara joan, sermoi eder bat aditu eta azken juizioko bertso famatuak orduantxe jaio ziran.

Milla zortzireun irurogei ta zazpigarrenean zan ori. Artean Euskalerrria pakean zan. Fuegoak ere zutik. Bañan urrengo urtean, Isabel bigarrena kanpora bialdu zutenean, lengo egoera erabat aldatu zan. Fuegoak, erlijioa, pakea, Euskalerrria ataka txarrean ikusten zituan Xenpelarrek. Eta bertso jartzeari ekin zion: «Sostenitu ditzagun lengo fuero zarrak»; «Guk pakia nai degu, ez gerrarik emen»...

Gerrarako prestamenak ere asi ziran. Indarkeriaren aurkako bertso famatu aiek orduan jarri zituan: «Gerra nai duben guzia, berari kendu bizia...» «Ez naiz ni gerraren zale, baizik pakearen alde». «Ez da errezez ibiltzen anaiak alkar iltzen».

Ez du ematen Xenpelarrek bertsorik enkarguz jarri zuanik. Bertsoarako gogoa eta gaia berari sortzen zitzaizkion. Bizitzak zer erakusten zion eta zertaz kezkatzen zuan, arixe bertsoak eskeñi. Bere bertsoak jendeak arrapazka eramaten zituala ikusita, orduan eta gogo geiagoz ekingo zion bertso gintzari.

Beraz, batzutan beintzat, bertsolariak zer sentitzen duan, uraxe ematen du bertsoan. Barrengo sentimentuak gañez egin eta bertsoan kanpora atera. Poetarik jatorrenak ez dute bestela egiten. Onelako esaerak askotan irakurtzen dira bertsoetan: «Nere biotz gaxua eskaka ari zat, bertso bi ipintzeko baldin baderitzat». «Desiatua negon asteko bertso batzuek ipintzen,

naitare ixilik egoterikan barrenak etzun agintzen». Edo «biotza al baneza kantuz deskantsatu».

Bañan beste batzutan iñoren enkarguz jartzen ziran bertsoak. Ori ere aitortzen dute bertsolariak: «Bertso berriak ezarritzeko eman dirate ordena»; «bertso batzuek ateratzeko enkargua det emana».

Esaera bat aski izaten dute orretarako. Bañan bertso-paper batean iru bertso betetzen ditu bertsolariak. Onela dio:

Elurra mara-mara ari zan lenguan,
zerbait irakurriyaz etxian nenguan;
atia jo zidaten austeko moduan,
beriala joan nintzan zer ote genduan.

Atia irikiyaz begiratutzian,
mutil gazte bat neukan begiyen aurrian.
«Gabon Jainkuak» ziyon irrifar antzian,
orduban sartu giñan gu biyok etxian.

Berak esaten ziran enteratu zala
bertsuak antolatzen iaiua nitzala;
neska batekin zerbait izandu zuala,
noski bertso batzuek jarriko nizekala.

Berai jaiotako bertsorik ere badute noski, bañan enkarguz ere asko saiatu ziran, adibide bat jartzeko, Txirrita eta Pello Errota. Ori zala bide, gertaera gogoangarri asko gertatu oi ziran; serioak batzuk, parregarriak besteak. Al ditugun guziak bildu eta bertso-sail bakoitzaren aurrean jartzen ditugu Auspoa'n. Ona, adibidez, Pello Errotaren alabak zer esan zigun, bere aitaren bertso batzuei buruz:

«Lengusu-ekkontza egin omen zuten. Biak apellidu batekoak ziran, Naparroa'koak.

Aitak alabari esaten omen zion irurogei ontzako dotea eman-go ziola, ta arrio «sufizientea» ere bai.

Ala, ezkontza tratatu zuten, bañan gero alargun zar batek —aberatsa omen zan ura— neskatxa pretenditu zuan.

Neskatxa bera joan omen zitzaion mutillari esatera:

—Orrek pretenditu nau, baña ni ez nua agure zar ori artzera.

Bañan denbora asko baño len, mutillak berriz ere aditu zuen zerbait bazebilkitela, ta neskatxagana joanda, onela esan zion:

—Nik ola ta ola aditu det, ba, neskatxa.

Ta neskak, malkoa zeriola, agure zar arekin ezkontza zerrata zutela aitortu zion.

Orduan mutilla gure etxera etorri zan kantak jartzera. Oiek ere nik eskribituak dira. Ni ezkondu baño lenago eskribituak dira, ta ez dira oraingoxeak.

Kanta-paperak inprentatu ta zabaldu ondoren, agurea bera etorri zan gure etxera. *Biziki* izengoitia zuan. Agure xar txiki-txiki anka-okker bat zan. Ala esan zion gure aitari:

— Nik bertsorik merezi al nuan?

— Nere enpliuua orixe da ta orregatik jarri nituan.

— Nik, palta nuan bezela, andregaia pretenditu nuan.

— Ta ez al zenekin, neskaxa len itza emana zala, ta alakoa ez dala pretenditu bear?

— Ba, orain nere alde jarri itzazu.

Bañan gure aitek etzion agindu ta mutillagana joan zan. Zein da nola etorri zitzaion kontatuta, ia zer egin bear zuan galdetu zion.

Mutilla bertso-jartzea zenbat kostatzen zan zekiena zan noski, —bost durokoren bat-edo—, ta ez jartzeagatik beste orrenbeste eman zion.

Beraz, bein jarri ta bi jornal kobratuta, etzan asarre gure aita».

Pellori, beraren alaba Mikelak egiten zion sekretariotza. Bertsoak paperean idatzi alegia. Eta andik urteetara, larogei ta amairu urte zituala, alaba orrek berak ezagutuko zituan berak aitari kopiatutako bertsoak.

Txirritarekin ere berdintsu gertatuko zan. Onek ere bertso asko jarri zuan enkarguz. Illobak egiten zion sekretariotza. Pellok bost duro kobratzen zuan; Txirritak amar, eta duro bat illobari eman, beraren lana pagatzeko. Txeeetasun auek danak illoba orrek, Jose Ramon Erauskin Lujanbio'k kontatuta ikasi ditugu, eta Txirritaren liburuetan or daude.

Bertso auetan etzuan bertsolariak bere izenik jartzen. Iñoren izenik gabe edo enkargua ematen zuanaren izenean agertzen ziran. Pello Errota eta Txirritarekin, alaba eta illoba izan dira salzalleak. Bestela umezurtz gelditu bearrak zeuden aien bertso asko, beste askorenak gelditu diran bezela.

7. — Moldiztegiak

Bertsolaria, edo bertsoak enkargatzen zituana, inprentara joaten zan urrena, bertso-paperak egin araztera. Bosteun, milla edo bi milla egingo zizkieten; berak nai zituanak noski.

Inprenta oiek batzutan beren izena jartzen zuten; beste-tan ez.

Donostia'n oso ezagunak izan ziran: «*Imp. de A. Pozo y Comp.*» — *Andia*, 2»; «*Donostiyan: Juan Osés-en moldiztegui-yan*»; «*V. Iraola'ren litografiyan*»; «*Imp. Baroja San Sebastián*», edo «*Donostian: J. Baroja eta semeen moldizteguien*».

Ez dakigu nor sortu zuan *moldiztegia* itz ori inprenta esateko. Baño bertso-argitaratzalle etxeak asko erabili zuten. Nik ere orrela idazten det. Bertso-paperetan agertzen dan itza izanik, nik ere ontzat artu bear nuala dudarik ezta.

Tolosa'n iru etxe, iru moldiztegi izan ziran. Oietako batek lau izen erabili zituan: *Juan Ignazio Mendizabal* lenengo; *Mendizabal'en alarguna* urrengo; *Eusebio Lopez*, ondoren; eta, azkenik, *Lopez-Mendizabal*. Isaak Lopez-Mendizabal zanaren moldiztegia zala esan bearrik ez dago. Beste etxe bat, Gurrutxaga'rena izan zan; eta irugarrena, Mugertza'rena.

Errepublikaren denboran, lentsxeago asita, Erretereri'ko Makazaga'k bertso-paper asko atera zuan. Etxe onetzaz, geroxeago ere izango degu zer esana.

Nere iritzirako, bertso-paperik geien argitaratu duten erriak, iru auk dira: Donosti, Tolosa eta Erretereria.

Bañan argitaratzalle etxerik ere bazan bestetan ere. Bergara'n, Matxain'ena, Xenpelarren denboran.

Irun'en, Valverde'ren etxea. Eibar'en, Orue eta Diego, bi etxe. Zarautz'en, Itxaropena eta Elustondo. Bizkaia'n, Durango'ko Elosu eta Gernika'ko Egurrola eta Goitia.

Iñork usteko etzuan errietan ere argitaratu izan dira bertso-paperak. Adibidez: «*Portugalete: Imp. de M. P. Escartin*». Baita Iruñen ere: «*Bengaray impresor — Pamplona*». Baita Buenos Aires'en ere: «*Tipo. Lito. La Nueva Central — Piedad 1.041*».

Eta izendatu ez degunik ere izango da noski.

Bertso-paperak biltzeari ekin nionean, etxe oietara ere joan nintzan noski. Danetara ez noski, segitzen ere ez baitute. Bañan Erretereri'ko Makazaga'renean paper mordo bat utzi zidaten kopiatzeko, eta beste zenbat paper eman ere bai. Donosti'ko Baroja'nean oso mordo polita jaso nuan, bertako nagusi Joakin Muñoz-Baroja zanaren eskutik. Tolosa'ko Lopez-Mendizabal'darrak artean Ameriketara zeuden, gerran aldegiñak, eta eskutitz bat egin nion Isaak zanari. Erantzun zidanez, bertso-paper pilla ederra gordetzen zan bere etxean; bañan gerran dan-dana gal-

dua izango zala uste zuan. Nik alegiña egin nuan ala ere galdezka eta abar. Baña etzan ezer ere azaldu.

Tolosa'ko Mugertza eta Gurrutzaga'ren ondorengoekin ere izan nintzan, bañan ezer ere etzutela esan zidaten.

Dudarik gabe, Euskalerriko inprentaren kondairak eta bertso-paperen kondairak zer ikusirik asko izango dute alkarrekin. Batera etziran asiko. Moldiztegiak lenagokoak izango dira noski. Bañan auek jarri eta andik zenbait urtetara asiko ziran bertso-paperak. Izan ere, moldiztegiak gabe bertso-paperik ere ez baita. Gai ori nik ez det, orain artean beintzat, batere jorratu. Bañan azterketa-bide eder bat badago or, dudarik gabe, iñork lan orri ekin nai badio.

8. — Bertso-paperen zabalketa

Moldiztegiak bere lana egindakoan, etorri eta eraman egiten zituan enkargatu zituanak. Batzutan, saltzen jarri gabe zabaltzen ziran. Gertaera zebeberik izaten zan.

Erri batean, gabaz etxez-etxe ibilli ziran, ateetan paper bana itsatsiaz. Edo baserri-atarietan arri-koxkor baten azpian utzi, aizeak eraman etzezan. Edo-ta bide-gurutzetan meza nagusiaren denboran, jendeak etxerakoan jaso zitzan.

Bañan geienetan saldu egiten ziran. Itxuak saltzalle saiatuak izan ziran, nola edo ala bizimodua atera bear baitzuten. Kastilla aldean ere gauza bera zan. Orregatik esan oi zaie kanta-papere-tako bertsoai *coplas de ciego*. Oso ezagunak izan ziran Euskalerrian Segura'ko eta Ezkio'ko itxuak, baita Asteasu'koak ere.

Txirrita bera ere ibilli zan bertso-paperak saltzen. Milla berderatzireun eta amabigarrengo galernari jarritako bertsoak, bi egilleak, Fermin Imaz eta Txirritak saldu zituzten, Erretereria'n beintzat, igande-goiz batez eliz-atarian kantari asita.

Beste batean, Txirrita Irun'en ari zan bertso saltzen. Neska bati jarritakoak ziran eta erretoreari ezin ba gustatu. Txirritagana joan, zeukan paper mordoak zenbat balio zuan galdetu, Txirritak esan, erretoreak pagatu eta eraman egin zuan, orrekin festa bukatua zala pentsatuaz. Bañan Txirrita berriz ere inprentara joan zan, sail ura osteran inprentatu-arazi zuan eta urrengo igandean an zan berriz ere Irun'en, bertsoak saltzen.

Saltzeko, saltzallea kantoi batean jarri eta kantari asten zan. Eztarri oneko gizona bear zuan, beraz. Periak eta merkatuak,

festak eta erromeriak egokierarik onenak. Jende asko bilduko zan tokia eta eguna, alegia. Jende-mordoa inguratuko zitzaion. Batzuek bereala erosiko zuten. Beste batzuk, irakurtzen jakin ez eta paperak aientzat balio etzualako, edo-ta dirurik ez eta pagatu ezin zutelako, an egoten ziran, memoria erne, saltzallearen kantuari adi-adi, sail guzia buruz ikasi artean.

Ondoren, etxerakoan, asto gañean edo gurdi gañean bazi-joazen beintzat, paperaren bertsoak kantatuaz egingo zuten bidea. Etxera orduko buruz ikasi ere bai bertso guziak edo geienak. Etxera iritxitakoan, batedobat izango zuten bertso-eske.

Bañan alperrikako jardunean ari naizela iduritzen zait. Bertso-saltzalea zer zan, iñork baño obeto adierazi du Uztapidek, bere *Lengo egunak gogoan* liburuan. Iru bertso-saltzalleren berri ematen digu. Saltzaille oiek, Orio'ko *Exkela*, Asteasu'ko *Aranburu-berri* eta *Besamotza*.

Onela asiera ematen dio bere liburuko atal orri: «Nere bertsoarako afizioa zertatik etorria zan esan bear dizutet». Iru saltzalle oietzaz mintzatzen da ondoren, eta bukaeran aitorten au egiten du: «Bertsotarako gure afizioa oietatitxek izan zan. Aitak, perira joan da ekarriko zituan papelak eta guri eman zizkigun. Ta guk artu eta bai ikasi ere aguro. Etzan pakerik izaten dana ikasi arte. Buruan artu ere bai orduan. Gaur ez degu balio ortarako ere».

9. — Bertso-bildumak

Bertso-paperak erruz argitaratzen ziran Euskalerrian. Ugartasan ori ikusita, bilduma egin bear zala bati baño geiagori bururatu zitzaion.

Oietako bat, Bonaparte Printzipea degu. Bera il eta liburutegia salgai jarri zanean, Azkue'k dirua lortu eta esku-idatziak erosi zituan. Bañan bertso-paperak, inprentatuak izaki eta Chicago'ra joan ziran. Oso bilduma ederra eta ugaria da. Makiña bat bertso-sail atera degu ortik gure liburuetarako, eta besteak txandaren zai daude.

Bonaparte'k bere bilduma ori nola egin zuan, ez det uste iñon esaten danik. Bañan Pio Baroja idazleak, *Desde la última vuelta del camino* liburuan, *Familia, infancia y juventud* zatian, onela dio:

«*En la imprenta de mi casa, mi padre conoció el príncipe*

Luis Luciano Bonaparte, gran vascófilo, a quien regaló una colección de canciones vascas...»

Bertso-paperak, seguru aski.

Beste bilduma bat, Chaho'k asi eta Lacombe'k osatu zuan, eta gaur Telesforo Monzon-Olaso'ren etxean dago.

Beste bat D'Abbadie'rena, gaur Paris'en dagoana.

Jose Manterola'k ere oso bilduma ederra egin zuan. Urtea ere ezarri zion: 1877. Donostia'n eta urte oietan osatutako bilduma izanik, karlisten bigarren gerrateko paperetan oso aberatsa da.

Ederra da, baita ere, Aita Jose Inazio Arana'k osatu zuana. Gaur Loiola'n gordetzen da.

Arantzazu'ko liburutegian dutena ere ez da makala.

Gregorio Mujika zana ere gogotik saiatu zan eta ederra osatu zuan.

Bilduma lodia, baita ere, Tolosa'ko Manuel Urreta zanarena. Baita Errenderi'ko Enrike Elizetxea'rena ere. Baita Usurbil'ko Egiluze-txiki baserrikoa ere. Baita Don Manuel Lekuona'rena ere.

Iruñe'n, oso bilduma gogoangarria arkitu nuan, *Barón de Montevilla* zanaren paperetan. Onek gai jakiña du: karlisten bertsoak.

Nik ere nere alegiña egin det. Etxe batean paper-pare bat, bestean paper bakarra, pixkanaka eta urteen buruan, bilduma ederra osatu det. Etxidaten beti papera neretzat ematen. Olatoketan fotokopia edo mikrofilma atera bear. Ala ere, lantegi onetan asi nintzanean ez nuan iñola ere uste, olako pillarik osatuko nuanik. *Auspoa*'k liburu-mordoska aterea badu ere, beste orrendeste badago oraindik ateratzeko, bertso zaarretan bakarrik.

Bañan nik nere bilduma ez det bukatutzat ematen. Biltzeari jarraitzen diot. Gero ta paper gutxiago azaltzen da bazterretan. Ala ere, iñork bialdu nai badu, ni jasotzeko prest nagoala esan bearrik ez du. Izan ere, bertso-paperen artxiboa egin bearra zegoan. Neri egokitu zait eginkizun ori. Orain, azterketa egin bitartean nik erabiliko det; bañan artxibo ori Euskalerrriaren bertso-paper-artxiboa izango da egunen batean.

Gauza batek beti arritu nau. Azkue'k bere *Cancionero vasco* egin zuanean, oso garai ona zan bertso-paperak biltzeko. Askotan, bere kantutegi orretan bertso-doñuak agertzen ditu. Orre-gatik, lantegi onetan asi nintzanean, Azkue'ren liburutegian ber

tso-paperik ba ote zan bereala galdetu nuan. Ezetz erantzun zidaten. Geroztik, neronek ere ikusi det aren liburutegia, eta bertso-paperik ez da agertu, bat edo beste izan ezik. Bilduma eder bat egiteko egokiera galdu zan orduan. Zergatik ori? Azkue'k doñua maiteago zuan, letra baño. Bertsoengatik askotan bere kantutegi orretan zer esaten duan, geienok irakurria izango deute. Bertsoak maite izan balitu, paperak ere bilduko zituan. Onek ezer gutxi kentzen dio Azkue'ren aunditasunari. Akatsik gabeko gizonik ez dago. Bere akats ori ta guzi, ura zer gizon izan zan oraindik ere konturatu ez geralakoan nago.

Aita Donostik bertso-paper batzuk bildu zituan; bañan geiegi ere ez.

Bertso-paper asko biltzeko beste egokiera, errepublika-denboran galdu zan. Don Manuel Lekuona'k, milla bederatzireun eta ogei ta amaikagarreanean, Bergara'n, gure erri-poesiaren *apologia* egin zuanean, Aitzol zana, Don Manuelek berak arestian esan duanez, txundituta gelditu zan. Aitzolek, euskeraren salbazioa olerkariak ekarriko zutela uste omen zuan. Itzaldi ori entzundakoan, bertsolariak euskeraren salbatzalle segurugoak juzgatu zituan eta bertso-biltzeari ekin zion. Aren bilduma aztertu degu. Bañan kriterio zuzenaren faltaz, etzuan zuzenbidetik jo. Ara zergatik.

Aitzolen bilduman ez da bertso-paperik agertu. Bat edo bi geienaz ere. An dauden bertsoak, geien-geienak erriaren aotik jasoa dira. Bertso-on asko dago, beste iñun agertzen ez diran bertso asko ere bai. Bañan etzan oartu, bertsoak bazutela beste gordeleku bat ere: bertso-papera. Olakorik etzuan agidanean eskatu, eta bialdu ere etzioten egin. Askotan, bertso-paperetan sail osoa izaki eta berari erdia edo laurdena bialtzen zioten, erriaren aotik jasota. Ala ere, berriz esango det: egin zezakean guzia egin ez bazuan ere, eta bertso-paperik ez badu ere, bilduma aundia da; bertso-bildumarik aundienetako bat.

Gerra aurrean, Bilbo'ko *Euzkadi* egunkariak, *Euzko-Erri Jaintza* izeneko atala sortu zuan. Bertsoak argitaratzen zituan. Bañan beti ere iñoren aotik jasotako bertsoak. Ez det uste, onek ere bertso-paperik eskatu zuanik. Ala ere, lan ederra egin zuan.

Argia astekarian ere bertso asko atera zan. Onek bai; onek bertso-paperik eskatu omen zuan eta baserritarrak-eta, pilla ederrik bialdu ere bai. Bañan gerra sortu zanean, paper oiek danak galdu egin ziran.

Gerrak bertso-paper asko galdu zuan. Bildurra zabaldu zan

eta erretzeari ekin zioten geienak. Beste batzuk gordetzeari, baratzan edo al zuten tokian. Bañan oietatik ere asko galdu ziran.

Galde genezake orain: Zenbat bertso salbatu da? Zenbat galdu da? Itz bakarrarekin erantzungo diegu galdera oiei: Asko. Asko salbatu da eta asko galdu da.

Zer salbatu dan, zerbait adierazi degu. Zer galdu dan, itz bitan zerbait esango degu.

Auspoa'ren liburuak inork artzen baditu, onelakoak maiz irakurriko ditu: «Bertsolari onek beste bertso-sail bat ere jarri zion onelako gaiari, bañan bertso bakarra bildu al izan degu. Edo bertso pare bat. Bertso oiek, dudarik gabe, paperetan atera ta zabalduko ziran, bañan paper oietatik ez da ale bakar bat ere gure eskuetaraño iritxi».

Alegia, ari-muturra badegu, bañan matasarik ez da agertu. Lumarik badegu, bañan txoriak alde egin du.

Eta beste askotan, ari-muturra ere galdua izango degu. Olakorik askotan gertatuko zala, dudarik ez da.

Beste batzutan, berriz, paperik agertu ez bada ere, ia bertso guziak salbatu dira. Batzutan, esku-idatzietan, bertso-kuadernoetan gorde diralako. Edo bestela, eta au da arrigarriena, norbaitek gogoan eutsi dielako.

10. — Aldizkariak eta liburuak

Bertsoak, esan bezela, jendearen gogoia beste gordelekurik etzuan asiera batean. Ondoren, paperetara pasa zan. Bañan etzan or gelditu. Urrengo pausoa aldizkarietara egin zuan.

Euskal-Erria aldizkaria 1880 urtean sortu zan. Baita bertsoai leku ematen bereala asi ere. Berdin egin zuten *Euskaltzale*, *Ibaizabal*, Donostia'ko *Baserritarra*, *Eskualduna*, *Gure Herria*, eta beste zenbait aldizkariak. Beste inun azaltzen ez diran bertsoak, aldizkari oietan arkitu ditugu.

Pello Maria Otaño'k iru bertso-liburu atera zituan gutxienez: *Zerbait*, *Alkar* eta *Lora*. Bañan liburuetara pasatzea geroago egin zuan bertsoak.

Makazaga moldiztegiak, 1931'eko Agorrillaren 20'an, *Bertsolariya* izeneko astekariari asiera eman zion. Urtebete iraungo zuan. Astekari orretan, lengo bertsolari zarren bertso zaarrak eta ordukoen berriak argitaratzen ziran. Ateratzeari utzi zionean,

azal eder batzuk zabaldu zituan, iñork ale guziak gordeta baldin bazituan, enkuadernatu eta liburu mardula egin zezan. Askok egin zuten. Eta *Bertsolariya* ori baserri askotan arkitzen da gaur egunean ere.

Urterik ez dakit. Bañan Bidasoa'z beste aldean, bertso-bilduma polit bat egin zuan Goyenetze apaizak. *Euskaldun kantaria* ezarri zion izena. Asierako eskeintza onela egiten zuan: «Euskaldun soldatu gazteri, zenbeit kantu ezagutuenak, bihotzean atxik dezaten beti gure eskuara ederraren eta Eskual-Herri mai-tearen amodioa».

Beste bilduma batzuk ere argiratu dira geroztik beste aldean liburuetan: *Xaramela*, *Mariya*, *Kantuz*, *Kantu kanta kantore*. Dibarrart eta Oxalderen bertso-bildumak ere agertu dira. Etxahun'en bilduma, berriz, Lhande eta Larrasket'ek atera zuten lenengo; eta ondoren Haritchelhar'ek osoago bat eskeñi digu.

Alde ontan, Makazaga'k *Euskalerriko kanta zarrak* izeneko iru liburuxka argitaratu zituan. Baita Bilintx eta Xenpelarren bertso-bildumak ere. Baita *Txirrita'ren Testamentua* ere.

Bilintxen bertso-bilduma, leen ere agertua zuan *Euskal-Esnalea*'k liburuxka batean.

Basarrik ere, *Basarriren bertso-sorta*, *Atano irugarrena* eta *Kantari nator* liburua atera zituan.

Baxurko zanak, berriz, *Jesukristoren bizitza* eta *Iñazio Deuna*, bi liburuxka eman zizkigun bertsoan.

Euskal Kantak eta *Boga-Boga* izeneko bertso-bildumak ere agertu ziran.

Ondarrutarrak, *Ondarru'ko kantak* izeneko liburua eman zuten argitara.

Leen ere kanta-bildumak bazirala esango dit norbaitek. Adibidez, Azkue'rena, Aita Donosti'rena, eta leenago Santesteban'en *Colección de Aires Vascongados*, Echeverría eta Guimon'en *Ecos de Vasconia* eta abar. Bañan oietan doñuak biltzen ziran, eta letra, bertsoak, bigarren mallako gelditzen ziran.

Aitatutako beste oietan, berriz, doñu gutxi ematen da, edo bat ere ez. Bañan letra azaltzen da.

Badakit ez detala zerrenda osorik egin. Gañera, nere aldetik, Auspota'ren liburua ere erantsi bearko nituzke.

Gain-begiratu batekin ikusita, argitarapen oiek erri-literaturaren joera bat agertzen digute. Joan dan mendearen asieran pateratzea egin zan bezela, mende onetan libururatzea egin da.

Eta aldizkarietara, berriz, joan dan mendearen bukaeran asi zan pasatzen, eta gure egunotan agerbide ederra dute or bertsoak.

Gordeleku berria arkitu dute, beraz, bertsoak: aldizkariak eta liburuak.

Batedobatek orain galdetuko duana: liburuetan eta aldizkarietan ateratzen diran bertsoetaz erria jabetzen al da? Bai, egi-ten da. Bi gertaera azalduko ditut, bata liburuena argitzeko, eta bestea aldizkariena.

Len esan bezela, *Auspoa*'ren liburuak argitaratzen asiagatik, bertso-biltzeari jarraitzen diot noski. Eta baserrietan, bertso zaarrik ba ote duten galde egindakoa, baietz erantzun, joan eta *Auspoa*'ren liburu batekin edo bestekin etorri izan zaizkit bein baño geiagotan. Bertso-liburuak jasotzen ditu, beraz, gure erriak.

Eta aldizkariak ere bai. Guraizez ebaki eta berezita askotan jaso izan ditut. Aldizkari-zati edo rekorteak, alegia. Puska oietan, bertsoak. Beraz, aldizkaria galdu edo erre; bañan bertsoak jaso tē gorde.

Oiartzun'en bein batez gertatu zitzaidana esango dizuet. Ugal-detxo'n, Ibarre baserrian, Joxepa Oiarbide'ren aotik zenbait bertso jaso nituan.

Bertso ederrak, doñua ere gustagarria, arrantza ona egin nualakoan itzuli nintzan noski etxera. Bañan ondoren nere buru-austeak: zeñenak ote ziran bertso oiek? Buruari gogor eragi-ñagatik, ez nion galdera orri berealakoan erantzun .Bañan noiz-bait ere arrastoa billatu nion: *Ibaizabal* astekarian argitaratu ziran, milla bederatzireun eta irugarrenean, Maiatzaren iruan. Amar bertso dira, eta beren egillea Donostia'ko Bitoriano Iraola da. Ondoren, *Bertsolariya* astekarian ere azaldu ziran, bañan egi-llaren izenik gabe.

Beraz, aldizkari oietatik bide egin zuten bertso auek etxe-koandre orren bururaño, doñu politaz jantzi zituan onek, eta arrezkeroztik nor esan zenbat aldiz entzun diran Oiartzun'go sukalde orretan?

11. — Bertso-paperaren eriotza

Bañan liburu eta aldizkarietaz mintzo geran bitartean, bertso-papera nun gelditu zaigu? Berri tristea eman bearra degu. Bertsoak gordeleku berrira pasa bitartean, gordeleku zaarra galdu egin zan; bertso-paperaren eriotza gertatu.

Gerra etorri artean, bertso-paperak indarrean jarraitu zuan.

Gerra ondorenean, bertso-papera inprentatzen eta zabaltzen asi zan berriz ere. Gogoan det: milla beatzireun eta berrogei ta batean, Ondarrabiak estropadak irabazi zituan. Ondorengo igande batean, Tolosa'ko eliz-atarian, an zan gizaseme luze bat estropadetako bertsoak kantatzen eta saltzen. Tolosa'ko zerkausian ere ikusten oi zan larunbatetan bertso-saltzalleren bat. Neronek ere erosi izan nuan bertso-paperean bat edo beste. Orio'ko Pello Saikola zala uste det. Zenbait paperetan, urtea ere bertsoak esaten dute, eta gerra ondorengoak mordoska dira.

Bañan giroa etzan lengoa. Zensura alde batetik. Bestetik, emengo gerraren ondoren, kanpokoa. Gosea ere bai. Eta abar eta abar. Eta pixkanaka utzi egin zioten. Besamotza bertso-saltzalle famatua, bein batez ikusi eta ezagutu nuan Bilbo'ko parte zaarrean. Bañan bertsorik ez; loteria saltzen zuan.

Emen ez-ezik, berdin gertatu zan beste zenbait lurraldetan ere. Erderazko koplak erosita nago ni trenetan, korreoetan, orain ogei ta bost bat urte. Erderazko bertso-paparak, alegia. Ez det uste orain olakorik saltzen danik.

Aragoi eta Naparroan, jai-arratsetan, erronda ateratzen zuten, jota ederrik kantatuaz, laud, bandurria eta gitarra-otsakin lagunduta. Gerrak ori ere eten zuan. Ondoren berriz ere asi ziran. Bañan pixkanaka utzi. Giroa erabat aldatuta zegoan.

Beste erri edo lurralde askotan gauza bera arkituko genduke. Indarrean eta osasuntsu zetorren erri-literatura, urte oietan malkatu eta erori zan. Gure artekoa ez-ezik, Europa'ko lurralde askotan gertatutako aldakuntza izango da. Erri-literatura, emen eta nun-nai, soka luzea da. Auskalo noiztik datorren gizaldiz-gizaldi. Lenengo muturra etzaio ageri. Bañan bildur naiz azken muturra eskuetan ez ote degun.

Beraz, bertso-paperean asiera joan dan mendearen asieran edo frantzestearen ondorenean izan bazan, eriotza orain ogei ta bost-bat urte gertatu zala esan genezake. Iñork etzion il-kanparririk jo; iñor gutxi oartu zan orretzaz. Bañan gure erriarentzat galera aundia izan dala dudarik ez da.

Ala ere, gure artean, leen esan bezela, bertsoa liburu eta aldizkarietara pasa da. Eta, olakorik aitatu ez badegu ere, kaset eta diskoetara ere sartu dala danok dakizute. Beraz, gorde edo bizileku zaarra galdu badu ere, bizileku berriarik arkitu du bertsoak. Berri txarra ez da. Osasuntsu dagoala esan naiko du. Bertsoa eta euskera indartzeko izan dedilla.

LOS «BERTSO-PAPERAK»**LES «BERTSO-PAPERAK»**

Los «bertso-paperak» recogen los bertsos escritos (aunque su transmisión originaria haya sido de boca a oído). El romance, lo mismo que otras formas de poesía, no ha seguido la misma vía.

Los «bertso-paperak» nacieron a finales del siglo XVIII y comienzos del XIX. El inicio se debe a gente culta e instruida, pero la inmensa mayoría de los bertsos tienen por autor a los bertsolaris, muchos de ellos de gran renombre. Entre los temas más frecuentes se encuentran los religiosos, las apuestas, el trabajo, la mili, las guerras, el amor, la historia.

El proceso de transmisión y propagación ha variado: lo mismo se dejaba en las puertas de los caseríos o en los cruces de caminos que se vendía en las ferias y mercados de la zona.

Con el paso del tiempo, ya a finales del siglo pasado, los «bertso-paperak» pierden fuerza y los bertsos comienzan a aparecer en revistas y posteriormente en libros. Actualmente los bertsos han encontrado además otras formas de perdurar como son los cassettes, los discos. Hace cosa de 25 años que asistimos a la desaparición de los «bertso-paperak».

Les «bertso-paperak» recueillent par écrit les bertsos, bien que leur transmission originelle ait été effectuée de bouche à oreille. Le «romance», ainsi que d'autres formes de poésie, n'ont pas suivi la même voie.

C'est à la fin du XVIIIème siècle et au début du XIXème qu'apparaissent les «bertso-paperak», sur l'initiative de gens cultivés, alors que la plupart des bertsos sont créés par des bertsolaris, dont certains sont célèbres.

Les thèmes les plus fréquents sont ceux qui traitent de la religion, des paris, du travail, du service militaire, des guerres, de l'amour, de l'histoire.

Le processus de transmission et diffusion était variable: tantôt on déposait les «bertso-paperak» à la porte de la ferme ou dans les carrefours, tantôt on les vendait dans les foires et marchés de la région.

Avec le temps, et à la fin du siècle passé, les «bertso-paperak» perdent de leur force, et les bertsos commencent à apparaître dans les revues puis dans les livres.

De nos jours, on les publie en cassettes ou en disques. On peut dire qu'il y a vingt-cinq ans que les «bertso-paperak» ont disparus.

Bertsolariaren barne-prozesua

Xabier Amuriza

Gai librean

Gai librea alde batetik ona izaten da eta beste batetik txarra. Ona, norbere kontura uzten duela eta espontaneitatea —itxura behintzat— ematen duelako. Baina bertsoetik bertsoa bidea irekitzen ibili beharrak bere gakoak du. Dibertsio gisa bakarrik harturik, ez luke horrenbeste kezkarik. Baina gaur zerbait esan egin behar izaten da eta orduan gauza serioak eta arinak eta denak nahasi behar dira. Gainera publikoa ez da berdintsua izaten, sarritan oso heterogeneoa baizik: militante edo politiko zorrotzetik azken arlote axolakaberaino. Orduan gai librean kantatzea ez da hain libreki kantatzea, abaniku guzti horri erantzun behar baitzaio edo erantzuten behintzat ahalegindu behar baita.

Hauek honela, nik gutxi gora behera eguna eta zirkunstantzia etab. kontuan edukirik sarrera arinetik gai serioagoetara jotzen dut gero berriro arinera eta bromara itzultzeko. Generalean bertso serioetan izaten dut ardurarik gehien. Ardura alde batetik hala egin beharra izaten delako eta gai serioak tratamendua ere serioa eta hutsik gabekoa eskatzen dutelako eta bestetik gai horiei kon-

testu naturala eman behar zaielako. Arriskurik handiena saio artifiziala gertatzen da. Horrek hesteetako mina ematen du barrurantz, nahizta beharbada bertsoak, aislatuki harturik, onak izan.

Guzti honetan gutxi gora behera ritmo bat edo ohitura bezalako zerbait hartzen da, ez baitago orbela bezala ibiltzerik. Orduan zailena seriotasuna eta arintasuna benetako inprobisazioan eta naturalitatean biltzea izaten da. Gehienez eskema orokor hori buruan dela, datorrena datorren lekutik eramatearen zalea naiz ni. Batzutan hori biribil ateratzen zaizu eta beste batzutan behar bezala zentratu gabe eta martxarik hartu gabe saioa bukatzeko orduan.

Gai librean kantatzeak monotoniaren arriskua du. «Librea» eta «monotonia» badirudi kontradiktorioak direla, baina hala gertatzen da sarritan, molde berdintsuak eta ohitura berdintsuak hartzen baitira norberak nahi gabe. Eta nahita ere bai saioaren osotasuna garantizatzen. Gai librean lagunaren berri edo zerbait elkarren kidetasuna garrantzizkoa izaten da, bata batera eta beste bestera ibili gabe. Dena dela datorrena datorren lekutik hartzeko eta eramateko joera gehitu behar da eta hori da niri kezkarik gehien ematen didana gai librean, alegia, norberak buruan duen eskema generala, bai ideena eta bai beste zer guztiena, zirkunstantziekin eta begien xehetasun guztiekin bat egin eta naturalki gainera. Ikusten eta bizitzen ari den momentutik eta publikotik gauzak norberak nahi duen lekura eraman eta aldatu, eta hor ikusten dena oinarri dela, hori da abildadea. Gai librean besteak kantatzen duenari asko begiratu behar zaio eta hura eraman edo aldatu edo dena delakoa, baina bakoitza bere aldetik dabilen inpresiorik eman gabe. Ni sarritan zerbait esan beharrak edo esateko sentitzen dudana obligazioak asko kondizionatzen nau. Hiru edo lau bertso parean ondo jota utzi arte ez naiz lasai egoten. Hori eginda gero, ondo atera dela pentsatzen badut, edozeri ekiteko euforia izaten dut. Eta horietan lehor edo artifizial samar ibili banaiz, barrurantz erreta gelditzen naiz.

Gaia jarrita

Gaia jarrita, alde batera, kantaera lasaiagoa da, ez baitago bideak irekitzen ibili beharrik, jarri dutenari erantzun baizik. Gaiak dezente samar jarrita badaude, asko laguntzen dute. Baina

nola gehiengan aldrebesak, artifizialak edo tokitik kanporakoak izaten baitira, gai jartzaileei bildur handia diet. Binaka edo hirunaka garenean, nahiago dut gai jartzaile gabe kantatu, monotoniaren arrisku eta guzti ere.

Gauza hauetaz aparte, gaia jarrita oso desberdin da binaka edo banaka izan. Binaka denean, bakoitzak bere gaiari bere kolpeak bilatzen saiatzen da, baina besteari kasu egin behar dio eta asko. Bakarka ordea oso desberdina da. Norberak egin lezake graduazioa, ahal badu. Ustez zerbait onik datorrenean, ez du lehen bertsoan botako, hura gerorako gorderik, gaia agortuko zaion bildurrez. Ustez kolpe bat edo bi onak bururatzen bazaizkit, orduan soltura handiz kantatzen dut, segurantz sentitzen baita. Kolpe handirik ez badator, beste errekurtsu batzutura jotzen dut: hizkuntza, konparazioa, alegoriak, etab., beste nondibait efektua bilatu nahirik. Binaka denean graduazio hori zailagoa da eta orduan kolpe onik gogoratzen bada, ahalik lehenen botatzen dut eta gero datorrena datorrela, aukera galduz gero geroko gorde nahirik, besteak beste leku batetik jotzen badu, hura galdua da, eta derrigorrean ekartzea ez da izaten batere ona. Horregatik binaka hasieratik hasi behar da jotzen, ezer onik badator.

Binaka nahiz banaka, nahiz librean nahiz gaia jarrita, bertsoaren azkenengo kolpeak erabakitzen du asko. Hori seguru samar ikusten dudanean edo ustez kolpe on bat dudanean, aurrekoa askoz hobeto betetzen dut eta aurrean bertan ere kolpeak jotzen. Azkena zintzilik edo ezin bilaturik edukitzea, horixe da txarrena, horrexek izorratzen nau gehien. Segurantz psikologikoa da beste ezer baino gehiago, baina beharrezkoa solturaz kantatzeko. Gero bidean hoberik badator aldatzea han dago beti eta behin baino gehiagotan egiten dut hori, baina irteera bat seguru dagoenean.

Lau oinak emanik

Jendeak beharbada zailtzat jotzen badu ere, aprobarik errezena da hau. Oztoporik nagusienetariko bat rima da bertso gintzan. Rimak emanak badira, kezka handi bat kendua duzu. Hitzetaz zerbait loturarik bilatzea ez da hain zaila. Beraz kunplizteza aproba honetantxe da errezena. Beste gauza bat da oso ondo kunplizteza. Orduan rimen zailtasuna kendua denez gero, horrek duen meritua beste zerbaitekin hornitu behar da. Baina dena

jota, aproba erreza da eta luzimendu handikoa, jendeak zaila dela uste baitu.

Aprobarik zailena edo niri behintzat kezkarik gehien ematen didana puntuari erantzutea da. Han rimak eta dena aurkitu behar dituzu eta gainera jartzen dizuten rimari jarraituz. Erantzunak azkarra eta laburra izan behar baitu eta rima ezarriari jarraitu behar, hauxe da traidoreena. Kunplitzera joanez gero, ez da beharbada hain zaila, baina bertso ona botatzera joez gero, orduan daude komediak.

Bukatzeko, lerro hauek ez dakit zuek nahi duzuenarako askorik balio duten. Gauza hauek galdera gehiagori eta galdera konkretuei erantzunez beharbada hobeto azalduko nituen. El-karrizketaz hobe izango zen, gauza pila bat esan eta gero handik hautatzeko. Nik nahiago nuke horrela, hemen jarri ditudanak ez baitatoz hain parera.

X. A.

EL PROCESO MENTAL EN LA IMPROVISACION LE PROCESSUS MENTAL DE L'IMPROVISATION

Xabier Amuriza, el actual campeón de los bertsolaris, describe y analiza sus reacciones ante varias situaciones-tipo en las con más frecuencia se encuentra el bertsolari:

En el caso del tema libre, por ejemplo, el bertsolari goza de libertad y espontaneidad, pero puede agotarse rápidamente sin ayuda exterior o puede caer en la monotonía, en especial cuando se trata de temas en profundidad.

En el caso del tema impuesto, la ayuda es notable ya que el bertsolari no tiene necesidad de inventarlo. Con todo, una gran parte de las veces los temas están inadecuadamente propuestos.

Otra gran diferencia es la existente entre la actuación en solitario o en grupo. En el primero cada cual gradúa a su modo su actuación, mientras que en el segundo hay que estar muy atento al compañero.

En cualquier caso, siempre son decisivos los últimos golpes del bertso.

Xabier Amuriza, actuel champion des «bertsolaris», décrit et analyse ses réactions face à diverses situations-type dans lesquelles se trouve le plus souvent le bertsolari.

Dans le cas du thème libre, le bertsolari jouit de la liberté et de la

spontanéité, mais il peut s'épuiser rapidement sans aide extérieure, ou il peut sombrer dans la monotonie, surtout quand il s'agit de thèmes profonds.

Dans le cas du thème imposé, l'aide extérieure est notoire puisque le bertsolari n'a pas besoin d'inventer. Cependant, il arrive souvent que les thèmes proposés ne soient pas adéquats.

Une autre grande différence se situe au niveau de l'improvisation, en groupe ou tout seul. Dans ce dernier cas, chacun règle à sa façon son improvisation, tandis que dans le premier cas, il faut être très attentif au partenaire.

De toutes façons, les derniers coups du bertso sont décisifs.

Bertsolaritzaren estudiorako

Joze Azurmendi

Proporzioan dexente estudiantuta daukagu bertsolaritza euskal literaturaren barruan. Ikerketaok aitzinarazi dituztenen artetik, lauren izenak aipatuko ditut:

Lau izen eta hamaika problema

1. M. LEKUONA: haren lanak *Aozko Literatura*, 1978, liburuan bildu dira.

2. J. M. LEKUONA: zenbait bertsolari partikularri buruz eman dituen lanak aparte, bertsolaritza buruzko bi lan orokar inportante destaka geniezaioke: *Literatura oral vasca*, in *Cultura Vasca*, 1978 eta *Ahozko Literatura in Euskararen liburu zuria*, 1978, 167-188.

3. S. ONAINDIA: *Gure bertsolariak*, 1964, liburuaz aparte, laguntza haundia da *Milla Euskal Olerki eder*, 1954.

4. A. ZAVALA: *Bosquejo de historia del bertsolarismo*, 1964; *Auspoa*.

Gero kontu ezin ahala artikulua, hitzaurre eta reseina partikular dago, edo liburuak ere, gai (metrika, etab.) edo bertsolari jakinen bati buruz (Pernando Amezketarra, Bilintx, Xenpelar, etab.).

Lan modu honetan, Lafitteren inportantzia gogoratuz batera, beste bi autore ekarriko ditut hona:

J. HARITSCHELHAR, *Le Poète souletin Pierre Topet-Etchaun*, 1969. Azken partean, batez ere, estudio batzuk (metrikaz, rimaz, doinuaz, etab.) bertsolaritzaz orokarki. Ik. ematen duen bibliografia.

J. M. DE LEIZAOLA, *Estudios sobre la poesía vasca*, 1951; *La «Crónica» en la poesía popular vasca*, 1961; *1808-1814 en la poesía popular vasca*, 1965; *Romances vascos y literatura prehistórica*, 1969; *Acontecimientos del siglo XX y su influencia en la poesía vasca*, 1974.

Hasteko, guziz egokiak dirudite aipaturiko Zavalaren eta J. M. Lekuonaren lanek, historiaren aldetik bata eta interpretazio/klasifikazio sistematiakoaren aldetik bestea.

Bibliografia gehiagotarako ik. —aip. Haritschelharrez gain—Lafitte, *Herri literatura*, in *Lur eta Gizon*, 1974, 349-350. J. M. Lekuona, goian aipatutako lanak. J. M. Torrealdy, *Euskal Idazleak Gaur*, 1977, 168-169.

Bertsolaritzaren inbestigazioa propioki hasi, Lekuona zaharrak hasi zuen gure artean (1918) —eta kasik bukatu ere bai, oraingoz oraingoa, azken aldi honetan inpresioa egiten duenez— deus ezertan bada, ezer oso gutxitan pasa bait gara Lekuonak behin egindakotik aurrera. Lekuonak egindakoan estankatuta gaudela, ematen du. Errentatik bizitzen.

Historia aldetik bai, A. Zavalak lan galanta egin du.

Alabaina, ia dena egiteko daukagula, esan liteke, hemen ere. Xehetasunik edo garbitasunik nahi den orduko, ia dena oraindik inbestigatu gabe dagoela, aurkitzen da. Gure mintzamoldea bera, bertsolaritzaz asko mintzaten den orainaldi honetan, desegokia ageri da: bertsolari eskolak, belaualdiak... aipatzen dira, baina sentido garbi gabe. Lexikoan bertan diferentziak daude (zer da «puntuua»? Behin «rima» da: «puntu zaila»; bestean «unidad rimada»: «puntu luzea»). Zer dira koplak eta bertsoak? Eritzi desberdinetakoak dira, esate baterako, Lafitte eta Lekuona¹. Euskaraz rimatzeko erraztasunaz hitzegiten da. Topiko bat. Baina rima estudio tajuzko bat ez dago, bertsolaritzaren historia zehar. Doinuak. Neurriak (silabak, ala oinak), etab., etab.

Ezer ez dakit, baina trobadoreak irakurriz, «farai un vers...» hasten bada textu bat, bertsolariak ere maiz holaxe hasten direla, pentsatzen dut (eta bertsoa «estrofa» dela, troban bezalaxe, ez «verso»). «En cest sonet coind' e leri» hasten bada beste

bat, «ahaide delezius huntan» datorkit gogora, etab. Nondik etorri da Euskal Herrira, Mondragoeko erreketak kantan ageri den Presebal (Parsifal) horren izena, kanta epikoetatik ez bada? Baina ia beti gure bertsolaritzaren bitxitasuna eta orijinaltasuna goratzen dira, influentzia eta zerikusi posibleak ez dira aztertzen.

Azken batean, bertsolaritzaren kontzeptua bera dago konprometatuta. Bertsolaritzaz mintzo gara, baina bertsolaritzaz zer ulertu, ez dago batere garbi.

1. — Hastapen omen direnak

Datu soil batzuk emango ditut, bide honetatik oraindik asko dagoelakoan egiteko.

Bertsolari zahar gutxiren izenik eta bertsorik dakigu, konprengarri denez. Magnetofonorik ez zegoen eta bertsoak ez ziren idazten oraindik. Giza memoria, ordea, flakoa da eta ttipia.

1.1. GIPUZKOA-n, Gorosabel eta Iztuetaren bitartez, ezagutzen dugun lehenengoa, Pernando Amezketarra da (1764-1823), oraindik herriak ondo gogoan duena: «el primer gran bersolari conocido» (A. Zavala).

Eta hona hemen problema bat. Bizkaiko eta Ipar Euskadiko bertsolaritzaren historia ez dugu behar bezala ezagutzen: bertsolaritzaren aztertzaile inportanteenak, Lekuona zaharra eta Zavala, biak izan bait dira gipuzkoarrak. Agian bada oraindik beste lurralde horietan zer jasorik franko, Lekuonaren eta Zavalaren bilketa lana jarraituz. Ez da ahaztu behar, justu parte horiek oso aberatsak direla kantategian².

1.2.1. IPAR EUSKADI-n, nolana ere, ezagutzen dugu Pernando Amezketarra bezain bertsolari zahar bat, Zuberoan hain zuzen, «Beñat Mardo, Barkoxe Basabilako», ez noiz jaio zen eta ez noiz hil garbi dakiguna, baina XVIII. mendetik XIX.era ko bueltakoa hura ere.

Konparazio baten ondoren, hona bi puntu gogoangarri:

1.2.2. Pernando Amezketarren «eskolan» (Zavalaren sentidoan) «debió ser más o menos frecuente el empleo de la estrofa de nueve puntos o rimas»³; Beñat Mardok badirudi maizenik hiru puntukoa (XVIII. mendeko bertso eta kantetatik Hegoan ere ezagutzen duguna), gehienik ere laukoa (orain ere korrientea) erabiltzen zuela, eta rima kontuan gipuzkoarrak baino na-

saikiago jokatuz beti ere. Kontu egiten bada —niretzat ez da gauza garbigia— rimaren aberasteak eta zorrozteak (lehenengo pareatu soila —«bertso»—, gero hiru, lau... puntutakoak) eboluzio bat adierazten omen duela bertsolaritzaren historian, esan daiteke, urtez garai beretsukoak izan arren, gipuzkoarrek eboluzio maila aurreratuagoa errepresentatzen dutela zuberotarrek baino. Konjetura modu hauetarako, nolana ere, jeneraldu samartu diren arren, ez dut uste gauzak asko argituta dauzkaunik.

1.2.3. Bertsolaritzaren desarrollo sozialari buruz garbitasun haundiagoak aurkitzen ditugu. «Desafioen» ohiturak oso jenerala dirudi, ordurako, bai Gipuzkoan eta bai Zuberoan: bertsolaritzaren tradizio luze bat aurretik bazegoela, adierazten bait digu horrek (eta Zuberoan bertsolari gehiago ere bazegoela Beñat Mardo eta Museña bakarrik baino). Bertsolaritza, orduan jadanik, oso aspaldiko gauza bezala ikusten zen. «Betikoa» bezala kontsideratzeko joera nabari da jadanik (hala Iztuetak, esate baterako) ⁴.

1.3.1. Izena dakigun zaharrenak, halere, BIZKAI-tarrak bide ditugu, Zamakolak aipatu eta Truebak azalduko De la Fuente-tarrak hain zuzen, Durango-ko zilarginak.

1.3.2. Hauek, dirudenez, bertsoak egin eta bertsolariek ohi ez zituzten doinuz ere abesten zituzten, geroago Iztuetak, Iparragirrek, Bilintzek, etc. egin duten moduan. Hori ena da «Ator, ator mutil etxera» kanta ezaguna.

Hauekin ageri zaigunez, bertsolariak herriz-herri eta festaz-festa ibiltzea, lehenago jogleareak bezala, ohitura zen XVIII. mendearen azken aldera.

«Itsu-kantak» ezagutzen zirela (gogora Otañoren «Limosnatxo bat»), Aita Mateo Zabala bilbotarrak erakusten du: «Madrilgo itsu barri-zabaltzaileak».

1.3.3. Ez dira ahaztekoak Mogelen *Peru Abarca*-ko bertsoak. Bertsoak bi puntukoak dira. Batean mozkor bat da bertsolaria —hots, Moglek bertsolari jartzen duena— eta «nago icaratuta —aitortzen du Maisu Juanek— celan guizon ordi batec atera leiquezan alango bertsuac, ta cantau ain claru» (*Diálogo Primero*). Bestean, ordea, abade batek ipinitako irakas-bertsoak dira, Ilustrazioko estiloan edo alegi antzera: eta «ce plagak iracasten deutsee eusqueraz coplaac eguiten?», harritzen da Maisu Juan (*Diálogo Tercero*).

Moglek, duda gabe, bertsolaritza Euskal Herrian ikasiena

adina ezikasiena, gizonen nahiz emakumeen gauza, dela, erakutsi nahi digu (*Diálogo quinto*: lihoa jotzen eta bertso kantari emakumeak). Baita euskaldunek, ordurako, bertsoan zer estimatzen zuten, agertu ere: «Verso asco iracurri ditut neure aldijan erdaldunen liburuetan —aitortzen bait digu Maisu Juanek—; baña ez verba guichitan gauza gueijago esan gura dabenic». Horra Mogelek bertsoaritzan destakutzen dituen hiru gauzak: gizon nahiz emakume, eskolatu nahiz gabeena izatea, hitz gutxitan asko esatea eta kanta klarua.

Mogelek «Baigorritarren kanta» ere aipatzen du, Ipar aldekoa eta puntu zailagokoa, liburuan ematen diren beste bertsoak baino: beraz, bertsoaritzan, Ipar eta Hego, Euskadi osokoa zela, adierazi digu orobat.

Mogel, nik uste, gehiago begiratu beharko litzateke bertsoaritzaren historian.

1.4.1. NAFARROA (Bordel: 1792-1879) eta ARABA (J. P. Ulibarri: 1775-1947) geroago agertzen dira bertsoaritzaren historian besteak baino. Ulibarri bi eta lau puntuko bertsoak egiten ditu (baina esan ote daiteke bertsolaria zenik?). Bordel, bertsolari fina eta aberatsa, lau, bost, zazpi, zortzi, bederatzi puntukoetan berdín trebe.

1.5.1. Lehenagotik ere baditugu bertsoak, XVIII. mendekoak batik-bat, Autoreen berri gutxirekin izan arren: Iraultza Frantsesaren ingurukoak (Francisque Michelek, Urkijok, Haristoi apezak ezagutaraziak); Berdabiokoarenak, etab.

1.5.2. Zahartasunari gagozkiola —eta bestela ere—, ez dago urratzerik egungo iluntasuna, hobeto aztertu gabe: a) bertsoa eta koplá zaharra, b) bertsoa eta herri-kanta, bereziki erromanteroa, c) bertsoa eta beste inprobisazio forma errimatuak (Bizkaiko *ditxoak*, Zuberoako *txikitoak*, *errandoak*), etab. Hau da, ez daukagu bertsoaritzan, egin ohi den moduan, gehiegi isolatzerik eta apartatzerik antzeko beste espresio modu poetikoen artean eta aldean.

2. — Mitoa

Kontrazio xeble bat badago. Bertsoaritzaren antzinatasunaz mito errazegi bat egin da, euskal bertsoaritzan betikoa edo dela; eta mito guzien kontra doan gure aldi azkar honetan erraz sortu da antimito haserretua ere: bertsoaritzan fenomeno aski modernoak dela Euskal Herrian, XIX. mendekoa edo.

2.1.1. M. LEKUONAK bertsozaritza —Euskal Herrikoa mugatu gabe lehenengo— «orain millaka urtekoa» dela, esaten du (*Aozko Literatura*, 1978, 73): Testamentu Zahar eta Berriak aipatzen ditu probagarri; Virgilioren Eglogak orobat (Iztuetak ere aipatzen zituenak: «Birgilioc esaten du bere artzai-jolas edo Eglogaetaco batean, nola bein-batez ari ziraden Menalcas eta Dametas apustua eguifñic itz-neurtuetan jocatzen...), eta Afganistango, Afrikako, tribu bertsozale batzuk (aip. lib., 75 or.; ik. halaber 544/5 eta 574 or.: azkenekoa euskaldunei eta grekoei buruz, teatroko antzak ere aipatuz bi herrion artean). Euskal bertsozaritza diharduela, askotan aipatzen ditu Lekuonak bertsozaritza tankera «neolitiko» (26 or.), «prehistorikoa» (59 or.), etab. «Hay un paralelo perfecto entre nuestra poesía decorativa y el arte —la plástica neolítica— de aquella remotísima edad» (556 or.; ik. halaber, 594/5 or. eta *Literatura oral euskérica*, 59 or.). Zenbait koplak zaharren «majia-kutsua» seinalatzen du (21, 554 or. *Lit. oral euskérica*, 117), edo «kutsu gotikoa», etab. (15, 588 or.; ik. halaber *Santa Klararen kanta zahar bat*, in *Bi antzerki ta itzaldi bat*, 1965, 102). (Zahar: h-ez eta 65ean).

Euskal bertsozaritza, Lekuonaren ustez, artzantzarekin sortu da. Baina horrek ez digu asko erabakitzen, mendiotan artzantzak dexente iraun du eta.

Lekuonaren eritzion gainean sortu dira gero, duda gabe, beste jeneralizazio borobiltxo haiek, orain erreakzioa probokatu dutenak:

2.1.2. J. GOROSTIAGA (*Antología de la poesía popular vasca*, 1957: «Cantan todos los vascos; canta el pueblo entero», «desde las más lejanas épocas que la ciencia prehistórica logra penetrar, el vasco da muestras de su actividad poética», etab.

2.1.3. JAUTARKOL (*Xenpelar bertsozaria*, 1958, 13): «Bertsozaritasuna ezta gurean atzo goizeko gauza. Euskera bera bezin antziñakoa degula esango nuke».

2.1.4. ONAINDIA berdin ari da (*Euskal Literatura I*, 1972, 58): «Euskera bezin antzinakoa dugu oitura au», etab. Zentzu berean in *Gure Bertsozariak*.

Euskaldunei, ez dakit Tubalek edo Tarsisek, irakatsi ziela ere bertsoak asmatzen, esan omen zuen norbaitek.

2.1.5. Bistan da, horrelako argitasunek ezer gutxi argitzen dutela. Eta horren aldean hobe dela, bertsozaritzaren historia exakto 1801ean hastea, esate baterako. Gutxienez datuekin ibiltzea da.

Lekuonak aipaturiko kutsu magikoak, neolitikoak edo prehistorikoak, obserbazio egokiak izan litezke poesia honen tan-
kera karakterizatzen: gutxiago bertsoak noizkoak ote diren
datatzeko⁶. Bestalde azterkari guziek destakatzen dute musikaren
eta bertsoaren arteko lotura herdua eta biok elkarrekin batera
egin duten desarroiloa: bertso musikak, ordea, ez gaitu ezein
neolitikotara remititzen, Eliz musikara baino. Antzinako eus-
kaldunak, monoteista fin ezezik, gregoriano kantari ere bazirela,
suposatu behar ez badugu behintzat... Lekuonak dioen «kutsu
gotikoa», aldiz, askoz gauza konkretuagoa da kutsu soila baino
eta baliozkoa dirudi erromantze edo kanta batzuen data bilatze-
ko (arte plastikoekin, ohiturekin, etab. konparazioz jokatzuz alegia).
Baina, zoritxarrez, bide honetatik oso lan gutxi egin da
gure artean, *Formengeschichte* antzeko metodo bat lantzen alegia,
textuaren barrutik posibilitateak ireki liezazkigukeena, textua
noizko eta zein giro sozial-kulturaletakoa den aberigutzeko.

3. — Bertsogintza eta euskal literaturaren historia

Egun espreski «bertso/bertsolaritza» deitzen dugun horretan
(«bertso berriak» bait dira), urrutiraenik Frantziako Iraultza in-
gurura arte iristen omen gara dokumentu zehatzen bidez, ez
gehiago. Ez ote dago ezer handik aurrera? Asko ez badago ere,
mereziko luke bertsolaritzaren historigileek aintzakotzat hartzea.
Ausaz dena ez da mito mitoan.

3.1.1. Axularrek eta, bertsolaritza ez aipatzea, ez da ezeren
probarik, nik uste. Larramendik ez aipatzea gehiago. Baina bertsolaria,
askotan, gure egunotaraxe arte, sozialki, moxkor-arlote-
-tartail-alferrontzi baten modura ikusita egon da gure herrietan
(halakoxe tipoak izaten ziren sarri bertsolariak berak) eta, behar-
bada, andoaindarrari ez zitzaion batere erraza gertatu erromeria
eta festetako bertsolari haiek behar bezalako «figura noble»
bihurtzea... Ez dakit.

Nolanahi ere, isiltasuna handia da, eta ez Larramendirena
bakarrik⁶: Hiribarrenen poeman bertan (*Eskaldunac*) ez dira
aipatzen...

3.1.2. Bertsolarietako mespretxua, edo gutxiespena, aspal-
-aspaldikoa da. Ez da Krutwigena eta «aranistena» bakarrik.
Ezaguna da C. Echeagarayren gaitzeritzia. Orixek estimazio ika-
ragarririk ez zien (ik. *Euskal literaturaren atze edo edesti laburra*).
Berdintsu orain L. M. Mujikak (ik. *Hitzaurrea* in J. M.

Lekuona, *Ilargiaren Eskolan*, 1979, 13; *Historia de la Lit. euskérica*, 1979, 299-306). Lekuonak maiz-sarri kontatu du, nola hasi zen bera bertsolarien alde: Goethe eta Schiller irakurtzen omen dituzten baserritar alemanen aldean hemengo baserritar inkulto bertsozaleak mespretxatzen zituen bategatik. (Bertsolarien prestijio faltaz ik. Lekuonaren *Aozko Literatura*, 136/7, 188, 213/4, 238, 546 or.). Aspaldikoa hori dena.

Iztuetak berak aipatzen ditu bertsolari eskolagabeen bizkarretik farrez eta burlaz egoten ziren harrosko tentelak, eskolatu ustekoak, «jakinduriaren gordeleku guziak gañez egiteraño beateak dauzkatela uste duten orietakoak». Iztuetak dioenez, parajeotako zenbait alkatek debekatu ere egiten zituen bertso saioak publikoan, dudarik gabe «inmoralkeriagatik». Apezak eta predikari moralistak apenas izango zituzten adiskideago.

J. B. Camoussarry (1815-1842) apezak, adibidez, bertso gorrorak atera zizkion berak «basa koplariari»: «tripa arnoaren suaz / duenian berotua / ergelkeria kantuz / hausten dautzute burua». Eta infernura bidaltzen zuen bertsolaria: «Ikara hadi, tristeia / laster bahoia hobirat. / Ikusak hire zortea / kantuz hoa infernurat».

Prai Bartolomek, Agirre Asteasukoak, etab., kanta lohia kondanetzen dute, ez bertsolaria, baina textuinguruan gauza bat eta bera duzu agian (Axularrek, aldiz, dantza desonestoak bai, baina ez du aipatzen kanta lohirik). «Impernuco espiritu loijak aguertu dituban astucijac, dira oraingo gentiaren cantaric gueijenc, pecatuco sarian, asco igarri baric, arimac sartuteco. *Canta loijac esaten dituban auac*, dino San Ciprianoc, *Basilisco verentso batec baino vereno gueijago zabalduten davela, entzuten davenen vijotzetara*. Pecatu andija ta ascori pecatu eraguiteco, vidia da, neure cristinaubac, canta desonestubac cantetia»⁷.

Agirre Asteasukoa baitan (*Eracusaldiac*, II, 1850, 145: Emezortzigarren itzaldi edo platica, 9) pasarte bat aurkitzen dut, alkate bertso saio debekatzailen eta fraile moralistaren lotura esplikatu lezakeena: «Españaco legueac aguintzen du, ez dezala ifñorc ere esan, ez cantatu itz desonestoric, ez gauaz, ez egunaz, caleetan, placetan, eta bideetan, eun azote eta urte betearen deserrituric vicitzeco penaren azpian». Prai Bartolomereren *Gatz-Ozpinduba*-n dantzen debekuaz eta debekuaren alfer-alferrika-koaz egiten dira kontsiderazioak (*V. Capituluba*).

Antzina-antzinakoa hori dena, bestalde: herriaren artea beti izan da goikoen begitan dorpea eta eskasa eta itsusia. «Mester traigo hermoso, no es de juglaria /, mester es sin pecado, ca

es de clerecia», hasten da *El Libro de Alexandre* (est. 2), alderdi biak —*clerecia: hermoso / sin pecado*— ederki bateratuz.

Hauxe berau ere azterkizun dago gure literaturan. Alegia, herri artearekiko deskontsiderazioa, askotako errepresioa, immorala omen zelako, edo arte eskasa zelako. Prai Bartolomeren eta Prai Bartolome bezalako askoren eritziak ezagunak dira «gueure errijeetaco zeceneen, ezpata dantzeen, desapijozco burruqueen, maquilaqueen, ezpataqueen, comedijeen, dantzeen, ta convidau teguijeen» aurka. («Opicijo impamia ta pacatuzcua» da, adibidez, komediak egitea). Bertsolaria ez zegokeen, beren garaian jogleareak eta trobadoreak baino, Elizak hobeto ikusita.

3.1.3. Alabaina, aipamenak eta dokumentuak (Mogel, Zamakola, Iztueta, Gorosabel) hasten zaizkigunerako, bertsolaritza gauza oso zahar bezala kontsideratua dago eta, inportanteago dena: 1. forma aldetik, eboluzio haundi baten buruan bakarrik esplika daitekeen heldutasunez, eta 2. sozialki ere, gizartean ongi finkaturik dagoela erakusten duten seinalez (desafio, inoren kontrako bertso ateratze, etab.), agertzen zaigu agertu, XVIII. mendearen azken alde horretan. Eta, esan bezala, Euskal Herriko punta batetik besteraino hedatua.

Handik aurrera dena ilun dagoela, esan ohi da. Baina piska bat osatu edo zuzendu beharra legoke eritzi hori, itxura duenez.

Bi aldetatik hartuko ditugu arrazoiak: bertsolaritza edo, badauden testigantza batzuk aipatuz —eta bertsolaritzaren hurbiltasuna susmarazten duten daturen batzuk aipatuz euskal literaturatik.

3.2.1. L. Mitxelenaren eritzian, gutxienez Garibayganainoko tradizioz kontatu behar dugu bertsolaritza (*Hist. de la Lit. Vasca*, 1960, 25): «La tradición [bertsolariena] es antigua y se remonta por lo menos a las damas improvisadoras en verso del siglo XV de que nos habla Garibay». Eritzi komun samarra, bestalde: J. M. de Leizaolak, etab., ere segitu dutena⁹.

3.2.2. Bizkaiko Foru Zaharrean (idatzita 1452an jarri bait da) bi pasarte txit interesgarri badira baztertu ezinezkoak:

Titulo 35, Ley VI: ...de aquí adelante quando quier que alguno muere en Vizcaya o fuera de ella, por mar o por tierra, persona alguna de todo Vizcaya, Tierra llana, villas e ciudad no sea osado de hacer llanto mesándose los cabellos ni rasgando la cabeza, ni haga llantos cantando..., so pena de mil maravedís a cada uno que lo contrario hiciere por cada vez».

Hiletariok egiazko bertsolariak, inprobisatzaileak, zirela, Ga-

ribayk testimoniatzten digu: «Mataron a Martín Bañez junto a Ibarreta, caserío suyo... Doña Sancha Ochoa de Oçæeta hizo gran llanto, muy usado en este siglo, por la desgraciada muerte de Martín Bañez, su marido, y soledad suya y de sus hijos, y cantó muchas endechas, que en vascuence se llaman *eresiac*». Eta Milia Lasturkoak bereak bota bazituen, «a estas cosas respondió Doña Sancha Hortiz... hermana de Pero Garcia de Oro los versos siguientes». Ohitura honetaz ik. baita ere Ibarгүйen-Cachopin-ena Lopez de Harokoaz, L. Mitxelena, *Textos arcaicos vascos*, 1964, 101.

Foruaren debekuak, halere, ez zuen izan nonbait efektu gehiegi: ohiturak aurrera segitu zuen⁹.

Are interesgarriagoa iruditzen zait Foru Zaharreko bigarren pasarte:

Título 8, Ley I. En qué casos se puede proceder de Oficio, y prender, sin que se llamen los Delinquentes só el Arbol de Guernica.

Primeramente, dixeron: Que havian Fuero... salvo sobre [...] y sobre Mugerres, que son conocidas por desvergonzadas, y rebovedoras de vecindades, y *ponen coplas, y cantares á manera de libelo infamatorio* (que el Fuero las llama profazadas).

Horixe besterik ez bait da, inori bertsoak jartzea! (Hola moduzko asunto bati buruz ik. L. Mitxelena, *Textos...* 127: «Pasquines de Tolosa»).

Ohartxo bat, hemen: antzinako euskal bertsolari edo inprobisatzaileen artean emakumeak behin eta berriro agertzeak —«endechas de mugeres que por conservación de esta vejez las he querido referir», dio Garibayk—¹⁰, ez gaitu eraman behar horretan ere euskal berezitasun bat ikustera, horrelakorik ez dirudi eta dagoenik. Trobairitz aristokratikoak —Dieko Kuntesa, adibidez— eta joglarisa guztiz kontsideratuak aparte, Erdi Aroan gora korrientiak ziren herriz-herriz eta feriaz-feria, erromerietan nahiz peregrinazioetan, jendearen era askotako entretengarri, ibiltzen ziren andre kantariak. Eta, badirudi, beti ez zela kantatzea bakarrik izaten andreon ofizioa... Oso harritzekoa ere ez da, Elizako moralisten textuek eta Eliz legeek erreparoren batzuk izan ohi bazituzten joglarisa edo andre bertsolari, eta beste gauza batzuen lari, hauei buruz.

XIV.tik XVI. mendera arte, bada, Euskal Herrian baziren

bertsolariak, eta andre bertsolariak bereziki, dama aristokratiakoak nahiz «profazada»k.

3.2.3. XVII. mendean, Oihenartek «combien que les Basques aient assez d'inclination à la Poesie...», esaten badu, batez ere bertsolariatzagatik esango zuela, pentsa genezake. *Notitia*-n (1638koa da) espreski «bertsolari arruntak» aipatzen ditu aipatu ere²¹. Baziren, beraz, bertsolariak. Eta zaleak bide ziren euskaldunak.

Mende bereko beste testu batzuk, bertsolariatzaz eta euskaldunen bertso zaletasunaz, Joanes Etxeberri Ziburukoa baitan dauzkagu, garbi askoak (*Manual Devotionezkoa*, 1627):

Guiristinoa, eman diat escarazco versutan
Catholico manuala neure asti ordutan
Ikhussiric nola bainaiz iaiatcen escalduna
Gure natioa dela copla maite duena.
Hartaraco iaquiara diat versus eçarri
Lasterrago ikhas eta maizago aiphagarri.

Mende honetan bertan ikusten dugunez, Bizkaiko Eliza ere kopia edo bertsoez baliatzen zen jadanik dotrina irakasteko: ik. «Coplas a la Encarnación y Nacimiento de nuestro Señor Iesu Christo», —Del catecismo de Nicolás de Zubía, 1691», in L. Michelena, aip. lib. 138. Gabon-kanta da, bestalde

Mikioletak (1653) ere aipagarri dirudi: «Dexando a las coplas de *Lelori, lelori*, que suelen cantar las moças los días festiuos, que no entran en la mas *graue poesia vazcongada*, ordinariamente ay en nuestra lengua dos modos de versos... digo hablando generalmente, porque abajo dire de otro genero de versos que *no son vulgares*». Bertso «vulgar» horiek ere baziren, beraz. Eta zortziko haundian eta txikian hain zuzen.

3.2.4. Azkenik, XVIII. mendean, eta besteak beste, «Sor Luisaren» komedian (*Gabon-Sariak*) «Martin Beltz» koplari bat aipatzen da, Autorearen laguntzailea, gero, Arestiren ustez, egiazko Barrutia ere bera izan omen baita da.

3.3.1. Eta propio bertsolariatzako texturik ba ote dago? Ez, nonbait; edo apenas behintzat.

Halere, inolaz ere ez dira baztertzekoak, bertsolariatza zaharra estudiantzeko orduan, Mitxelenaen *Textos arcaicos* liburuan jasotzen diren koplak eta kantak, Azkue eta Aita Donostiaren kanta bildumak.

Lehenengotik badirudi, lehenago ere bertsogintzarik eta za-

letasunik egon dela jakiteak, bertso texturik, produkturik, egon ez badago, ez digula ezer laguntzen. Baina soluzioa ez da hain sinplea: zerbait lagun liezaguke, esate baterako, euskal literaturan —herri-literaturan bereziki— folklorea eta, dagoena, beste begi batzuekin ikusteko. Ez ote dagoen, uste den baino «bertso» gehiago euskal literaturan?

Beharbada, eta hasteko, Autoreren batzuk bertsolari bezala, edo bertsolari bezala *ere* behintzat, kontsideratu beharko ditugu, bertsolarien historia dokumentatua zerbait luzatuz: Basterretxea (1700-1761), Meagher (1703-1772), Robin (1738-1821), Salvat Monho (1751-1821), etab. —agian, Barrutia, Etxeberri Ziburukoaren zati batzuk, etabar—. Autoreok nekez esplika bait daitezke, nik uste, behar bezala, barnean edo aldean bertsolaritza bixi-bixi bat suposatu gabe garai berean.

Baita ere, euskal liburu zaharretan maiz publikatu dira bertso puxkak (Tartasenean; Etxeberrirenetan —«Burlatzen naiz Garibayez» famatu hura, esaterako, Klaberiarena—, etab.): bertsolaritza baten agergarri izan daitezkeenak eta bertsolaritzaaren historiak kontuan hartu beharrezkoak.

Baina gehiago dago: beharbada —beti beharbadaka ibili behar— bertsolaritza esaten dugun hori, ez da beti gauza bat eta bera izan, berdina, uniforme, eboluziorik eta transformaziorik gabekoa. Bere gorak eta beherak izan ditu agian mendez-mende, kultura eta maila sozial desberdinen arabera iharduntoki desberdinak ere izanez. Ez da berdin ganboinoen garaitzapenak ospatzeko banderizo kantak egiten zituen bertsolaria XV. mendean, erromeria eta peregrinazioetan zebilen bertsolaria XVII. edo XVIII. mendean (sermolariak espantatzen zituena), plazan edo sagardotegian desafioka zebilen bertsolaria XIX. mendean eta Baldan txapelketa batetara presentatzen den bertsolaria XX.enean. Eta, XV. mendean, banderizoekin zebilen bertsolaria (bera ere jauntxo bat edo dama bat beharbada), alde batetik, eta «profazada»k eta hiletariak bestetik, baldin bazeuden, beharbada gaur bertson ere «gauzak» daude bertsolaritza, diferenteak, berezi beharrezkoak, eta ez eskolatu eta eskolagabekoak bakarrik, edo nekazariak eta artzainak bakarrik.

3.3.2. Berriro historiara gatzela, begira *erromantzeak*, esate baterako: erromantzeak, lirika herritarrean edo kantategian (folklorea) aipatu ohi ditugu. Baina bertsolariak ere egiten dituzte erromantzeak (zer besterik da «Markesaren alaba»?). Baina poetek ere egiten dituzte... Beraz, bertsolaritza, isolaturik ez beste gutzia ageri zaigu, lirika herritarrari nahiz poesiari lotu-loturik,

beharbada epika zaharrari berari («Bereterretxen kanta» erroman-tze bezala estudiatzen du Leizaolak). Mugak irristatu egiten dira.

Baina erromantzeroa bera dago estudiatu gabe (Leizaolaren *Romances vascos y literatura prehistórica* ahaztu nahi ez badugu ere) eta gutxiago bertsolaritzarekiko haren erlazioak.

3.3.3. *Kopla zaharrak*: Lekuonak dioenez, kopla zaharrak ez dira antzinako bertsoak besterik, memoria kolektiboan gordeta («kopla zaarrak, leengo Bertsolari Zaarrak egiñak dira; noizpait nunbait kantatu, eta gero Erriaren gogoan geldituak, eta, gaur oraindik, egun jakiñetan, errietan kantatzen diranak», *Aozko Literatura*, 83). Horra, bada: kopla zaharrak, Urte Zahar eta Gabon-kantak, San Joan, Santa Ageda, Inauteri..., horra, bertsolaritzatik atera gabe, non gabiltzan folklorean guziz sarturik. Ulertu ere, ez ote dugu hori dena beti bertsolaritzatik ulertu? Sortu ziren bezalaxe.

3.3.4. Eta behin folklorean sarturik, beste zenbait erlazio gehiago aurkitzen diogu bertsoari: atsotitz edo *errefrauak*, *herri-otoitzak* (ik., adibidez, A. Donostia, *Euskal-Erriko otoitzak*, Egan 2, 1956, 34-52. Orixek, ritmoak ezer sofritu gabe, poemako bertsoetan ederki muntatu dituen atsotitzak eta herri-otoitzak), *toberak*, *eliz kantak* (oso loturik datoz a) Arantzazuko erromantzeroa, b) Arantzazuko eliz kantak, c) Arantzazuko poesiak), *haur-kantak* berak..., produkzio erimatu guzia, azken batean.

3.3.5. *Teatroa* bera ere, pastoralak eta alegia, baita XVIII. mendeko teatro gipuzkoarra ere, Arestiren eritzia ekarriko dut bakarrik, Barrutiaren teatroaz: «bertsoak oso errikoiak dira, gizon jakintsu baten eskurik ezta bertatik azaltzen». Horrek pentsarazten bait zion, Autorea ezin izan zitekeela Barrutia eskribaua, koplari herritarren bat baino.

Gure teatroak zergatik hartu duen forma hori, bertsolaritzak esplikatzen duela, ematen du.

3.3.6. Hemen problema batzuk sortzen zaizkigu eta lehenengo bertsolariaren kontzeptuarena, irudiarena.

Gabon-kanta eta kopla asko bertsolaritzan eta bertsolaritzatik sortu dela (sorlekua), ez du inork dudarik egiten. Beste batzuk beharbada ez: Bizenta Mogel ez zela bertsolaria, esango da... Eta Barrutia? Iparragirre ere, bat baino gehiagorentzat, ez da bertsolaria. Ni ez naiz akelaritzen, mugak non jarri nahi izaten diren kontu honetan (eta ez dut uste, instintoaren edo senaren egin-kizuna denik lan hori). Eskolatu bat, eskolatua delako, edo pla-

zaz-plaza ibili ez delako (eskolatu batentzat nekez pentsa daitekeena XVIII. edo XIX. menderako), bertsolaria ez baldin bada, bertso ederrak jarri arren, agian bertsolari eta bertsolaritza kontzeptu peligrrosoz gabiltza, literatura aldetik behintzat. Eta ni beldur naiz, bertsolari kontzeptu soziologikoago batekin ez ote gabiltzan, literarioarekin baino. Bertsolari kontzeptu folkloriko batekin ere. Zergatik ez da markes bat edo eskribau bat bertsolaria izango? Produktua da, begiratu beharko duguna. Eta Barrutiaren koplak, behintzat, Arestiri koplari on eta herritar xume batenak iruditzerainokoak dira. «Sor Luisa»ri M. Lekuonak egi ten dion iruzkinak ere, Autorea zergatik ez dugun bertsolaritzat hartu behar, pentsarazten dit niri, bertsolari baten dohain guztiak baditu.

«Gabon-kantak», ordea, badu interes berezi bat euskal literaturan, hemen, nolabait, folklorea eta bertsolaritza «vulgarra» ezezik, bertsolaritza kulta, poesia (Etxeberri Ziburukoa: *Noelak*, Oihenart: *Eguberrri-Koplak*), teatroa (Peñaflorida, Barrutia), etab. elkartzten zaizkigu eta. Gainera, literatura idaztziaren hastapenetan beretan ageri dela Gabon-kanta, esan genezake, bai Iparraldean eta bai Hegoaldean. Etxeberri eta Oihenart aipatu ditugu, biak XVII. mendekoak, Iparraldean. Gure aldean beranduago hasi da euskarazko literatura idatzia —XVIII.ean— eta Gabon-kantaz hain zuzen. Hemen, berriz, ohitura bide zen, Gabona ospatzeko beila kulturalak edo poetikoak edo egitea, kantaz eta koplaz eta musikaz, parroketan nahiz etxe partikular hoberentxoetan. Ez gaude alferrik Ilustrazioaren mendean. Beila eta «ikuskizun»otara ez zuten agian gonbidatuko herriko moxkorra, bertsolari «vulgarra», deskuidatu orduko eskandalo bat sortuko ziena eta bestela ere lagunarte fin hartan kabitzen ez zena: baina bertsoak (koplak) ez ziren halere beila eta festaotan faltatzen, bertsolari hoberenaren tamainan eginak gainera. Egileak? Hamai ka Barrutia eta «Sor Luisa» anonimo... Lekuonak komentatzen duen 1705eko hura bezalakoak: «Umore onekoa alde batetik, eta kantagifian ez bertsolari motza beste aldetik. Iraizean eta nolainai eginak diruditelarik, oso ederki antolatuak dirudizkigu guri bertso oiek. Errikoi, alde batetik; eta naiko letradun, bestetik. Oso 1705gn urteko. Gerotxuago Azkoitiko «zalduntxo» antzekoa agiri zaigu oien egillea» (ik. M. Lekuona, *Gabon-kantak*, Egan 5/6, 1956, 28). Segidan jende xumearen XVIII. mendeko beste Gabon-kanta batzuk dakartza Lekuonak: «Erdiok gera oiagizonak / beste erdiok arotzak», etab.

3.37. XV. mendean damak eta «profazada»k, eta XIX. men-

dean bertsolari eskolatuak eta gabeak bezalaxe, bertsolari «ilustratuak» eta «vulgarrak» ikusi uste ditut nik hor, eta XVIII. mendearen hasiera-hasieran.

Horrelako Gabon-kantak, *ad casum* eginak eta urtero-urtero berriak asmatuak, paperean idatzi egiten ziren, batzuetan inprimatu ere bai, Bilboko frantziskotarrek adibidez. Eta hortik hartu du «bertso paperak» bere abiada (ik. prozesu hau in A. Zavalala, aip. lib. 31-34 or.

3.3.8. Azkenean hauxe da, esan nahi dena: euskal literaturan, «bertsolariaren» presentzia, «bertsoak kantatzea» esaten diogun lan horretan soil baino askoz gauza gehiagotan somatzen dela. Konstante bat bezala da literaturaren historia guztian. Metodikoki aztertzeke dago, ordea, sustratu edo delako hori.

4. — Egiazko hastapenak: Periodo Epikoa

4.1.1. Euskalduna euskaldun denez gero kantaria edo dela esan ondoren, prehistoria utzi eta honela idazten du Gorostiagak:

Entrando en la época histórica, Estrabón refiere que los iberos —los turdetanos, en particular, del sur de la Península— poseían poemas de 6.000 versos (de 6.000 años, da otra lectura) y que todos ellos conocían la escritura y escribían en sus respectivas lenguas. El mismo cuenta que los Cántabros, vecinos de los vascos y con los que siempre marchaban juntos al combate en las guerras púnicas, según escribe Silvio Itálico, cuando marchaban al suplicio, entonaban su cántico de victoria. En otro pasaje refiere el geógrafo griego que los iberos del norte celebraban con danzas y cantos la fiesta nocturna del plenilunio, y da también detalles etnográficos sobre las danzas e instrumentos músicos en su obra. Más tarde, en las crónicas francesas, vemos que San Amando, el convertidor de los vascos (siglo VI) es forzado a dejarlos, porque un juglar (un bersolari diríamos hoy) interrumpía frecuentemente sus predicciones.

Estrabonen kontuak eta San Amandoren komeriak, kanta-broen kantak gurutzean eta ilargi betearen himnoak mendi kasakoetan, asko aipatzen dira gure bertsolaritzaren inguruan. Oso romantikoa da. Datu kuriosoak ere badira apika, kuriosoak. Baina ez da ikusten zer ikusi behar duten gure kantategiarekin edo bertsolaritzarekin, zer lagun liezaguketen bertsolaritza modernoa (historikoa alegia) edo haren sustrai historikoak hobeto argitzeke¹².

4.1.2. *Beowulf*-en ikusten dugu, nola behin danoen erregeak batailaren ondoren jigante bat guztien aurrean kantatzera gonbidatzen duen, garaitzapena ospatzeko, eta jiganteak, zutitu eta, kanta bat inprobisatu egiten du. Ez da, noski, «poeta profesional» bat, melodia baten gainean bat-batean bertsoak asmatzeko dohaina duen gudari zakarra baizik, hazainak kontatzen eta garaitzapena ospatzen. Dirudenez, gudari germanikoen artean dohain hori ez zen hain bakana eta *Beowulf*-en ikusten duguna, ohiturazkoa zen bataila ondorenetan.

Anekdotak honek badu, nire ustez, antz-antzeko bat euskal historian. Oñatiarrek eta leniztarrek hartu zuten behin asmoa, XIV. mendearen azken aldera, beren arteko auziak eta istiluak behin betiko armaz erabakitzeko Urruxola gainean. Egun seinalean han elkartu ziren pelearako, aurrez-aurre, «y sin dar lugar a largos ni prolijos razonamientos, se resolvieron de manera que sobre muchos muertos y descalabros fueron los lenizanos desbaratados y vencidos, y quedaron los de Oñate vencedores, aunque a mucha costa de Pedro de Garibay, su caudillo, que de una herida que entre otras le dieron en la escaramuza, murió dende a pocos días... Pero sentía tan poco el daño de sus heridas del gozo y contento que llevaba de haber vencido a sus contrarios, que se dice de él que venía cantando aquel *lelo* viejo que aún al presente dura...» (*Textos Arcaicos*, 70/71).

(Gudari-kantariaren tradizio honetan, ezin aipatu gabe utzi zenbait bertsolari karlista ere, haien bertsoei askotan polbora usaina aditzen zaie eta oraindik).

4.1.3. Antzinako herriek —eta zergatik ez gureak— inprobisazioa ezagutu dutela, gauza garbia da. Baita beren gudu ekin-tzak eta heroiak kanta epikotan gogoratu ohi zituztela ere. Baina gure XIV, XV, XVI. mendeetako kanta epikoak eta plainuak xuxen-xuxen Estrabon edo lehenagotiko euskal tradizio poetiko (bertsolari) etengabe batetan txertatzen direla suposatzea, suposamen askotxo da eta oinarri gutxi, historiaren burutaera miragarri samarra ere eskatzen duela aparte. Gure iparraldean nahiz hegoaldean, behintzat, Orreagako batailaren garai inguru hartan, zeharo dekadentzian zegoen kantari epikoen ohitura, aspalditxoan, erregeen eta heroien kronistek lehenagoko kantarien lekua hartuta. Eta bertsolari edo inprobisatzaileen hurrengo «ziklo» haundia Europan ez da epikoa izango, trobadoreena baino, dexente geroago. Bertsoak eta kanta agian herri xumean iraungo zuten, baina, egun esango litzakeenez, kreaioari eragiteko klase sozial bizi bat ez du izan bertsolaritzak denboraldi batez. Roldan-

en kanta gero sortuko da, XII. mendean, eta ez VIII. edo IX. enetan. XIV. mendeko zaldun feudalak (edo «jauntxoak»), sozialki nahiz kulturalki, ez du X. edo VI. mendeko gudari basati inprobisatzailearekin zerikusirik gehiago, Ahaide Nagusien borrokek eta behiala euskaldunek bisigotoekin izandako gerrek batak-bestearekin baino. Haustura haundiegia dago tartean.

4.2.1. Gure literaturako —bertsolaritzako— lehenengo datuak XIV. eta XV. mendeetakoak dira. Euskal Herria kristauturik dago (haustura kultural haundia adierazten bait du), etab., bat gehiago da mendebaleko gizarte feudalean, beste herriekin harreman bizi-bizietan. Nondik sortu dira «profazada»k, damak, gudari buruzagi bertsolariak...? Erantzun zehatzik ez badakigu ere, gauza bat dakigu: aurreko mendeetan, Euskal Herria, era guztietako influentziak gurutzatzen ziren barrutia izan dela; eta horien artean kanta eta bertso influentziak ez zirela falta izan. Inportanteenak, zalantza gabe, Elizarenak, eliz kantarenak. Baina nik, orain, beste bi alderdi aipatuko dut: 1) arabeekiko erlazioarena eta 2) jogleare euskaldunena.

4.2.2. «De la época árabe —irakurtzen diogu Gorostiagari— conocemos el testimonio del historiador Al-Makari en tiempo de Abderramán II (888) al hablar de «las esclavas vascas» y en particular de una tal Kalam que se distinguía —dice— «por la perfección del canto, exquisita elegancia y pulcra urbanidad y cultura» en la corte de los califas cordobeses». Hau ere sarritan aurkitzen den aipamena da: C. Echegaray, P. Urkizu (*Lengua y Literatura Vasca*, 1978, 85), J. A. Arana Martija (*Música Vasca*, 1976, 46), etc., etc. 888 urruti samar da, baina, dena dela, interesatzen duena zera da: euskaldunen eta arabeen artean interkanbio literario-kulturalik egotea.

Interkanbio kulturalaz, arruntki (medizinan edo arkitekturan, adibidez), dudarik ez dago. Gorte arabeetan kantak eta inprobisazioak zuten gora ezaguna da bestalde (emakume inprobisatzaileena bereziki). Interkanbio poetiko-musikalik ba ote zegoen? Bai. (Nafarroako jotaz ez dagokit niri hitzegitea). Musikalari eta kantari arabeen presentzia Nafarroako Gortean aski dokumentatua dago: Vianako Printzearen ezteietan, adibidez (1439). Eta Al-Higari Guadalajarakoak, esate baterako, berak nahi baino gehiago egon behar izan zuen Euskal Herrian: preso. Poeta hori nafarrek preso atzeman zuten bataila batetan, 1138an, eta gaixoak bertsotan idazten zien adiskideei Alkalara, reskate eske. «Hona ni hemen Bizkaia hotzean preso», da haren kanta baten hasieraren itzulpena¹⁸.

(Zernahi dela ere *Leloren kanta*, eta euskal neskatzek XVII. mendean oraindik «coplas de Lelori» kantatzen bazituzten —eta gogora Salinasgo Kuntearena, Perutxorena, goian aipatutako oñatiarren buruzagiarena, 4.1.2.— etab. ik. Azkue, *Hiztegian*, *Lelo* hitza eta *Kelimah* arabeari alusioa, zuzena ala okerra).

«En el primer tercio del siglo XV —idazten du Arana Martijak—, juntamente con otros juglares y músicos extranjeros, aparecen en la corte de Navarra nuestros bertsolaris [?] Ancho de Echelecu, a quien el rey costeó un laud en 1424...», etab.¹⁴. Laud bat? *Laud*-a, Nafarroan, Kaparrosoko kanposantuan ikusten dena egiaz hori bada, XII. mendean gero ezagutzen da (estudio ikonografikoak zehazkiago begiratzerik ez dut izan). XV. mendean «laud-jotzaile» ofizioa ere bazegoen Nafarroako Gortean. Laud-a, aldiz, izena eta izana, kantari arabeen eta gero joglearen lagungarria, oraingo kantarien kitarraren antzera, arabeek emana da (*al 'úd*).

«Andre Emili, andre gora» dela eta, arabeekiko euskaldunen erlazioak aipatzen dira: mairu herrira saldu omendako euskal nesken plainua. Beharbada bide honetatik, arabeekiko zerikusi poetiko-musikal posibleenetik, gehiago sakondu beharko genuke.

4.2.3. Euskaldun joglearena zen beste puntua. «Porque sabemos que en la Corte medieval de los reyes de Navarra había juglares que cantaban en vasco y en lenguas romances (o a veces, mezclándolas, en canciones burlescas)»¹⁵. Azkeneko hori, hizkuntzak nahastea, Nafarroako joglearek bazerabiltena baldin bada, tradizio dextenteko usadioa dugu eta agian luzarorakoa oraindik¹⁶.

Trobadoreak XII. mendeko fenomenoia dira propioki, XIII.aren azkenetara arte luzatuz. Hiriak hazten, indartzen hasi direnekoa (lehen burgesia bat aipa liteke, Tolosako Lore-Jokoak ospatzen zituena esaterako). Baina trobadoreen eragintza handia XIII.etik aurrera nabariko da European, Espainian eta Portugalen adibidez, eta XIV. eta XV. mendeetan oraindik ez da haien influentzia galdu (Dante, Petrarca, etab. lekuko Italian bertan). Beraz, guri dagokigula, trobadoreen influentzia XIII. mendetik aurrera aisa suposa genezake, hots, Champagneko etxea Nafarroan erregetuz gerozkoan. Tibalt I Champagnekoa, trobadorea bera tronuan eta mezenas handia, izan liteke «bertsolaritza trobadoresko» baten desarroilo abiarazlea Euskal Herrian¹⁷. Halere, Gortetik baserrira bide luzea dago, erromantzetik euskarara adinakoa gutxienez, eta jogleare euskaldun bezala

aipatzen direnak Nafarroako Gortean agertu arte, denbora asko pasako da.

Begira C. Claveriak zer dioen (Higinio Inglés ikusterik ez dut izan):

...El pueblo vasco dio notables trovadores y juglares durante la Edad Media, entonando endechas al amor y a la caballeridad. Conviene citar a Arnaut Guillén de Ursúa, Ancho de Echalecu, García Churri, Bernard de Oyón.

Por documentos que se conservan en el Archivo de Pamplona, sabemos de algunos juglares que brillaron en los siglos XIV y XV. Así aparece en 1328 un juglar judío que vivía en Pamplona, llamado Gento Bonafoux, Juan de San Lauranis, arpista, tal vez el mismo que Johanin de Larpa, juglar de Mossen Carlos, probablemente el futuro Carlos III, que en 1378 tenía por lo menos «cuatro juglares de altos instrumentos». También aparece como arpista del rey Pierre Carreros, que al mismo tiempo era su «criado de cámara».

Por la corte desfilan con cierta frecuencia juglares extranjeros, como Jaquet de Noyon, juglar de cuerda (1388); varios juglares del rey de Inglaterra, cuatro más del duque de Borbón, Jaquet de Bar, Pedro Alibert, «juglar de boca», Juan Alemán y Conrado, menestrales de laúd y viola (1407) y otros «sonadores de arpa, órgano y laúd».

* * *

En tiempo del rey don Juan, cuya corte, verdadero florilegio de canciones, era admirada, hubo dos trovadores que se hicieron célebres, Juan de Carranza y Fernán Moxika, los cuales recorrieron todos los caminos de Navarra, Aragón y Cataluña, llevando la luz de la poesía a los barones que encerraban sus vidas entre los sombríos muros de sus castillos. Todo esto indica que la música y la canción eran cultivadas en Navarra, organizándose incluso concursos de canto en los que se comparaba la floración de la primavera y la riqueza del verano con la belleza de las mujeres.

Muchos caballeros y altos dignatarios se sintieron poetas y músicos para cantar la belleza de la mujer y el poder irresistible del amor que arrastra a «dulces locuras».

(*Historia del Reino de Navarra*, 1976, 573/574).

Gure kanta zaharretan, erromantzeetan, etab. zenbatetaraino trobadoreen eragina sentitzen den, eta egungo bertsolarienganaino iristen den hura, xeheki estudiantu beharra legoke. J. M. de Leizaolak arazook zerbait aztertu ditu¹⁸.

Dena dela, euskaldunek trobadoreak ezagutzen ote zituzten, gauza seguruegia ez bada ere, ondo segurua da, trobadoreek berrek ezagutzen zituztela euskaldunak: «Nom platz companha de Basclos / ni de las putanas venaus», kantatzen zuen Bertrand de Born aristokrata gerra eta trobazaleak, Dantek infernuan Mahometen ondoan pintatu duenak. Ez euskaldunen eta ez puta garestien lagunartea gustatzen zitzaion. Zer egingo diozu.

Objezio bat egin daiteke: gure kanta zaharretan isladatzen den giro soziala, trobadoreen poesiakoaren, amodio eta udaberrikoaren justu arras kontrarioa dela. Borroka eta gerra giro beltzekoak dira gure kanta zahar denak. Nafarroan bertan ere, ordea, Gilen Anelierkoak «Iruñeko gerra zibilaren» poema asmatu zuela, ezin ahantz genezake. Eta Beotibarko kantak, 1321eko jazo bat, hots, kanta zahar haietan gogoratzen den jazo zaharrena, kantatzen duenak, hain zuzen nafarren eta gipuzkoarren arteko borroka du kantatzen. Gainerantzean, ohar guztiok ez dute idaroki nahi, trobadoreen eragintza direkto eta begien bistako bat dagoenik euskarazko lehen textuetan edo bertsolaritzan.

Eta, azkenik, ez dira zentzu hertsia-hertsian hartu behar hor esan diren trobadore eta joglare horiek, ez eta influentzia bidea derrigor Nafarroatik zetorrenik ere pentsatu behar da, banderizoen kanta zaharrak sortu ziren momentuan. Banderizoen borroketarako paraje horietara Gaztelatik zuzenean zetorkeen influentziak, ez dirudi, txikiagoa izan behar zuenik. Eta, hain zuzen Gaztelan, gudu-erromantzero aberatsa dago: muga erromantzeak eta moriskoak aparte, Pedro Krudelaren erromantzeak, adibidez, gerra zibil edo banderizo izpirituzkoak, ia denak Trastamaraen alderdi etsaikoak. Hendrike IV.ak —gure banderizoe-kin bai bait zuen zerikusirik— berak eginarazi zuen erromantze bat Granadako kanpaina ospatzeko.

5. — Landu beharrezko zenbait puntu

Historian, orain, ez zaigu historia bera interesatzen, lagun liezagukeena baino gure gaurko arazoetan. Ikusmolde horren arabera bakarrik arduratu gara goikoan historiaz. Eta ondorengoan horrelako problema mordoska bat bilduko dut, nabarmenago eta errazago ikus daitezten. Notaon xedea, orain gehienbat darabiltzagun eskema herstuak haustea, da, bertsolaritzaren estudioa plan zabalago batetan egin dadin.

5.1.1. *Historia aldetik*. 1801 aurretik «todo es oscuridad», «apenas se encuentra otra cosa que confusión y fragmentos». Bai, dena dago ilun: baina inork argirik egiten ez duelako; ez, agian, egiterik ez dagoelako.

Bertsolaritzaren hastapenen arazoan, batzuek mitora ihes egiten dute, besteak 1801eko muga seguru horretan anparatzen dira.

Eta historia hobeto ez ezagutzeak, parada txarrean jartzen gaitu, oraingo bertsolaritza bera ulertzeko: adibidez, gure bertsolariaren/bertsolaritzaren kontzeptuak, bertsolari modernoari buruz bakarrik egokitua dirudi. Edo desegokitua: askotan kontzeptu folklorikoagoa bait da, literarioa baino.

Zein da bertsolaria? Zer da bertsolaria? Bertsolariaren presentzia urrituz historian, bere baitan murriztu dugu bertsolaria.

5.1.2. Belaunaldiak eta bertsolari eskolatu/eskolagabeak berezi ohi ditugu. Aski ote da eskema hori klasifikapen batetarako? Estudiatu beharra legoke bertsolaritzaren eboluzioak, forma desberdinak, funtzio desberdinak denbora desberdinen edo leku desberdinen arabera. Eta agian ziklo nagusi batzuk berezi beharko dira: ziklo epikoa (XIV-XV), lirikoa (XVII-XVIII), «dialektiko» deitu dena (moderno), beharbada. Gizartea aldatuz, bertsolariaren funtzioa ere aldatuz doa. Aldatu egiten da bertsolaritza. Bertsolariak ez du funtzio berdina erromeria batetan eta gerran ari den bando edo batailloi batetan, Ahaide Nagusien borroka aroan eta ohitura gortesauak imitatu nahi dituen gizarte ilustratu batetan, hiletetan eta eguberri jaietan. Gero, ziklo bakoitzaren barruan, modu bat nagusi izan arren (periodoaren ezaugarria, dominantea), beste edozein modu kabitzen da: XIV. eta XV. mendeetan banderizoak/damak, profazadak, hiletariak kontatu ditugu. Bestelakorik ere bazen noski. M. Lekuonak, behintzat, xeheki aztertu duen Santa Klararen kanta zahar bat «zalantza gabe Erdiarotarra: XIV., XV. gizaldietan sortu»-takotzat dauka. Konbenturen batetan egina. Laugarren edo bostgarren mota.

Gehiago landu beharra dago bertsolaritzaren estudio soziala nahiz literarioa.

5.1.3. Eraginak, influentziak. (Eta, berdin, diferentziak, berezitasunak). Trobadoreenak, eliz kantarenak (liturgiko nahiz paraliturgikoenak), Erdi Aroko lirika latino profanoarenak eta edonongo poesia/kanta herritarrenak (mayoak, etab.), Santiagora bidean ez bait ziren penitenteak bakarrik igarotzen, eliz kantak kantatuz, baizik eta baita nola-halako jogleareak eta joglearisak

eta menestrelak ere, mimoen oinordeko zuzenak, beren bertso eta komeriekkin —euskaldunek beren bertsogintza propioa lehenetik eduki zezaketena ukatu gabe. Inguruenerako herrietatik influentziak batez ere. Eragin posibleak asko dira. Indizeak ere nahikoa daude. Formalki estudiatzea falta da¹⁹.

Alor honetan bertso musikaren azterketak ezin baztertuzkoak lirateke.

5.2.1. *Literatura aldetik*. Hiztegia bera aztertu beharra dago. Mintzamoldea. Zer den puntua, etab. Kopla. Bertsoa *bondu* (*huntu*), *konposatu*, *ezar(r)i*, *egin*, *esan*, *kantatu*, *koblatu*, *bota*, *paratu*, *atera*, *jarri*, *ipini*... Eta lexikoa finkatu.

5.2.2. Bertsolarien azterketa literarioak egin, Lekuonaren lana jarraituz. (Rima azterketa kuantitatibo sinpleenak ere egiteko gaude eta rimari buruz teorizatzen ibiltzen gara). Espresioaren ritmoa, bertsolarien hizkera, errekurtsioak, mainak. Bertsolaritza eta literatura.

Seguruenik bertsolaritza, euskal literaturan, ez bait da forma bat gehiago, subgenero bat (vulgoaren arte poetikoa), baizik eta oinarritzko forma bat, genero diferentetan desarroitatu dena eta desarroilo kulto bat ere berdin-berdin ametitzen duena.

5.2.3. Ritmoarekin eta metrikarekin hor gabilta nahastuta. «Silabak ez, oñak», defendatzen du Lekuonak. «Le syllabisme est donc la règle d'or... pour la métrique basque», errepikatzen du Haritschelharrek²⁰. Agian, beste leku askotan bezala, eboluzioak, desarroiloak, modu diferenteak daudela, pentsatu beharko genuke gure azterketetan; eta ez oinak eta ez silabismoak balio digula beti, edo ez beti berdin eta testu guztietan. Patxi Altunaren ikerketak arazo hau erabaki samar ez badigu behintzat²¹: nolahi ere, azterketaon aplikazioak bertsolaritzaren historiara egiteko leudeke oraindik.

5.2.4. Prezeptiba baten faltaz, bertsolariaren/bertsolaritzaren kontzeptu faltan ere bagaude. Bertsolari tipifikatu jakin baten *irudia* eta bertsolariaren *kontzeptua*, definizioa, nahasten ari gara. Eta hori, bertsoa zer den, zerk mugatzen eta definitzen duen, zerk ezaguarazten (historian zehar aldatuz joan daitekeena), ez aztertzeagatik. Orduan, nola ez dakigun bertsolaria obraren aldetik definitzen, produktuaren aldetik (lehenengo obra bera definitzen jakin beharko bait genuke), subjektuaren aldetik definitzen dugu. Esango bagenu bezala: «poeta lirikoa, poeta zurbil flako bat da; epikoa, harri jasotzaile baten sasoi duena». Definizio subjektibo hutsa. Orduan inprobisazioa, asmaketaren bat-batekotasuna, definitzailetzat hartzen da²². Erlojua kriterio li-

terario bihurtuta. Baina bertso bat 30 segundutan botatzen duena ez da 60 segundutan botatzen duena baino doble hobe. Inprobisazioa, gehienez ere, kondizio jeneral bat izango da, ez bertsolariaren elementu definitzailea.

J. A.

¹ Lekuonarentzat koplak bertso zaharrak dira. Lafitten ustez «il ne faut pas d'ailleurs confondre *bertsolari* et *koblari*: le *koblari* n'est pas nécessairement un improvisateur, et le *bertsolari* est souvent peup soucieux d'écrire ou dicter ses poèmes», P. Lafitte, *Le Basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule*, 1941, 25-26. Harischelharrek, Etxahun buruz ari dela: «La synonymie entre *berset* et *kobla* est, somme tout, normale puisque chacun de ces termes désigne une strophe ou un couplet. Il est beaucoup plus de curieux de constater qu'Etchahun n'établit aucune différence entre *berset*, *kobla*, *kantu* et *khantore*», J. Harischelhar, *Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun*, 1969, 384. Oihe-nartek: «cantoretam, coblatam» (alegia, «in hymnis et canticis»). (Hegoaldeko bertsolariak ere «kantak jarri» / «bertsoak jarri» berdin bezala erabili izan dituzte). Ik. Etxeberri Ziburukoaren *Manual Devotionezkoa*-n *kobla*/bertso sinonimo bezala erabilita, bai Autorearen bai Gillentenenaren testuetan. Beñat Mardok, halaber, *kobla* deritzo bertso inprobisatuari. Etabar, mila adibide. Larramendik berezi egiten zituela, ematen du, bertsoa («biursa»: oker ez banago, Otaño izan da gero bere bertsoetan hitz hori erabili duen bertolari bakarra) eta koplak («koplak», «lototsa» — «Hispanicus rithmus reciprocus»).

² Kantategian aberatsak direlakoxe, direla bertso gintzan pobreagoak, esateak, ez dirudi oso sinesgarri.

³ A. Zavala, *Bosquejo de historia del bertsolarismo*, 1964, 15.

⁴ «Gipuzkoarrak denbora guztietan eta beti izan dute itz neurtuak supituan eta ongi kantatzeko eresia eta jakinduri aundia». «Beste (ohitura) bat badute jatorriz gipuzkoatarrak guztiz miraritsu eta txit atsegingarria... itz neurtuak kantuz zortzikoan edo beste edozein neurritan supituan aotik aora alkarri ematea, antziña antziñako denbora doatsu aetan Arkadiar ospatsuak egin oi zuten bezelaxen».

⁵ «Cuando se atribuye al arte del pueblo un origen prehistórico, se hace la mayoría de las veces con el fin de salvar la originalidad que le atribuía el romanticismo, pero no para extender los límites dentro de los cuales se mueve», A. Hauser, *Teorías del arte*, 1975, 298.

⁶ Dena dela, Hiztegian, Mayansi burla egiteko, Larramendik berak asmatu duela bertso gisako zerbait ere, ezin ahaztu:

Chori-buru, puztua,
Ero, garbi, buztan, latz,
Nondic, hirí, ciquiñ, orri
Recaitz, aldía, eldu, zac?
Eztec, berdiñ, iguerrico,
Hitz, oy-etan, cer, datzan.

«Vea ahora si en este residuo de voces sale por ventura un capital de las reliquias de muchas lenguas antiguas...»

⁷ Prai Bartolome, *Icasiquizunac* II, 1817, VIII.

⁸ J. Caro Baroja, *Los pueblos del Norte*, 1973, 234-235: «El gusto por los cantos de carácter épico, en los que se celebran hazañas propias y las derrotas ajenas, no desapareció en el N. en la época antigua. Las canciones hechas en el siglo XV, con motivo de las luchas de los banderizos, y las del siglo XIX, salidas, por lo general, del campo carlista, suponen una continuidad, una tradición de siglos. En otro lugar he subrayado cómo el cantar de Aramayona, por ejemplo, que narra los apuros de Pedro de Abedaño en 1443, y una canción carlista recogida en Vera, que describe los apuros del general O'Donell en cierta acción de la primera guerra civil, hay cierta semejanza, cómo entre las bromas que contiene una canción contra el general Mina, también recogida en Vera, y las que hay en viejos cantos de banderías existen relaciones. Es que el género es muy viejo, y en su rusticidad se ha conservado hasta la época contemporánea».

⁹ Ik. R. M. de Azkue, *Cancionero popular vasco*, u.g., or. 16-17, zenb. XIX. Azkuek hagitz lehenagoko beste textu bat ere aipatzen du, hiletakantak alferrik samar debekatu zituen, alegia, Toledoko III. Kontzilioko 22. kanona (509ko maiatza), ik. aip. lib. or. 15, zenb. XVII.

¹⁰ J. Caro Baroja, *Los Vascos*, 1971, 358: «Sabemos, en efecto, que por aquellas épocas hubo mujeres de gran talento que con motivo de bodas, entierros, etc. improvisaban, cantaban, elegías u otras piezas adecuadas, existiendo verdaderas pugnas de conceptos entre ellas». Eta in *Los Vascos y la Historia a través de Garibay*, 1972, 330: «Según lo que se descubre por los fragmentos que da Garibay, la mujer vasca medieval es la poetisa elegíaca por excelencia: bien lllore al marido y amenace con vengarlo, bien se rebelde en su amor contra la bárbara ley del linaje, bien se lamenta de la poca fe que conserva un viudo a la mujer muerta: hermana en tal caso de la poetisa. ¿Cómo se perdió esta tradición de poesía femenina? Sin duda con la vida aburguesada del XVI».

¹¹ Espresio orijinala ezagutu gabe ari naiz, Leizaolaren itzulpenean fi datuz. Cfr. *La «Crónica» en la poesía popular vasca*, 1961, 143: «bertsolaris ordinarios».

¹² San Amadeoren sermoiak hausten zituen pailasoari («mimilogus») ez bertsolari eta ez jogleare erizteko arrazoirik batera dago, bestalde. Ik. *San Amando y los Vascones*, in J. Caro Baroja, *Estudios Vascos VIII*, 1978, 9-37. 23-24 orrietan Baudemundoren eta Bollandus baitako anoniemoaren textu latinoak. Bertsolaririk ez da inon ageri.

¹³ H.-I. Marrou, *Les Troubadours*, 1971, 119.

¹⁴ J. A. Arana Martija, *Música Vasca*, 1976, 66.

¹⁵ J. Caro Baroja, *Estudios Vascos VIII*, 1978, 147. Hemen aipatu beharrezkoa da Menendez Pidal, *Poesía juglaresca y juglares. Aspectos de la historia literaria y cultural de España*, 1924, 129/130. Aipatzen diren jogleare euskaldunak, Arnaut Guilen de Ursúa el ciego (1412-1432), eta Sancho de Echalecu eta García Churri (1428 biak) dira.

¹⁶ Ik. L. Michelena, *Textos Arcaicos Vascos*, 1964, 57 (Gonzalo de Berceo), 124 (Sor Juana Inés de la Cruz), 140-142. (*Bai Fedea* eta *Barbieriren kantategiko letrak*). Ik. halaber M. Lekuona, *Aozko Literatura*, 1978, 47 (haur-kanten azalpenerako: «Erdal-itzak tartean»); hemen magiaren arrazoa ematen da. P. Lafitte, *Herri Literaturaz*, in «Lur eta Gizon», 1974, 254 (xarnegu-koplak: eta konpara L. Michelena, aip. lib. or. 58, oración popular navarra).

¹⁷ Baina: «A finales del siglo XII tenemos tres trovadores, Peire Vidal, Ramón Vidal y Americ de Peguilhan, presentes en la Corte de Navarra y cerca del Señor de Vizcaya, Diego López de Haro, de quien cantó

Ramón Vidal: *en Diego que fo pros...*», J. A. Arana Martija, *Música Vasca*, 1976, 52.

¹⁸ *Relaciones entre la lírica de los trovadores y la poesía euskérica*, in J. M. de Leizaola, *Estudios sobre la poesía vasca*, 1951, 157 eta hur.

¹⁹ Leizaolaren lanak dira hemen ere aipagarri: *A propósito de un ritmo* (ik. La «Crónica» en la poesía popular vasca, 1961, 175-222), *La poesía latina de los tiempos carolingios y la euskérica* (ik. 1808-1814 en la poesía popular vasca, 1965, 181-262), *Parentescos antiguos* (ik. Romances vascos y literatura prehistórica, 1969, 204-275), *Relaciones entre la lírica de los trovadores y la poesía euskérica* (ik. Estudios sobre la poesía vasca, 1951, 157-205).

²⁰ J. Haritschelhar, *Le poète souletin Pierre Topet-Etchabun*, 1969, 415.

²¹ F. M. Altuna Bengoechea, *Versificación de Dechepare*, 1979, 4. kapitulu guztia bereziki. Trobadoreen metrika eta estrofa sisteman dauden problemei buruz, ik. H.-I. Marrou, aip. lib., or. 69 eta hur. eta or. 127 eta hur. Gaztelaniazko literaturako arazo eta korronte diferentei buruz soluzioetan, ik. F. López Estrada, *Introducción a la literatura medieval española*, 1979, 165 eta hur. (VI. kap. «Estilística y métrica de la literatura medieval»).

²² «La improvisación es uno de los caracteres del concepto romántico del arte del pueblo; es la noción correspondiente a la inspiración del artista favorecido por la divinidad y representa como ésta una característica de la esencia instintiva de la creación artística. Ya Herder subrayaba que la *poesía natural*, a diferencia de la poesía artística, era una manifestación espontánea, inconsciente e ingenua del pueblo, el cual canta como los pájaros y crece y florece como las plantas». A. Hauser, aip. lib., 301.

NOTAS SOBRE LA INVESTIGACION DEL BERTSOLARISMO NOTES SUR LA RECHERCHE SUR LE BERTSOLARISME

El fenómeno del bertsolarismo es uno de los campos mejor estudiados en la literatura vasca y, sin embargo, lleno aún de interrogantes.

Ultimamente las investigaciones se han inclinado a considerar como tal solamente el bertsolarismo moderno, a partir de la Revolución Francesa o de principios del siglo XIX, aduciendo que cuanto precede a esta época se encuentra envuelta en oscuridad. Pero esta delimitación del bertsolarismo, acompañada no pocas veces de un arbitrario aislamiento del mismo en el conjunto de la producción literaria, incluso de la literatura oral, supone un grave empobrecimiento del concepto de bertsolarismo y, sobre todo, cierra todo camino a la investigación de posibles formas de bertsolarismo en épocas anteriores, así como al análisis de su presencia, directa o indirecta, en campos literarios tan diversos como pueden ser la poesía o el teatro vascos, por ejemplo. El bertsolarismo, como fenómeno literario, no puede ser limitado a las formas modernas de desafíos, campeonatos, etc., de los «plaza gizon» o a los «bertso paperak», aunque éstas aparezcan como sus formas específicas más manifiestas y más ricas.

El estudio del bertsolarismo debe considerar también sus relaciones con el folklore, romancero, refranero, etc. El estudio de su desarrollo, influencias, y la comparación con formas de poesía popular de otros pueblos, podrían arrojar mucha luz sobre temas aún debatidos en torno a métrica, ritmo, sistema de rimas.

Le phénomène du bertsolarisme a été très étudié dans la littérature basque, cependant il reste beaucoup de points obscurs.

Les dernières recherches s'inclinent à considérer comme tel seulement le bertsolarisme moderne, à partir de la Révolution française ou des débuts du XIXe siècle, sous prétexte que tout ce qui précède cette époque reste très obscur. Mais cette délimitation du bertsolarisme, souvent accompagnée de son isolement de l'ensemble de la production littéraire, voire de la littérature orale, appauvrit le concept de bertsolarisme, et empêche toute recherche des formes possibles du bertsolarisme à des époques plus lointaines. Elle empêche, par exemple, l'analyse de sa présence, directe ou indirecte, dans des domaines littéraires aussi variés que la poésie ou le théâtre basques. On ne peut pas limiter le bertsolarisme, en tant que phénomène littéraire, aux formes modernes de défis, championnats, etc., des «plaza gizon» ou des «bertso paperak», bien qu'il s'agisse des formes spécifiques les plus manifestes et les plus riches. L'étude du bertsolarisme doit considérer également ses relations avec le folklore, le «romancero», chansonnier, etc. L'étude de son développement, des influences, et la comparaison avec des formes de poésie populaire d'autres pays, pourrait éclairer des points encore obscurs, comme le mesure, le rythme, et le système des rimes.

Euskal jitea Karrantzan

Herri baten aldian aldiko «historia» jaso nahi denean beharrezkoa da beti aintzinako denboretan burua murgiltzea, funtsezko eta fundamentuzko zeozer lortuko badugu behinik behin. Karrantza haranaren gaurko jitea zein heinetan den «euskalduna» jakiteko, edo eta, oraindik xehekiago, gaurko karrantzarrak bere burua, benetan, euskalduntzat duenentz, historiaren barnealdintzapenei begiradaxo bat ematea derrigorrezkoa zaigu.

Karrantzan aspaldi-aspaldian galdu zen euskera. Pentsaera-molde hori galdu zaigu bada. Zer dugu orduan karrantzarra?

Noiz galdu zen orduan euskera Karrantzan, azken batez euskalduntasunaren «ama»?

Karrantza Enkarterrietan dago, eta eskualde honen mendebaldean XVI. mendean hasi omen zen atzerapena (euskerarena). Gainera, Karrantzak (gaur) muga egiten du, ziri moduan sartuta dago Burgos eta Santanderren artean; beraz, Enkarterrietako lehen eskualde erdaldundua (Lanestosarekin batera) izango zen.

Atzerapenaren kausak: Erdi Aroko garaian Santander aldetik iristen diren astur-leondarren inbasioak. Noski, hau hasiera batetan izan zen atzerapenaren hasiera, gero mila eragin gehiago izan baitira.

Hizkuntza aspektu hau bukatzeko zera esan behar: ez dakigu zehazki noiz galdu zen euskera Karrantzan baina, halarik ere, toponimia (kasik gehiena) ez da euskalduna. (Eta honi buruz arestian galdetzen nion nik Koldo Mitxelena irakasleari *Karrantza* hitzaren jatorriaz. Bere aburuz, ez da euskalduna).

Badakigu, gutxi gora behera, zeren aurrean aurkitzen garen: aspaldian deseuskaldunduriko herri (haran) batekin. Aspaldi urrun hura ezagutuz, gaurko egoera ezagutzea da garrantzitsuen. Zein da karrantzarraren jarrera euskal arazoari buruz?

Esan behar, orain gutxira arte lozorroan edo egon dela hemen go bizilaguna. Frankismoaren diktadurapean Karrantza Euskal Herriko eskualderik ixilenetarikoa izan da, diktaduraren makineriak ia-ia lortu zuen karrantzarrak mututzea. Euskal Herrian greba orokorrak, manifestapenak eta abar egiten zirenean, Karrantzan bazirudien ez zela deusik gertatzen. Diktaduraren makineriaren hariak oro ondo zuzendurik zituen zapalkuntzazko botereak. Aspektu honetan Ka-

rrantzan minik gehienik egin duen estamentu bat, zalantzarik gabe, eliza izan da.

Baina, nola nahi den ere, 1968.aren inguruan garai berri bat hasten da Euskal Herrian, esnatuz doa haragi gorrian sentitu duen lokamutsetik; eta harekin batera Karrantza, pixkat, ere bai.

Euskal arnasa sartzen da indarrez berriro, eta 1970.az geroztik bortizkiago. Azken hamarkada hau dugu garairik hurbilena eta esannahitsuenetarikoa bat ere. Karrantzaz gazte anitz hemendik kanpora joan beharrean aurkituko da, ikasketak egitera edo eta lan egitera. Urteotan burutzen da (nire ustez) «euskeragabetasun-euskal kontzientzi eza» bitasunaren apurketa Karrantzan. Karrantzar gazteria korronte berri batetan sartzen da, eta karrantzar langile askok problematika berri bat aurkitzen du.

Euskal folklorea indartsu agertzen zaigu, herri kirolak berdintsu... Hona etorriko zaizkigu, adibidez, Xabier Lete eta Lurdes Iriondo euskeraz kantatzera (1973.ean edo, ez naiz ongi gogorazten). Pintadak eta ikurriñak agertzen dira...

Baina, oster, diktadorearen heriotzaren ondoren ikusi ahal izan dugu aldaketarik nabarmenena (Euskal Herri osoan bezalaxe). Eta aldaketa honen funtsa gazteria izan da. Gehienak hemendik kanpo lana edo ikaslekua bilatzera behartuta, Euskal Herriko gazteriarren uretan barneratzen dira. Eta pentsamolde berri bat ekarriko du karrantzar «kontserbadore»aren burura. Askok eta asko sartuko dira euskal erakundeetan, euskalduntze-eskoletan eta abarretan: Euskal Herriko dinamikan.

Batek baino gehiagok ikusi eta sentitu izan du errepresioa ere. Adibideak zer edo zertarako baliagarri badira, hurbil-hurbil daukat nondik hartu. Neure familian. Anaia bat Karrantzatik bertatik poli-ziak eramana, beste bat Bilbon «hartua» (hauek oraindik frankismo-pean); eta neu: lehenengo batetan Lekeition Hildagoren guardia zibilek harrapatua eta gartzelara eramana (geroxeago amnistiatur), ondoren berriro poliziak atxilotua...

Nahiz eta agian exenpluak pertsonalegiak izan, Karrantzan azken urteotan lapikoan zer egosi izan den jakiteko erakusgarri gerta daitezke.

Zer esaten digu, ordea, karrantzar baserritarraren jokaerak?

Hemengo baserritarra, nonnahikoa legez, kontserbadorea da; sistemak integratua (hemen azken xede honetarako berezia izan da «mass mediaen» eragina, telebista izan delarik ia-ia haren ordezkari bakarra). Baina bere burua zertzat daukan itauntzen badiogu, ihar-despena bapatekoa da: «yo soy vasco». Eta halaxe da. Gaur egun Karrantzan oso finkaturik dago «basko» izatearen kontzientzia. Egunero eta ezagunago dute gainerako euskaldunek karrantzarra. Elkar komunikapena gero eta handiagoa da. PNV, eta, oro har, korronte abertzalea, da nagusi. Euskera ikasteko nahia ere ageri da...

Bi hitz bukatzeko: Karrantzan «basko» izatearen kontzientzia orokorra da. Zaharrean kontzientzia hori «paziente» bada ere (gehiengoan), gazteriarengan hezurmamitu egiten da. Kultur eta irakaskuntz politika egoki batekin, beharrezko baliabideekin, Karrantza berreuskaldundu ahal da. Dударik ez, Karrantza Euskadi da, ez euskalduna baina bai baskoa. ■ *Karlos Santisteban.*

«Alto jaialdien antolatzaileei»

Arrano Dendaria delakoaren artikulua argitaratu berri da *Egin-en* (1980-04-29) titulu horrekintxe. Aipagarri ikusten dut artikulua, bi arrazoigatik ikusi ere: salatzailegatik eta salakuntzagatik.

Xabier Amuriza da salatzailea. Eta Xabierrek badaki zertaz ari den. Eta Xabierrek ez dio bere izenaren «izen onari» amore eman, baizik eta salatu egin du. Ausardia erakutsi du.

Hona salakuntza: «Hitz batez hauxe esan nahi dut: bertso saio gehiegi antolatzen dela eta saiorik gehienak beste gauza baterako. (...) Bertsolarien azken txapelketa ondoko bolada aprobeixaturik, diru apur bat nondik atera ez zekiten askok eta askok bertsolari jaiak antolatu dituzte eta beste asko antolatzekotan dira, horrela beren diru problemak soluzionatzeko ustez. Hori bati bakarrik gogoratuko balitzaio, baliteke zer bait izatea. Baina nola gure Euskal Herrian bati gogoratzen zaiona gehienei berbera gogoratzen zaion, denbora gutxian erre dugu. Ez dirurik atera, ez jenderik bildu, ez bertso dezenterik egin. Erre».

Erre: hitz klabea gure politika eta kultura ulertzeko.

Salakuntza egitean ematen dituen arrazoietan ere bat nator Amurizarekin. Hainbat aldiz azpimarratu ditugun arrazoiak aipaturik ikusteak ez nau gutxi poztu: «Lehendabizi esan behar dena da kulturak berak ere bere independentzia behar du, alegia, berak izan behar du helburu nagusi egintza kulturalak antolatzen direnean. Bestalde eskale bati ogia emateko, beste eskale bati ogia kentzen ari gara. Gure kultura bera ere urri dago, egoera miserablean ez esategatik. Horrek ez du esan nahi beste sailekin zerikusirik ez duenik. Baina gauzak berezita. (...) Arrano dendariak jasan ezin duena da kultura —kasu honetan bertsolaritza— putetxe bat bihurtzea eta gainera inori probetxurik ez emateko».

Ez arrano dendariak ez beste inork jasan beharko luke hori, baina kultura putetxe bat bilakaraztea, kultur-gizonak erretzea, hori azken 15-20 urteotan maiz gertatu den gauza da. Kulturaren autonomia gutiegitan errespetatu da. Hainbat hitzaldi, hainbat kultur aste, hainbat jaialdi, hainbat kantaldi, herriko festen «dekorazio», «betegarri» edo antolatzaileen irudimen falta izan dira. Hona zer bilakatu diren gaur. Zulatzen den puxika baten antzera hustu dira

ekintzok. Beste hainbeste gerta daiteke, gertatuko da, bertsolaria-
rekin, deskuidatzen bagara. Izan ere, arrano dendariak dioenez,
«Euskal Herrian sail berri bat erretzeko aparteko habildadea
dugu». ■ *Joan Altzibar.*

Politika hiztegia

Azaldu da, ba, Politika hiztegia ere, UZEIk kaleratzen duen bigarren hiztegia. Orain hilabete batzu, kezkatu, UZEIk zer egi-
tzen zuen galdetzen zutenak, lasaituxe egongo dira honez gero.

Hiztegi hau, lau tomatan argitaratu du *Ediciones Vascas*-ek: lujozko edizioa; eta bi tomatan *Elkar*-ek: rustikan. Balegoke zer esanik hiztegiaren egitura, edukin, tipografia eta abarrez. Baina ez dut hortik jotzeko asmorik hemen. Bakarrik, galdera bat egin nahi nuke: erabiliko ote dute Euskadiko politikoei hiztegi hau? Zerbaki honetan bertan «Euskal Herriko Parlamenturako hauteskun-
deak eta euskara» izeneko lanean esaten dena kontutan hartzen badugu, ez dago lekurik itxaropenerako. Gure politikoei, edo ez dakite euskaraz edo ez diote jaramonik egiten: errentableagoa da, nonbait, erdara. Zergatik ez duten askok euskara ikasi aski ezagu-
na da: Franco-ren hizkuntz errepresioak du errua. Beti Franco. Badirudi gehiago aipatzen dutela gizon hau bere etsai izan zirenek, hura berpizturik ikusi nahiko luketenek baino. Ez dakit ez ote litzatekeen esan beharko, Franco-ri esker, bat ere maite ez zuten egiteko bati ihes egin ahal izan diotela. Orain euskara ikasten ez dutenek, zein aitzaki asmatuko ote dute hemendik urte batzutura beren alferkeria justifikatzeko?

Beno, ez gaitzen masokistegiak izan, ez gaitzen luza gure herriko mixeriak kontatzen. Pozteko arrazoirik ere badago euskal-
dunontzat noizean behin. Eta oraingo honetan Politika hiztegiaren argitaratzea da pozez betetzen gaituen berria. Zorionak UZEIri, zorionak hiztegi hori burutzen parte hartu dutenei, eta zorionak batez ere hiztegia zuzendu duen Paulo Iztuetari. ■ *Pello Txurdaingi.*

Kabiliako bereberek

Egun hauetan arazo berri bat iritsi da egunkarietara: Kabiliako herria Algeriako gobernuaren kontra erreboltatu da. Zenbait egu-
netan isilpean gorde nahi izan den albistea zabaldu da, azkenik, mendebaldeko egunkarietara: apirilaren 20an, Unibertsitateko ikas-
legoa eta langileria elkartuta Gobernu arabetzailaren eta zanpa-
tzailea aurka matxinadan jaiki da, Tizi-Uzu-n.

Berehala agertu dira egunkarietan gertakarien interpretazioak: batzuentzat, abertzaletasun baten azalpen bat izan da; besteentzat, arazo sozial hutsa. Iritzi nahiko salomonikoa bada ere, itxuraz bata eta bestea izan dira erreboltaren piztaile. Kalez kale han ibili diren orrietan, behin eta berriz erabili da kultura berberearen erreibindikazioa. Erreboltaren bezperan, Algeriako gobernu sozialistaren egunkari batek halaxe aitortzen zuen. Tizi-Uzu-ko hiriburua gudaleku bilakatu da bapatean, eta gobernuak milaka arma-gizon bidali behar izan ditu sua itzaltzera.

Zer da, ordea, Kabilia? Zer da berbere herria? Euskarak hizkuntza berbereekin izan dezakeen kidesunagatik ere, nahiko aipatua izan da gure artean berau. Sei bat milioi lagun ditu herri horrek, eta ez zaizkio falta halako berezitasun bitxi batzuk. Sei milioi horiek han-hemen sakabanatuak daude gaur, Maghreb osoan zabaldua eta Sahara basamortuan galduta, Marokotik Ejiptoraino. Berbereen emigrazio ugariak hiru puntu nagusi ditu: Paris, Casablanca eta Alger. Judegu berbereak, ordea, Israela joan dira gehienak. Saharako tuareg ezagunak ere berbereak dira (500.000 lagun), eta berbereetatik gehienak (4.000.000) Marokoko Atlas Handian biltzen dira, Algeriako beste 2.000.000ak, ostera, Kalibian.

Berbereen herri hau jende sakabanatua da, bizitokiz eta hizkeltz. Kurdoak bezala, hainbat Estatu ezberdinetan bizi dira, baina ez dute eremu jakin bakar bat, baizik eta, han-hemenka, multzoka uhartetxotan banatzen dira, arabeen itxasoan. Herri-batasuna beren kultur tradizioetik datorkie, eta batez ere beren hizkuntzatik. Alde honetatik ez dira arabeak. Berberia sakabanatuak ez du arrazazko batasunik.

Herri honen hizkuntza hori erabat zatikatua dago hizkeltz-sare nahasi batetan. Ez du, gainera, lortu halako maila literariorik; baina ahozko literatura biziki aberatsa du. Garai batetako berbere batzuk arabetu egin ziren, hizkuntzaz; baina tribu askok bereari eutsi dio. Bestalde bi ezagugarri eman dira herri honen berezgarri seinaltuentzat: usariozko zuzenbidea du, eta bere auzipide-sistema ez da koranikoa.

Berbere herria aspaldidanik dago oraingo toki beretsuetan. Horixe aurkitu zuten feniziarrek, berdin Erromak eta Bizantziok, eta islamdarrak iristean bortizki borrokatu ziren etorri berriekin (badute orduko heroisa bat ere). Geroztik, islamdartu egin diren erlijioz, baina horretan ere aparte jokatu dute behin baino gehiagotan, korronte heretikoak berentzat hartu eta inguruetara zabalduz. Ez dugu aiantzi behar honelakoak zirela almohade eta almorabideak, eta korronte heretiko haiek uholde politiko bihurtu zirenean, erresuma berriak sortu zituztela berbereek. Hala ere, apenas lortu duen herri honek Historian batasun politikorik. Orain ere, ez da Berberia erreboltatu, Kabilia baizik, hau da, Berberia zatikatuaren eskualde bat, nahiz eta kasu honetan multzo bilduen eta handienetako bat izan.

Bere naziotasuna sostengatzeko herri berberak bi gako ditu: edozein Estatutan gutiengo bat da, eta talde guztien arteko batasun antolaturik ez du, abertzaletasun baten bidez (horrelako kontzientziarik dadinean, noski) politika nazional bakar bat egiteko. Estatu zanpatzaileek beren alde dute batasun-ez hori. Kultura nazionalarentzat, berriz, herria nortatzen duen hizkuntza, eskualdez eskualde, herriz herri hizkelgitan berezia dago. Egungo egoeran, berberara ez da komunikaziorako tresna egokituia, ez horretarako arabea darabiltelako bakarrik, ulertu ere ezin baitute berberiek elkar ulertu. Etorkizuna aski iluna da, beraz. Bestalde, Algeriako egunkari ofiziosoak idatzitako «preservar el patrimonio cultural del pueblo argelino, con toda su riqueza y diversidad» irakurtzean, berehala ekartzen dizkigute burura hitz horiek gure garai beltzetako promesa ederrak.

Beharbada, ondoko asteetan ez dugu Kabilatik albiste berririk izango, Gobernu «salbatzaile» hari esker. Edo, nork daki, horrela haserretu den herriak oraintxe hasten du bere salbabea. ■ *Joseba Intxausti.*

Kazetaritza eta karneta

Kazetarien Elkarte Ofizialak berrikitan urrats batzu egin ditu Francoren garaiko sistema hertsia bereraikitzeke. Horren arabera, kazetaritzan lan egiteko nahitaezkoa litzateke periodismo-litzentzia.

Burua lehengo lepotik du Kazetarien Elkarte honek. Kazetari titulua beharrezkotzat jotzen du kazetetan lan egiteko. Alegia, kazetal lanbiderako «Escuela Oficial de Periodismo»tik lehen eta Unibertsitatetik orain igaro beharra dago. Bale. Baina ez ahanztu bi gauzatxo: bata, eskola hori politikazko galbahe izan dela frankismo-pean; eta bigarrena, karnetak ez duela informazio askerako inolako laguntzarik eskaintzen.

Lehen puntua nekez eztabaida daitekeelakoan nago. Baina bigarrena? Hori buruz, «International Press Institute» delakoaren Zuzendariak, Galliner jaunak alegia, 1976an Barcelonan «La Vanguardia Española» egunkariari egin deklarazio batzu aurkitu ditut nere paper zaharren artean. Honela zioen: «En mi opinión el carnet de periodistas que ustedes tienen —y que ellas (Asoziazioak) tramitan— sirve más para mermar su libertad que para favorecer su libre información».

Baina hasieran aipatu dugunez, lehengora itzuli nahi du Asoziazioak atzera. Zer esan? Hori komentatuz V. de la Sernak «International Herald Tribune» delakoan esan duena: «España se convertiría en la única nación democrática e industrializada en el mundo con un sistema obligatorio, compulsivo para los periodistas,

uno de los métodos más efectivos de represión de la libertad de prensa».

Bide hori edozein kazetagitzarako kaltegarri bada, are okerrago da euskal prentsari begira. Ez Leoiako ez inongo Unibertsitatek prestatzen du inor *euskal* kazetaritzarako. Eta, bestetik, euskal prentsan bokazioa eta profesionaltasuna duten gehienek ez dute titulurik. ■ *Joan Larrinaga.*

Erich Fromm

Hil berria dugu Erich Fromm, *El miedo a la libertad*, *El arte de amar* eta beste hainbat liburu interesgarriren autore. Egia esan, ez dut uste beste munduko arrastoa utziko duenik giza pentsamenduaren historian. Hala ere, aski ezaguna denez, batez ere gaurko gazteen artean —azken urteotan adolezenteen formazioari begira argitaratu diren liburuen artean, nekez aurkituko da bat Fromm-en texturen bat edo beste ez dakarrena—, ongi iruditu zait, pentsalari honen lanaren gainean iruzkin labur bat egitea.

E. Fromm psikoanalista zen; psikoanalistatza zeukan behintzat bere burua. Ez zen, ordea, psikoanalista «ortodoxoa»: Freudiar berri edo neo-freudiarren artean jartzen dute, H. Sullivan eta K. Horneyekin batera. Freud-en kontzepturik oinarritzkoenak erabiltzen bazituen ere (esate baterako, *nia*, *Edipoa*, *super-nia*, *inkontzientea*, etab.) edukin eta esanahi desberdina hartzen zuten Fromm-en idazkietan. Psikoanalisiaren barruan funtsezko garrantzia duten zenbait puntutan ez zen Freud-en pentsakerakoa. Adibidez:

— Freud-en nortasun-teoria, gorputzaren, sexualitatearen, instintuen gorabeheren inguruan eratuta dagoen bitartean, gizartearen eragina ia ahazturik gelditzen delarik, faktore sozio-ekonomikoei ematen die lehentasuna Fromm-ek nortasunaren eraketan.

— Gizabanakoaren eta gizartearen arteko harremanari buruz ere, iritzi ezberdinekoak dira Freud eta Fromm. Freud-engan aski estatikoa da erlazio hori: alde batetik gizakia, bere instintu eta guzti; bestetik gizartea, instintu horiek ase nahiz erreprimitu egiten dituena. Fromm-entzat, aldiz, errepresioa ez-erik, kreatzailea ere bada gizartea gizakiaren garapenari begira: azken batez gizarteak egiten du, neurri handi batetan, gizona.

— Erligioaren zentzuari dagokionez, Freud-entzat erlijioa neurosia da. Fromm-ek buelta ematen dio arazoari, eta neurosia erlijio-era berezia dela esaten digu. Bestetik, ez du onartzen erlijioa beti neurosia denik. Bi erlijio-mota berezten ditu: erlijio autoritarioa eta erlijio humanista. Lehenengoa neurotikoa izango litzateke, baina ez bigarrena.

Freud-en eta Fromm-en arteko iritzi-desberdintasuna ez da aipatu

puntuetara mugatzen, baina ez dago hemen gehiago luzatzerik. Dena den, arazo bat jarri nahi nuke orain mahai gainean: arrazoia nork dauka: Freud-ek ala Fromm-ek? Ba, behar bada biak. Baina, horrela esanda, erantzunak ez digu gehiegi balio. Jokoan gizona eta honen osasun psikikoa eta zoriona daudenean, ez dute mesede handirik egiten horrelako irtenbideek. Giza naturaz gogoeta egitea ongi dago, ez diogu inori ukatuko horretaz pentsatzen duena agertzeko eskubidea. Baina honek edo hark esaten duena, gure pentsakerarekin bat datorrelako edo, arinkiegi zientifikotzat jotzea, hori beste kontua da. Fromm-ek, eta Freud-ek, eta beste psikoanalistek, gauza interesgarriak eta ikaragarri sujerenteak esan dituzte eta esaten dituzte. Baina kontuz, ez dezagun pentsa azken hitza horiena denik. Zientzia eta pentsalari baten gogoetak ezin ditugu batera jarri.

Freud-engandik aldentzen duenaz aparte, *El miedo a la libertad* liburuan defenditzen duen tesia gogoratu beharko genuke hemen. Hitz gutxitan, hau da tesia: askatasunak, erabakiak norberak hartu beharrak, larritasuna dakar, beldurra, eta gizonak askotan, askatasunari uko egitera jotzen du larritasuna gainditzearren. Nazismoaren garaian gertatutakoa dauka gogoan Fromm-ek tesi hau defenditzera-koan. Nazismoa, aspaldiko kontua dela pentsatuko du norbaitek. Baina, ez al dira gizonaren baitako konponente horretaz baliatu, askatasunarekiko beldurraz alegia, azken hauteskunde-kanpainan «ordenua eta lana», «lasaitasuna eta bakea», «egiazko askatasuna» etab. eskaintzen zigutenak?

Bukatzeko, Fromm-en heriotzarekin pentsalari on bat galdu dugula esango nuke, irakurtzea merezi duen pentsalari bat, baina ez zientzigizon bat. Eta ez dut esan nahi zientzigizona pentsalaria baino gehiago denik. ■ *Pello Huizi*.

Euskal hauteskundeak, Kataluniatik begiratuta

Joseba Intxausti

Zazpi egunkaritako informazioak

Kanpotarrek gutaz duten irudia aldatuz joan da azken urte hauetan. Euskal Herriari eta euskaldunoi buruzko eritziak eta usteak inoiztik honakoan aldatuxeak dira bazterretan. Arrotzekin gure arazoaz mintzatu denak badaki, ongi, aldaketa horren berri.

Eta eritzi-aldaketa ez da gertatu bitarteko eta eragilerik gabe. Euskadiko gertakariak sonatuak izan dira azkeneko hamarrurtekoan; baina, beti ere, albisteak «mass media» direlakoan bidez zabaldu izan dira, eta kanpoko komunikabide horiek, erremedio gabe, ez daude gure eskuetan. Bestek erabakitzen du, atzerrietan behintzat, gure albisteak nola erabili eta eman.

Komunikabideek eritzi publikoarengan duten eragina ezagutzeko ez litzateke batere adibide txarra, Espainiakoek azken urteetan Euskadiri buruz nolako irudia landu eta eman duten aztertzea. Segun nola erakusten gaituzten, horrelaxe ikusiko gaituzte, noski, erbestetik; eta erakutsi, egunkari-irradi-telebistetan erakusten gaituzte.

Azken hauteskundeetako egokieraz baliaturik, gure gertakari hori Barcelona-ko egunkarietan nola erakutsi duten aztertzen da hemen. Hiriburu katalan hartako zazpi aukeratu ditugu, martxoaren 11ko (asteartea) goizeko guztiak eta arratsaldeko bat (NU) gaizki ez banago.

Guztien artean 26 orrialdeko informazioa eman zuten aztertutako zazpi egunkariak, eta denen artean 500.000 bat ale banatu zituzten, bakoitzak berea emanez. Dena den, zabalkunde aldetik oso hedadura ezberdinetakoak dira egunkari hauek. Bakoitzaren esannahi soziala, banakuntzaren kopuruarekin ere neurtu behar da. «La Vanguardia» batek edo «Diario de Barcelona»k emandakoek oso bestelako munta dute sozialki: hark 210.000 ale zabaldu zituen, kasik gainerako guztiena berdinduz: «Diario de Barcelona»k, oster. 18.000 bat aterako zituen. Honen «el polvorín vasco» irtenaldia ez zuten askok irakurri, beraz.

Egunkari bakoitzak zabaldu zituen aleak, eta ale bakoitzean hauteskunde hauetaz emandako orrialdeak gogoan hartzen baditugu, eguneroko bakoitzaren garrantzia honela mailaka deza-kezu, bakoitzari ehuneko portzentaia emanez (%) ale guztiakin zabaldutako textu-masaren arauera:

EGUNKARIEN ALEAK

EGUNKARIA	%	Aleak	Hauteskudez
La Vanguardia (=LV)	54,—	210.000	6,5 orrialde
El Periódico (=EP)	15,81	80.000	5,0 orrialde
El Noticiero Universal (=NU)	10,67	60.000	4,5 orrialde
Avui (=AV)	7,90	40.000	5,0 orrialde
Correo Catalán (=CC)	4,44	45.000	2,5 orrialde
Mundo Diario (=MD)	3,63	40.000	3,5 orrialde
Diario de Barcelona (=DB)	3,55	18.000	5,0 orrialde
OROTARA	100,—	493.000	32,0 orrialde

Egunkarien titulaketak

Ondoko laukian, egunkarietan agertutako titulaketa jaso du-gu. Interesgarri izan liteke hori ikustea, zeren irakurle arrun-tak sarritan tituluetan ematen dena jasotzen baitu batez ere. Egunkarien lehenengo orrialdeetan agerturiko tituluak, eritzizko idazlanetan emanak, kazetari-agentzien albiste-lanetan azalduak eta editorialeetako izenburuak bereizi ditugu.

Lehenengo begirada batetan egunkarietatik irakurle katalanak jasotako ideiak hauek dira: *EAJK irabazi du Euskadin, eta aber-tzaleek gehiengoa lortu dute Parlamentuan*. Horixe da lehenen-go orrialdeetatik jaso daitekeena.

Oinarrizko albiste hori bakoitzak bere ideia lagungarri osatzen du: MD-k Gobernuaren porrota erakutsi du batez ere, lehenengo orrialdean; CC-en, UCDren konponbide-borondatea azalduz ematen da berria. EP-k EAJren Gobernu-jabetasuna adierazten du, ETA aipatu gabe, beronen solaskide bidezko zatjelkideak izendatuz. Lehenengo orrialdeetako titulaketa horietatik testu batzuk (hain zuzen, laukian azpimarratuta emanak) letra haundi nabarmenez agertu ziren (Ik. «Egunkarien titulaketak» laukia).

Ikus daitekeenez, alderdi galtzaileek beren analisisetan hain gogoratua izan duten abstentzioa apenas eraman den lehenengo orrialdeetara (NU-k aipatzen du: *alta abstención*). Hizki txikiagotan bada ere, bik aipatzen dute (DB, CC) Herri Batasuna, eta EEn aurrerakada, ostera, titulaketetan ez da gogoan hartzen, ez hemen, ez eta barneko orrialdeetan.

Barcelona-n katalanez idatzitako egunkari bakarrak, *Avui*-k, euskal hauteskondeek Katalunia-ko alderdietan ukan duen oihartzuna azpimarratzen du: *Gran impacte en els partits de Catalunya*. Ideia hau oraindik nabarmenduagoa geratu da barnean orrialde oso batetan beste bi izenburu eta lan bat ematen baitira gai honetaz: *Els resultats bascos, valorats en plena campanya*, eta *Reaccions davant els resultats* (5 or.). CC-ek ere hola dio barnean: *Satisfacción de los nacionalistas catalanes*. Hain zuzen, editorial bat gisa honetan hasten da: *Se estarán frotando las manos en las sedes de Convergència Democrática de Catalunya y de Esquerra Republicana* (EP).

Barneko tituluetan abstentzio-arazoari toki gehiago ematen zaio (LV, AV); gogotan hartzen da hauteskunde-eguneko kale-baretasuna (LV, CC), eta ETArekin mintzatzeko asmoa bik errepikatu dute (DB, EP).

Orohar, abertzaleen garaitzapena da egunkarien titulaketak oso egun-argitan uzten duena, UCDren, Gobernuaren, suarismoaren eta alderdi estatalen hondamendia aitortuz.

Baketzearen egitekoa era desberdinetan jasotzen da egunkari-tituluetan: DB-ren arauera, euskaldunen eskuetan geratzen da orain bake-arazoa; EP-k, kanpo-barnetan gogoratzen duen gauza bera: *El PNV tratará la paz con quien sea*, eta *El PNV mantendrá «esfuerzos de comunicación con ETA»*.

Albistaritzaren aldetik begiratuta, badago ohar azpimarragorri bat: *Interior no hace comentarios de los resultados electorales*, (EP); baina Rupérez-ek esana batek jasotzen du: *Resultado malo para UCD*.

Egunbarria	Editorialak	Lehen orrialdeko t
<p><u>LA VANGUARDIA</u></p> <p>Conde de Godó-rena. Liberala. Oso profesionala; eskuinekoa.</p>	<p>Elecciones en Euzkadi</p>	<p>Victoria nacionalista País Vasco.</p> <p><u>El PNV, partido mayor en el nuevo Parlamento</u></p>
<p><u>EL CORREO CATALAN</u></p> <p>Xontserbadorea, irekia. Zenbaitetan katalanzalea.</p>	<p>Triunfo nacionalista con demasiada abstención.</p>	<p><u>UCD, partidaria de monocolor del PNV en</u></p> <p>Herri Batasuba ratióión de no acudir al Vasco.</p>
<p><u>DIARIO DE BARCELONA</u></p> <p>Eskuindarra oso. Espainolista.</p>	<p>El polvorín vasco.</p>	<p>Con el triunfo del avance de Herri Batas en manos vascas.</p>
<p><u>MUNDO DIARIO</u></p> <p>S. Auger-ena. PSUCen inguruan sarritan.</p>	<p>Un reto para el PNV.</p>	<p>Fracasó el Gobierno, dos nacionalistas, e el PNV, han sido los res.</p>
<p><u>EL PERIODICO</u></p> <p>Katalanzalea. Autonomista, erreformista.</p>	<p>Euzkadi, o la ruptura del "modelo UCD".</p>	<p><u>El PNV tratará la psea.</u></p> <p>Arrolladora victoria en Euzkadi.</p>
<p><u>AVUI</u></p> <p>Katalanista. Katalanez idatzia. Erdi-ekzerraldekoa.</p>	<p>Els resultats d'Euzkadi.</p>	<p><u>Nacionalistes i aberparen el Parlament.</u></p> <p>Gran impacte en els Catalunya.</p>
<p><u>EL NOTICIERO UNIVERSAL</u></p> <p>Eskuindarra. Espainolista.</p>	<p>La hora de la victoria y la responsabilidad para el PNV.</p>	<p><u>Euzkadi: alta abstención triunfo del PNV</u></p>

ak	Eritzi-titulua	Kazetari eta Agentzia
el rio asco	<p>Quién gana y quién pierde en Euzkadi (Ramón Pi).</p> <p>Ganaron los nacionalistas (A. Miguez).</p> <p>(Euskal alderdietako buruzagien eritziak jasotzen ditu)</p>	<p>El índice de abstencionismo superó el cuarenta por ciento. Avance de los partidos nacionalistas y retroceso de los estatales.</p> <p>Una jornada tranquila y lluviosa. HB no ocupará sus escaños.</p>
bierno kadi su deci- lamento	<p>(Ez dago eritiziko lanik)</p>	<p>PNV y los abertzales dominan en Euzkadi.</p> <p>Jornada electoral; no hubo incidentes, sólo anécdotas.</p> <p>Satisfacción de los nacionalistas catalanes.</p>
el a- la paz	<p>Euzkadi, dividido (P. Morata).</p> <p>(PSOE eta AP alderdietako buruzagien eritziak)</p>	<p>Vencieron los nacionalistas.</p> <p>El PNV intentará gobernar solo. El nuevo Gobierno vasco negociará con ETA.</p>
partici- pación cedo-	<p>Fracaso de la estrategia de Suárez (Pedro Calvo Hernández).</p> <p>(Kataluniako alderdien eritziak, eta J. Rupérez-ena)</p>	<p>Marea nacionalista en el País Vasco.</p> <p>El PNV tendrá que pactar con Madrid (Emilio Rey).</p> <p>HB no irá al Parlamento.</p>
n quien etzale	<p>El descalabro (E. Romero).</p> <p>Un alto precio (Martín Ferrand)</p> <p>Transferencia (de la responsabilidad de autogobierno) (Pedro Altare).</p> <p>Euzkadi (A. Álvarez Solís).</p>	<p>El PNV mantendrá "esfuerzos de comunicación con ETA".</p> <p>HB habla de diálogo para que callen las armas.</p> <p>Fuerte ascenso nacionalista y hundimiento del suarismo.</p> <p>Interior no hace comentarios.</p>
es co- its de	<p>La dextera d'UCD pot ésser un impuls per a dotar de contingut l'Estatut (Laura Palmés).</p> <p>Desconcert i cautela a Madrid.</p>	<p>Els resultats bascos, valorats en plena campanya (electoral catalana).</p> <p>Reaccions davant els resultats. Victòria absoluta de nacionalistes i abertzales, i desfeta d'UCD i PSOE.</p> <p>L'abstenció va augmentar un vuit per cent respecte a l'u de març.</p>
y cla-	<p>UCD hace sus previsiones tras el 9-M (Pilar Urbano).</p> <p>¿Gobierno de coalición? (Jordi Domènec).</p>	<p>El PNV, con los abertzales, logran el 70% del Parlamento Vasco.</p> <p>Garaicoechea quiere presidir un Gobierno monocolor fuerte.</p>

Titulaketak dakarrenaz gain, eritzi-lanak ere aztertzeoak litrateke, bai editoriak, bai eta kazetarien nahiz politikoen eritzi-azalpenak ere. Editorialen edukia laburtuko dut hemen.

Editorialetako analisiak

Aztertu ditugun egunkarietatik guztiak eman zuten, luze edo labur, hauteskunderi eskainitako editorialeren bat. Bitan erabat neutralki egiten zen gaiaren titulaketa: *Elecciones en Euzkadi* (LV), *Els resultats d'Euskadi* (AV); beste bik (NU, MD) EAJren erantzunkizuna nabarmentzen zuten editorial-tituluan, batek (EP) orain arteko politika ofizialarentzako (UCD) ezetza bezala ulertzen zuen gertatua, eta, DB-rentzat, etorkizuna zein iluna den erakusten zuten hauteskudeek.

Editorial hauen mamina aztergai polita da, batez ere beren azpiko logika aurkituko bagenu. Hemen, ikus dezagun zerbait gaingiroki eta laburbidez bada ere.

EP-ek poliki eman du hauteskunde hauen garrantzi historikoa: martxoaren 9an hautsi da azken urteetako hauteskunde-ondorenek eman ohi zuten eskema. *El cataclismo ha sido monumental*, dio egunkariak.

Editorial guztiak aipatzen dute abstentzioa, eta, NU-k ezik, denek esaten dute zerbait horretaz; CC-ek luze hitzegiten du, gainera. Abstentzioari ematen zaizkion kalifikazioak hauek dira: *Alta, sorprendente, preocupante* (CC), *fortísima, muy señalada* (MD), *alto índice* (DB). Abstentzio horrentzako explikabideak, hauek dira LV-rentzat: *decepción y cansancio electorales, mal tiempo y día festivo*; CC-ek, esandako horietaz gain, *minusvaloración por el electorado, miedo terrorista, desaciertos de partidos estatales* aipatzen ditu, arrazoin horiek guztiak aipagarritzat emanez. AV-k, ostera, halako komplexutasunetan sartzeke, bat gogoratzen du bakarrik: igandea zela hauteskunde-eguna. EP-k ohar jakingarri batekin epaitzen du abstentzioaren iturburua: *Aquí [en Euskadi] no hay desinterés: cuando existió ilusión colectiva se votó*. Eta Gobernuak ematen du erruduntzat egunkari honek: *El poder central es altamente responsable del deterioro*, autonomiaren ibilbideak hain malkartsu bihurtu dituelako.

Editorialek dakarten bigarren datu bat, EAJren garaitzapena da: guztiak azaltzen dute hori, bidezko zen bezala. Gobernu-alderdi bilakatu da EAJ (LV), bera da garaille gotorra (MD),

abertzaletasun osoarekin batera; zalantzarik gabeko garaitzapena izan da hori (CC, AV). EP-ek ohar bat egiten die Kataluniako ezker-eskuinetako alderdi denei: abertzaletasunak bultzatu ditu aurrera Euskadiko alderdiak, ezkerrean nahiz eskuinean; hori dela eta, kontuz ibili beharko du batez ere ezkerrek: *Este resultado es un clarín para la izquierda, que es mayoría aquí.* (Geroztik, martxoaren 20ko ondorenak birretsi egin dute, Kataluniako ezkerrean gain ageri zen mehatxua). Esan dezagun, gainera, DB-ren editorial bitxiak honela agertzen dituela jelkideen garaitzapenak iratzarri dizkion barne-deabruak: *El PNV, moderado, pero nacionalista furibundo y en amplios sectores independentista, hablando en plata...* CC-ek beste era honetara ematen du berea, halako neutraltasun bat gordez: *...los vascos (...) han depositado de forma abrumadora su confianza en el Partido Nacionalista. Esta es su gloria [partido de la máxima confianza] y la servidumbre [tener la principal responsabilidad de gobierno].*

Baina abertzaleen aurrerapenak, EAJz aparte, beste bi talde indartu ditu, HB eta EE. Editorialetako komentarioak HB-rena azaltzera zuzendurik daude (EP-k Euskadiko Ezkerra ere bide batez aipatzen duela). HB horrela mantendu, eta oraindik ere aurrera egiteak *abre un paréntesis de expectativa, ciertamente dramático* (DB); Gobernuaren errakuntzen fruitua da hori (MD); eta LV ondorio honetara iristen da: *...en el País Vasco español existe un sector social (...) que prefiere la aventura al orden. Convendría que en San Sebastián, Bilbao o Madrid los políticos no lo olvidaran.* Arrazoin «soziologiko, ekonomiko eta tenperamenduzkoek» emango lukete gertatuaren explikabidea, dio LV-ak.

Herri Batasunaren garaitzapena eta ETArekiko beronen hurbiltasun posibleak ez dituzte ahazten egunkarien editorialek, baina eritzi oso kontrajarriak emanez. CC, MD eta DB-k hola jasotzen dute arazoa: *HB, a fin de cuentas, la cara política de ETA (CC), HB... detrás de la cual se agazapan las posiciones de ETA-militar (MD), HB... cercano a los movimientos terroristas de ETA (DB);* LV-rentzat ere argi dago hurbiltasun hori, aurreko pasartean jasotako aipuaren arauera, etorkizunaz duen beldurra agertzean. NU oso beste aldetik doa bere ondoriobi-deetara: EAJ izan da garailea, eta, horregatik gaurgero ETArek ekintzak beste zentzu bat izanen du: *ETA, vaciado ya de todo posible alcance político..., ha dejado de ser —ya totalmente— una aspiración nacionalista y se ve reducida a los límites de*

la delincuencia asesina común y en consecuencia contraria a los nobles anhelos del pueblo vasco (NU).

Galtzaileetara gatozela, jaso ditzagun UCD eta PSOeri bu-
ruz esaten direnak. Hauxe izan dela, esango nuke, katalanentzat
daturik txundigarriena martxoaren 9an. MD-rentzat, hauteskunde
haietako bi funtsezko datuetatik (bestea abstentzioa da) bata
UCDren porrota da; DB-k ahalegin dialektiko guztiak egiten
ditu PSOeri aurpegia garbitzeko, bestaldetik bi alderdi haun-
diak zaku berean sartuaz: *La derrota sin paliativos de UCD y
PSOE, es el fruto de la timidez y las concesiones a la galería
que han prodigado.* Itxuraz, UCD/PSOeren hondamendia, espero
zutena baino haundiago izan da (LV); hala ere, alderdi esta-
talistek ere hartu beharko dute berehalako politika-lanetan da-
gokien erantzunkizun-partea (CC). UCDko Gobernuaren porrota
ekarri dute hauteskondeek (EP): *el suarismo ha sufrido un du-
rísimo golpe*, eta horren explikabide nagusia autonomi arazoetan
sumatu den epelkeria da: *un judici negatiu per la seva débil
política autonómica* (AV). Eta epelkerietan dabilenari kontuak
eskaten zaizkio, garaia datorrenean: *En política, y para la sa-
biduría popular, esas cosas cuentan. Y mucho* (EP).

Datu denak aurrean direla, bidezkoa da eritzi eta ondorio
orokor zenbait ematea. Egunkari bakoitzak bere erara egiten
du. DB-k, eskuineko jarrera nabarmen batetik begiraturaz, pasartë
jakingarri hau ematen du, oraina eta iragana alderatuz, eta
Madrilekoen kezka azpimarratuz:

Alguien ha dicho que los vascos están pagando la misma
ingenuidad [egunkari hauxe da EAJ **furibundo**-tzat ematen
duena] que pagó Catalunya en los años treinta, la que lle-
vó al levantamiento del 6 de octubre primero y a lo que
todos sabemos vino después. (...) Ayer había una profun-
da preocupación, angustia casi, en los medios políticos de
Madrid, a nivel de Gobierno y oposición.

EP-k idazten du, agian, beste puntu askotan bezala oharrik
egokienetako bat: *El puyazo ya no va dirigido contra este o
aquel partido (estatal), sino contra una determinada concep-
ción de lo que es el Estado español.* Hauxe da beste egunka-
rietan argitapen honekin agertzen ez den ideia. Gobernu-lan
sakon bat, hobeki, Estatugintza bat behar du, hauteskunde
hauen arauera, Espainiak.

Politika-eginkizun hori betetzeko EAJak osotuko du Eusko
Gobernua; baina EAJren Gobernu hori halako erreparo batez

begiratzeko dute DB eta MD-k, beti ere oso Espainiaren ikuspuntu batetik begiratu: DB-k alderdi horren *iluminismo nacionalista* delakoa aipatzen du, eta anbiguitateak gainditu beharra ekartzen du MD-k. Zuhurtzia eta errealismoa dira, berriz, EP-ren ustez, politika berrian nahitaez beharko direnak. Eusko Gobernuari izendatzen zaizkion helbururik nagusienak hauetxek dira: ordenua eta kontzientzien lasapena (EP), funtsezko politika ekonomiko bat (NU), biolentziarentzat irtenbide berria (denek).

Hori dena lortzeko premiazkoa izanen da autonomi politika zabal eta ireki bat. Hain editorial otza eta belaxka eman zuen «La Vanguardia»-k garbi ikusten du egitekoa: *De ahora en adelante convendría que el Gobierno central intentara adaptar sus convicciones (autonómicas) confesadas a sus actos. Todavía está a tiempo: la aplicación generosa del Estatuto de Guernica*. CC-k beste nonbaitera zuzentzen ditu bere oharrak: alderdi estatualistek ongi ikusi beharko lukete beren buruak urkatuko dituztela Autonomia horri bide zabalik eskaintzen ez bazaio (*seguir con la política de ambigüedades y regateos sería para ellos verdaderamente suicida*). Gobernuaren autonomi burubidea salatzean, egunkaririk haundienek zipozkeria aurpegiraten diote Madrili: *regateo, regatejar, escamoteos, cicatería centralista, pasteleo dirigido desde Madrid*, etab. Badirudi NU-k eta DB-k geroxeagorako uzten dutela autonomi eskuzabaltasun hau, beren kezkek ekonomiara (*descapitalización, crisis económica*) eta Espainiaren nortasuna salbatzera zuzentzen dituzten bitartean (*aquel pedazo querido de España*).

Gogo eta itzaropenak oro horra doaz editorial hauen azken ferrotan. Euskadirentzako konponketarik gabe ezingo da demokrazia espainola salbatu. Hau da, Euskadin egingo denak posibleztatu beharko du *el futuro, no sólo de los vascos, sino de todos los españoles* (NU), *el camino para no comprometer las libertades de todos* (MD), eta *una nueva etapa para la estabilización democrática* (EP). Editorial guztiek espreski esan edo iradokitzen dituztenen arauera, garbi dago egunkari horiek hagitx jabeturik daudela, Euskadiren etorkizunak Estatu osokoarekin duen lotura hertsiaz.

Ondoriobidez

Editorialetatik aparteko beste eritzi-lanak ez ditugu jasotzen, dagoeneko nahiko luxezka doan lantxo honetan; baina labor ditzadan martxoaren 11an Barcelona-ko egunkarietan euskal hau-

teskundeez esandakoak, hemen aztertuta nahiz atzertzeko geratzen zaizkigunetan.

Lau editorialetan aipatuki esaten da (NU, EP, MD, DB), Espainiako demokraziaren etorkizuna Euskadin jokutzen dela; gure biolentzia konpontzen ez bada, Espainiak oso nekez aterako duela aurrera bere sistema politikoa. Horretarako ekonomia ere zaindu beharra dago.

Hori dena ez da posible izango Autonomia zabal eta eman-
kor batetan ez bada. Egunkaririk irekienean artean ere, ikusten da EAJri ez diotela konfiantza osorik ematen. Nolabait esateko, haien ustez, Garaikoetxea ez da Pujol, eta euskal abertzaletasunak ez duela Espainiarentzat katalanak hainbateko solidaritate-
terik.

Gobernuak erne ibili behar du, ETA eta HB hor baitaude, jende multzo bat atzetik dutela. Irudimena bizkor erabili behar-
ko da Euskadiko arazo katramilatsua konpondu nahi bada.

Hauetxek dira Euskal Herriaz eta gure hauteskundeez zabal-
du ziren ideia eta gogoetak. Editorial hauetan ongi sumatzen da urrunak ematen duen hoztasuna, baina, dudarik gabe, orohar badago irekitasun bat, gureak ulertu nahirik, beti ere gauzak Espainiako kuadrikulatuaren barnean zainduz. Inoiz, editorial oso batzuen izpiritua (NU, DB) gure euskal sentieratik urrun geratzen da. Salbuespen berezi bat egin nahi nuke «El Periódico»rekin. Egunkari hau Grupo Zeta-rena da. Redakzio horretan badago, nonbait, gure jendeaz zerbait dakienik.

Kanpoko gure irudiaren bila goazela, atzertzeko litzateke Madrileko egunkarietan egun berean esan zena, eta are aztergarriagoa oraindik esandako hori Kataluniaz, egokiera beretsuan (martxoaren 20), idatzitakoarekin alderatzea.

J. I.

Hauteskundeak eta euskara

Jose Inazio Basterretxea

Euskal Parlamentua aukeratu behar zela eta, jasan berria dugu hauteskunde aurreko kanpaina. Agiriak, irratsaioak, tele-saioak eta kartelak entzun, ikusi eta apurtu ahal izan ditugu. Hauteskundeak pasa dira baina, ba al dakigu zertarako izan diren? Askok hautatu dugun parlamentu hau, beste askorengandik ezetza hartu duena, *Euskal* Parlamentua ote da? Ezetz dirudi.

Euskaldunen botua hartu duten euskal alderdiak (edo euskal alderdi izan nahi duten horiek), nola jokatu diren euskararen aurrean, hurbilagotik ikustea, ikertzea eta arakatzea da lan honen asmoa. Alderdiok, engainatu egiten ote gaituzte? Euskarari buruz dioten guztia, gezurra ote da?

Metodologia

Lan hau aurrera eramateko, hauteskunde-kanpainaren azken zatia hautatu da, otsailaren 28tik martxoaren 7ra bitartekoa. Eta aztergai bezala, Euskadi mailan zabaltzen diren lau egunkaritan —«Egin», «Deia», «El Correo Español» eta «La Gaceta del Norte»n— agertu den propaganda hartu da (astelehenean, 3an, «Hoja del Lunes de Bilbao» ikertu da).

Hurrengo orrialdeetan ematen diren datuak lortzeko, honako metodologia hau erabili da:

— Lehen pauso bezala, egunkari bakoitzean agertu den pro-

paganda neurtu da. Neurketa, cm².tan egin da, hau da, iragarpen bakoitzak zenbat cm² hartzen dituen ikusi da.

— Bigarren pausoa, iragarpen bakoitzean zenbat toki ematen zaien euskarari eta erdarari ikustea izan da.

I. — EUSKARAREN ERABILERA

1. Euskara zenbakitan

Euskara guztiz baztertua izan da hauteskunde-kanpaina honetan, eta hori ez bakarrik alderdi zentralisten erruz, alderdi autonomista eta independentisten erruz ere bai.

Erdara % 94,64ra iristen den bitartean, euskarak % 5,36 bakarrik lortzen du. Cm².tan mintzatuz, erdarak 340.368 cm². bete ditu, gutxi gora behera; euskarak, ostera, 19.307 cm². Bi hizkuntzen erabileran ikusten den aldea guztiz kritikagarria da, eta ez da ezin alderdi salbatzen.

2. Egunkari bakoitzean

Atal honetan, alde batetik, euskarak eta erdarak egunkari bakoitzean hartu duten tratamendu desberdina aipatu nahi da, eta bestetik propaganda totaletik egunkari bakoitzari dagozkion portzentaiak (oraindik ez da berezketarik egiten alderdien artean).

Euskara gehien erabili zuena *Egin* (% 9,9) izan zen, gero *Deia* (% 6,7) eta azkenik *Correo* (% 3,1) eta *Gaceta* (% 2,7). Martxoaren 3ko Hoja del Lunes-ek, bere aldetik, ez zuen euskara erabili bere propagandan.

Dena dela, bai *Egin*-ek eta bai *Deia*-k oso propaganda gutxi eman zuten euskaraz: ez bata eta ez bestea iritsi ziren %10era. *Correo* eta *Gaceta*-koa, berriz, ez da %5era ere iristen.

Zehazkiago esanez, *Egin*-en %9,9 eman diote euskarari alderdiek, erdarari %90,1 ematen dioten bitartean. Antzerako zer-bait jazo da *Deia*-n, %6,7 ematen baitiote euskarari, %93,3 erdarari eskainiz.

Diferentzia hauek are handiagoak egiten dira ikertutako beste hiru egunkarietan. Adibidez *La Hoja del Lunes*-en ez da agertu euskaraz tutik ere. *Correo*-n %3,1 irakur dezakegu gure

hizkuntzan, beste guztia erdaraz; hots, %96,9 erdaraz. *Gaceta* delako egunkarian ezberdintasunak argiago agertzen dira, euskarari %2,7 eman baitiote, gainerako guztia inperioaren hizkuntzari eskaintzen zaion bitartean.

Harrigarria, benetan, Euskadiko alderdiek Euskal Herriari eskaini dioten propaganda. Erdaraz jakin izan ez bagenu, ez ginatekeen enteratuko Euskal (Erdal?) Parlamenturako egin den kanpainaz. Zerbaitetarako balio izan digu poliglota izateak!

Euskal Herriak euskaraz mintzatzeko eskubidea du, baina, antza denez, ez du gogorik.

Atal honen bigarren puntuari helduz, ikus dezagun, propaganda totaletik, zein portzentaia eskaini duen egunkari bakoitzak:

<i>Egin</i> -ek	%22
<i>Deia</i> -k	%13
<i>Correo</i> -k	%40
<i>Gaceta</i> -k	%22
<i>Hoja</i> -k	% 3

Eta azkenik, euskaraz agertutako propaganda totaletik, zein portzentaia tokatzen zaion egunkari bakoitzari ikusiko dugu hurrengo zerrendan:

<i>Egin</i> -i	%43
<i>Deia</i> -ri	%18
<i>Correo</i> -ri	%27
<i>Gaceta</i> -ri	%12
<i>Hoja</i> -ri	% 0

Ikusten denez, alderdiek *Correo* aukeratzen dute lehendabizi propaganda ipintzeko. Gero *Egin* eta *Gaceta*, biak batera, eta azkenez *Deia*. Baina euskarazko propaganda emateko orduan, *Egin* da aukeratuena. Propaganda totalari begira, *Egin* eta *Gaceta* parean badaude ere, *Gaceta* azkena da euskarazko propagandari dagokionez. *Deia*, oster, hirugarrena dugu bi zerrendetan.

3. Euskararen erabilera alderdiz alderdi

PNVren propagandak, 126.589 cm². betetzen ditu. Horietatik, 8.995 bakarrik euskaraz. Beraz, %92,5 jarri du erdaraz, euskaraz %7,5 jarri duen bitartean.

HBk, 8.776 cm². jarri ditu euskaraz; erdaraz, berriz, 31.022. Cm²-tan PNVk baino gutxiago jarri badu ere, egin duen propaganda totala kontutan harturik, %25,68 jarri du euskaraz.

Beste alderdiek ezer gutxi jarri dute euskaraz. Adibidez, LKI, EMK eta PTEk, ikerraldi osoan, ez dute slogan bat baino argitaratu euskaraz. EEk, bere aldetik, 247 cm² jarri ditu euskaraz; beraz, bere propaganda guztiarekin konparatuz, ez da heltzen %2ra ere.

Azkenik, euskaraz ezer ere eman ez duten alderdiak daude: PSOE, PCE, UCD eta AP.

Sailketa bat eginaz, hara zer ateratzen den:

HB	(%25,68)
PNV	(% 7,5)
EE	(% 1,7)
LKI, EMK, PTE (slogan bat bakarrik)	
PSOE, PCE, UCD, AP (ezer ez)	

Ondorio arriskutsu bat atera dezakegu goiko horretatik: Euskadin mogitzen diren alderdiei berdin zaien euskararen egoera.

Gobernu programak hortik dabilta, euskara salbatu behar dela esanez, baina programa hori defendatzeko behar diren botuak erdaraz eskatzen dizkigute.

El bilingüismo se irá extendiendo en Euskadi a toda la enseñanza, en todos sus niveles y grados de manera progresiva, tanto en la educación pública como en la privada. El Parlamento Vasco regulará las condiciones y los medios necesarios para que todos los niños puedan aprender el euskera y el castellano, teniendo en cuenta siempre la diversidad socio-lingüística del País.

Honela esaten digute PSOEtarek, baina egin duten propaganda osoa erdaraz jarri dute egunkarietan. Nolako elibitasunera helduko gara bide horretatik?

PNVk hurrengo hau botatzen digu bere programan, baina bere propaganda guztiaren %92,5 erdaraz eskaini digu. Benera bide aproposa helburua lortzeko!

- Fomento de su uso en los ámbitos de la vida práctica (comercio, industria, juzgados, registros, notarías, etc...).
- Utilización masiva en los Medios de comunicación social.
- Todo ello por la adecuada y preferente asignación de medios económicos.

Baina handiagoak ere esan dira; hona hemen UCDren asmo jatorra:

UCD del País Vasco considera el bilingüismo como una meta y no como una etapa, y nadie podrá ser discriminado por razón de su idioma, como reconoce nuestro Estatuto de Autonomía. El castellano es una de las lenguas propias del pueblo vasco. La cultura y la lengua castellana son patrimonio irrenunciable de nuestro pueblo.

UCD del País Vasco colaborará en el desarrollo del vascuence y en cortar la amenaza de su desaparición. Sin embargo, es preciso evitar los movimientos pendulares que pueden conllevar una exigencia radical e indiscriminada del conocimiento del vascuence.

UCD del País Vasco sostiene que nuestras corporaciones y entidades deben soslayar situaciones de coacción en este terreno, llevadas por un entusiasmo hacia la lengua vernácula, que sería plausible siempre que no se traspase los límites de la debida consideración de nuestra realidad sociológica.

De no aplicarse con tacto y mesura la enseñanza y divulgación del euskera, se producirá, inevitablemente, la activación del fenómeno social de dos comunidades, obstaculizándose gravemente la participación de todos en el proyecto de convivencia que todos proclamamos.

«Euskal Herrian Euskaraz» taldearen zati batez amaituko dugu errosario hau (*Anaitasunan* agertua):

Honela Euskara Heriotzara doakigu. Euskaldunok orain bi urte demokrazian eta indar abertzaleengan ipinitako itxaropena, diglosiaren egia gordinean amaitu da. Orain abertzale ez direnak ez-ezik alderdi abertzaleek ere, neurrietan, edota abertzaleen, euskarak ez du aurkitzen benetako defentsarik. PNV-ak ESEI-k, EE-ak, HB-ak, etc. abarrek, ez daukate euskararen suspertzerako benetako asmo, programa eta praxirik. Gure udaletxeetan abertzaleak nagusi direlarik, ez da nabari, gehien batean, benetako bilingüismo edo elebitasun baterako urratsik. Sasi-efikaziak eraginda, aipatutako alderdiek erdara darabilte nagusien beren harremanetan, agiri eta batzarretan. Ikastola, alfabetatze mugimendua eta kultur taldeak dira, ia soilik, diglosia gaintzeko borrokan ari direnak.

4. Euskara eta erdara egunez egun

Hizkuntza bien konparaketa egiteko, lehenbizi propagandak egunez egun bete dituen cm².ak hartuko ditugu kontutan, eta

gero euskararen erabileraren portzentaiak azalduko ditugu egun bakoitzeko propaganda totalari begira.

a) Cm^a-ak

Aldaketa batzuk ematen dira euskara eta erdararen erabileraren portzentaiaetan. Lehenengo egunean, otsailaren 28an, erdararekin konparatuz %12,7ra heltzen da euskara. 29an beheraldia hasten da, martxoaren 3ra arte doana:

28an	% 12,7
29an	% 6
1ean	% 3,8
2an	% 3,2
3an	% 0

3tik aurrera aldi berri bat hasten da. Aldi honen barruan bi ziklo berez daitezke:

4ean	% 5,3
5ean	% 8,5
6an	% 4,5
7an	% 5,4

Zikloak, hauetxek dira: bi lehenengo egunetan goraldia ematen da; hirugarrenean, 6an, behera egiten du, 7an berriro gora egiteko.

Dena dela, zera ikusten da hemen: gutxi erabiltzeaz gainera, gero eta gutxiago erabili dutela euskara Euskadiko alderdiek. Zenbat eta hurbilago hauteskundeak, botuen premia gehitu egiten delarik, orduan eta gutxiago erabili dute euskara.

b) Portzentaiak

Hemen, PNV eta HB hartu ditugu kontutan, beroriek bakarrik erabiltzen dutelako euskara beren propagandan.

Lehenengoz, lehen aipaturiko goraldi eta beheraldiak ikusten dira. Bigarren, PNVren propagandan, batez beste, %7,5 hartzen du euskarak; HBrean, ostera, %25,68. Eta azkenez, ikerraldiaren lehen zatian, bigarrenean baino gehiago erabili du euskara HBk. PNVk, ostera, alderantziz. Ikus hurrengo datuok:

	28-3		4-7
HB	%32,4	HB	%17,35
PNV	% 5	PNV	%11,4

II. — ONDORIO GISA

Zoritxarrez gure gizarte hau aldrebes antolaturik dago; hau da, herriak zerbitzatu behar ditu alderdiak eta ez alderdiek herria. Hori dela eta, euskararekiko izan duten jarrera ikusiz euskarak ez du irtenbiderik. Orain arte hiltzeko zorian egon da euskara, hemendik aurrera?... Koman behar bada.

Behar bada euskaldunok gehiegi arduratzen gara politikaz, eta gure herriari (*Euskal Herriari*) izena ematen dion hizkuntza bazterturik daukagu gure erreibindikapen taulan.

Alderdi demokratikoeak (?) dioten bezala ezin diegu inposatu geure hizkuntza Euskal Herriko biztanle guztiei, baina inposatzen ez baldin bada, nola demontre salbatu?

Esan dezagun, beste alde batetik, independentzia eta hizkuntzaren berpiztea ez direla bat datozen gauzak. Nazio-askapenaz bakarrik ez dugu lortuko euskararen etorkizun egokia.

Ez da fatalista izateagatik, baina bide egoki bat aurkitu behar diogu euskarari Euskadik Euskal Herria izan behar baldin badu.

J. I. B.

Sartre Camus-en aurka, edo Iraultza eta Errebolta

Beltza

1951.eko urrian agertu zen «L'Homme révolté». Camus-en teoria no-
labait laburtuz, hau izan daiteke: zapaldurik bizi den pertsona, menpe-
ratzen duen sistemaren kontra altxa daiteke eta, beste pertsonetikiko el-
kartasunak higiturik, besteekin bilduz, ororen mogimendua errebolta bihur
daiteke; halere, ideologia batek, historia osoa explikatuz eta nagusitu nahi
duen ideologia batek, errebolta-eraren eginkizuna dominatzen eta zuzentzen
duenean, menperatzaile bilakatuko da errebolta bera, bere kontra dauden
ororen gainean lastura eta heriotza erabiltzen dituelarik.

«Gizon errebolta-eraria» baino lehenagoko artikulua batzuetan bere teoriak
azaltzen zituen Camus-ek; hala nola «Caliban» aldizkarian:

«Dena jakin eta dena konpondu nahi dutenek, dena hiltzen
bukatu behar dute. Egun batetan, erailketa daukate azken arau
bezala, eta horien zientzia ez da erailketa justifikatzen duen es-
kolastika txiroa baizik» (1948.eko ekaina-uztaila).

Bere teoria frogatzeko adibide historikoak erabiltzen zituen eta azkena
baina gogorrena marxismoarena zen. Errusian izandako injustiziaren aur-
kako errebolta marxismoak endekarazia ikusten zuen Camus-ek, eta, be-
raren ustez, stalinismoa zen ideologia orokor eta absolutu haren ondo-
rengo zilegia. Marx eta Lenin ziren, logika honen barnean, Stalin-en ain-
tzindariak, eta injustiziaren kontrako errebolta Estatuaren terrorismo huts
bihurtu zenean ez zen txiripaz izan, marxismoaren barne logikaz baino.
Camus-ek dioenez:

«Hemen hil zen, betirako, askatasuna. Masen erresumatik,
iraultza proletarioaren noziotik, profesoalek egindako eta zu-
zendutako iraultza baten ideia pasatzen da. Estatuari buruz

lehen egiten zen gupidagabeko kritika adosten da; gero, proletargoaren diktadurarekin, hau da, diktadura beharrezkoa baina, noski, probisionala, zuzendarien pertsonetan gihartua. Eta, azkenean, probisional honen bukaera inork ez daki noiz izango den, eta inork ez du bukaera izango denik agindu nahi. Horrela, dena logikoa da: Sovieten autonomia pikutara, Makhno salduta, Kronstadt-eko marinelak garbituak» (G. E., 285-286 or.).

Azken finean, garaile ateratzen den errebolta menperatzaile bihurtzen da. Hona hemen zerbait gogorra, lazgarria, benetan. Estatuan gihartzen den mogimendua terrorista bihurtzen da... Zer egin? Camus-ek dio:

«Gure denboretan, bere eginkizunaren logikak berak bultzaturik, garailea borrero eta polizia bihurtzen da; artistak, hala-beharrez txokoraturik, kontra egin behar du» (1949).

Artistak, edo gizon errebolitariak? Edo, errebolitariak oro ez al gaude zulo berean sarturik? Filosofia gogorra, ez soilki bakardadea eta etengabeko oposizioa agintzen dizkigulako, baizik eta, batez ere, ezinak jota uzten gaituelako. Ezin al gintezke, bada, garaileak izan, justizia eta anai-tasunaren amets miresgarriak bide bazterretan utzi gaberik? Gure oposizioa ezin al da jarrera etiko baino zerbait gehiago izan, historia aldatzeko gauza...?

Eskuineko prentsak pozik hartu zuen Camus-en liburua, eta biziki goretzi: stalinismoaren aurkako jarrera antikomunismo huts bihurtu zen berorien eskuetan. Ez da erraza, benetan, gauza batzuen ulertzea. Camus-ek zioen, idealismo iraultzailea formula hutsetan endekatzen zela, eta formula huts hauek lastura poliziakoa justifikatzen zutela gero; iraultzaren idealak utzi gaberik, eta horregatik stalinismoaren terrorismoa pairatzen zuten anarkistek uler zezaketen, bainan ez besteez, ez eskuinekoek ez eta ideologia batetik at eta Estatuaren boterea hartu eta erabili gaberik iraultza posible zela ezin asma zezaketenek. Halere, Camus-en liburuak bi arazo aurkezten zituen: aipatutako endekatze totalitarioarena zen bat, bestea iraultza «garbiaren» posibilitatearena, eta beraren konklusioak aski pesimistak ziren. Eta erantzunak jaso zituen; Sartre-ren taldearena da ezagunena.

Lehenik Francis Jeanson-ek ihardetsi zion; gero Sartre-k berak (ikus «Les Temps Modernes», 1952.eko maiatza eta abuztua). Eginkizun historikoari buruz ari zen, batez ere, Jeanson-en erantzuna; argi eta garbi esaten zuen historiari kanpoan, etikaren eremu soilean dagoen errebolta, ezin alda dezakeela mundua, eta, ezintasunaren esparruan lasaitzen delarik zapaltzaileen jokoa egiten duela:

«Camus-en errebolta estatiko izan nahi ba du, Camus-i dagokio soilki. Munduaren bilakaera aldarazi nahi ba du, berriz, jokoan sartu egin behar du, ingurune historikoan txertatu, bere xedeak hautatu eta etsaiak ezagutu...»

Eta Sartre-k, Camus bera gogorki astinduz, bigarren mailako errefe-

rentziak erabili zituela, marxismoa ez zuela ulertu eta klase borroka ahaztu egin zuela leporatzen zion; moral hutsaz dena epaitzerakoan, Camus-ek inobilismoa justifikatzen zuen eta sistema bera onartzen. Horrela,

«lehenik zure morala moralismo bihurtu da, gaurregun literatura hutsa da, eta bihar, menturaz, immoralismoa».

* * *

Eztabaida honen luzea... Marxismo sinplifikatzaileak arin konpondu digu arazoa: Errebolta, ttipia, barreiatua eta partziala omen da; iraultza, berriz, handia, orokorra eta orohartzailea. Errebolta, beren egoera subjektiboak higiturik ari izaten diren indibiduenogimendua omen da; iraultza, baldintza objektiboek sortzen dute. Errebolta beti galtzailea omen da, edo, irabaziz, ordena indartzen omen du azken finean; iraultzak, berriz, garaitu egin behar omen du, gaur edo bihar. Baina hau guzti hau apriorismoz horniturik datorkigu, xinglegia litzateke egia izateko.

Beste modu batez ikus genezake arazoa.

Errebolta eta iraultza bi esparru ezberdinetan kokatzen dira. Errebolta portaera da, iraultza gertakizun historikoa. Erreboltak sistemaren aurka ibardutea exijitzen du; iraultza bilakabidea da, bere aintzina eta bere geroarekin. Iraultzaren bilakabidean, etengabeki ari da errebolta, eta erreboltariet egiten dute iraultza. Semantika honetan, praktika honetan ere bai, erreboltari kontrajar dakioketena konformismoa dugu, edozein garaitako konformismoa, nahiz iraultzaren aintzineko sistema onartzen duena, nahiz iraultzaren bilakabidean urrats partzialak definitibotzat jotzen dituen. Horrela, erreboltari izan gaberik ezin egin daiteke iraultzarik. Baina edozein erreboltak ezin lezake iraultza egin.

Duda gaberik, pertsonari bere duintasuna ematen dion sendimendua erreboltarena da: edozein injustiziaren aurkako biguina, sistema menperatzailea hausteko nahikaria, hona hemen errebolta honen osagaiak. Baina sendimendu honek ezin ihardun dezake soilki baloreen mundu abstraktuan: historiko bihurtu behar du, egikorra izan dadin. Ingurune historikoa ulertuz konpreni daiteke nondik jo behar duen gure haserreak mundua aldatzeko; eta gaurregun klase borroka eta Estatuaren eginkizuna kontutan hartu gaberik ez dago ulerkerarik onik.

Halere, ezagutza ideologia bihur daiteke. Ideologiak, noski, prozesu historikoaren ikuspegi orokorra ematen du, baina ideologia sortu duen taldearen ikusmoldea ematen du eta azken funtsean talde honen egoera eta pribilegio estatikoak defendatzen ditu. Eta iraultza proletarioan ideologiak ez dira faltatzen: burokratena, iraultzaile profesionalena dugu bar. Leninismoak dio proletarioa ez dela berez iraultza egiteko gauza; talde profesional batek eman behar dio iraultza egiteko gaitasuna. Teoria hau Kautsky-gandik dator zuzenki, eta «Zer egin?» liburuan agertzen da batez ere; halere, praktika dugu teoria baino esankorrago. Alderdiaren nagusitza nabari nabaria da. Lehenbizi, oposizioan alderdiaren jarrera ofizia-

lekin bat ez datozenak traidore bezala edo kapitalismoaren lankide objektibo bezala salatuz izaten dira; eta ideologia, egia eta azterketa zientifikoa baino inportanteagoa dela ikusteko, aski zaigu stalinismoari buruzko gorabeherak gogoratzea; gaurregun, edozein minialderdi marxistaleni-nista egia osoaren gordailu izaten da, eta besteen kontrako salaketa terroristak beren argudiaketen arma arruntak dira. Alderdi hauek boterea hartu duten lekuetan, herriaren gaineko diktadura, Estatuaren terrorismoa, gauza ezagunak dira. Ez da erraza, teoria hutsean bederen, mino-riaren diktadura justifikatzen duen ideologia hau «egiazko marxismoaren» parte bat dela esatea, edo, alderantziz, marxismoaren sasikume bat; baina alderdiaren kontrola hartzen duen burokraten ideologia dela nabaria da, eta marxismoari hobena ez badiogu leporatu nahi, onartu beharko genuke, halere, boterearen irrikak, gurariak, indar aski duela marxismoa bera endekarazteko.

Are gehiago, gaurko mendebalean alderdi hauek ez dute garaitza hurbil ikusten, eta mendebaleko demokrazietan duten boterearen atala gorde eta hedatzeko jokabide guztiz erreformistetan sartuak daude. Eta sistemaren aurkako borroka zuzena eraman nahi duten «terroristen» kontra ez dute soilki salaketa erabiltzen: sistemaren terrorismoa besteen gain eror da-dila eskatzen dute ozenki... Horrela, egia da errebolta etiko soila iraultzaren positibitate historikotik at gertatzen dela; baina egia da, bai eta ere, ingurune historikoa ikertzen duen zientzia ideologia bihur daitekeela, eta horrela erreboltairen aurkako konformisten lankide, euskarri eta lanabes. Eta ideologia bihurtuko da talde batek beste pertsonen gaineko kontrolaren bidez egin nahi badu iraultza, zeren menpetasunaren azken funtsa gizonak beste gizonen gainean duen boterean baitatza.

* * *

Baina hau ez da arazo bakarra. Camus-ek beste galdera lazgarri bat egiten digu: iraultzaren izenean errugabeen heriotza justifika al daiteke? Haren izenean edozein pertsonaren heriotza onar al dezakegu? Ez al da portaera hau zuzengabekoa? Ez al dugu, hiltzerakoan, injustizia sartzen erreboltan, eta horrela ez al gara iraultzarean etika askatzailea bera ukatzen ari? Menturaz, heriotza justifikatzeko erabiltzen den dotrinak, gaiztoak eta zintzoak, edota bilakabide historikoaren lagunak eta horrentzat oztopo direnak berezten ditu, eta ideologia hutsa besterik ez da.

Biolentziaren arazoa, gordin gordina; biolentzia iraultzailea deritzo, eta izena duenak badu izana... gurean, bederen, ukacinezko izana. Haren efikaziaren arazoa ez dugu ikutuko; haren etikarena, berriz, bai.

Bi biolentzi mota bereiz genitzake. Lehena, bitartegabeko erantzunari dagokio: zapaldurik, umildurik, gogaiturik dagoenak bere aintzinean ikusten du etsaia, aurrez aurre, zigorra eskuetan eta berriz jotzeko prest, eta etsaia garbitzen du; edota anaia zitalki hil duen borrokoaren bila abiatzen denarena, gauzez, mendekuaren su itzalezinak eramanarena... Bitartegabeko biolentziak ez du justifikazio iraultzailerik behar: horrela gertatzen da,

horrela da. Menperatzaile zuzen eta ezagunen aurka egiten da, eta errebol-taren atala dugu.

Baina beste biolentzia bat dago: hozki erabakitzen dena, estrategia baten barnean sartzen dena, alegia; etsaiak nortzu diren erabaki eta gero, ingurune historikoaren baldintzak eta barne indarrak arakatu eta gero, egiten dena. Batzuek, sistemaren morroinak banan banan garbitzea erabaki dezakete, sistema hori, agian, ahultzeko; besteek, berriz, iraultzaren etsai objektiboak beren partiduaren strategiaren aurka daudenak direla lasaiki erabakitzen dute, eta salaketak, gezurrak edo erdiegiak erabiltzen dituzte, sistemak berak, edo uste publikoak, edo inkontrolatuek, «etsai objektibo» horiek zigor eta deusezta ditzaten.

Eta hemen datorkigu zalantza: gure ideologiaz, gure estrategiaz, gure alderdiaz, honenbeste fida al gaitzake besteen heriotza justifikatzeko? Iraultzaren historian, edo gure herriko historia xumean, estrategiaz ez al da behin baino gehiagotan aldatu, estrategia bati ezin eman dakiokela balore absoluturik garbi ikus dezagun? Haustearen alde zirenak ez al dira gaur paktuaren alde, atzoko iraultzaileak terroristak bezala salatzen dituztelarik eta atzoko indar errepresibok gaur langile zintzo bezala onartuz? Eta errepresioarekin zer ikusirik ez duten pertsonak hiltzen dituztenean (geltoki batetan edo taberna batetan), gure talde armatuek ez al dute dohako hilketak egiten, autokritika batek edo herriari azalpen batek ezin konpon dezakeen hoben gaitza?

Horrela egitekotan, errepresioaren eta zampaketaen erresponsable zuzenak ez diren heriotzak erabakitzerakoan edo arinki onartzerakoan, sentimendu iraultzailea ez al da formula huts bihurtzen, eraiketa justifikatzen duen formula madarikatua?

Zapaltzaileen sistema hausteko eraginkortasuna eta errebolaren etika uztartzerik bago, hori bitartegabeko biolentziaren kasuan izango litzateke posible.

Erantzunik baldin bada, bitartegabeko biolentzian datza; menperakuntzaren erresponsable zuzen eta nabariak ez dute gupidarik espero behar, beren boterea deuseztatu arte bederen. Biziarekiko begiruneak ezin geldiarazi gaitzake, zeren eta historiaren kanpoko etika soil batek menperatzaileen bizitza errespetatzea dezagula agintzen badigu, immobilismoan eror bait ginteke, eta horrela menperatuek pairatzen duten etengabeko hilketak, amaigabeko sarraskia, irauaraziko bait genuke. Tragedia, benetan, zorigaitz latza zaigu hauta gogorren behar hau, baina bazterrezinezko aukera: gehiengoaren libertatea lortzeko menperatzaileen sunsitzera garamatzen biolentzia onartu egin behar dugu. Eta gupidagabeko mundu hone-tan ez da aukera goxorik.

Baina interpretapen ideologikoen bidez «etsai objektiboak» izendatu, edo hobengabeko heriotza onartu, eta menperatzaile zuzenak ez diren pertsonak biktimak bezala hautatu, hau ezin dugu onartu. Iraultzarako estrategia eta ideologia batekin identifikatzeak menperatzaile antzu bihurtu gaitzake, eta zoritxarren etorkizuna beste zoritxar bat izan daiteke. Azken finean, etikarik gabe ez dugu askatasunik izango.

Halere, non dago bi biolentzien artego muga? Biolentziaren eginkizun historikoan sinesten dutenak, beren bizitza propioaren sakrifizioaz indarturik daudenak, onar al dezakete ideologiaren jopu eta jostailu itsu izan litezkeela? Ez, ez dute zalantza onartuko: eta horrela iraultzaren historiak bere barne tragediaren historia lazarria izaten jarraituko du.

Beltza

Joxe Austin Arrietaren
Abuztuaren 15eko bazkalondoa

Jon Kortazar

Sarrera

*Abuztuaren 15eko bazkalondoa*¹ nobela aztertzen hastera-koan, ohartxo bi azpimarkatuko nituzke:

— Lehendabizikoa, haren konplexutasuna. Nobela ez da eskema batzuren barnean xinpletzen, nahiz eta, gaurko euskal nobelan gertatzen denez, teknikak bere garrantzia izan.

— Eta bigarrena, haren luzeera. Eta ez haren kalitatea pisura neurtu nahi nukeelako. Euskal Herrian, eta batez ere azken garai honetako literaturgintzan, ez da normala izaten liburu luzeak idaztea. Liburu luze batek asko esijitzen du: kontinuitatearen arazoa, monotonian ez jausteko teknikak, etab.

Beste datu bat ere agertu zait ikuspegi orokor hau ondo betetzeko: lana klasikoa iruditu zait. Klasikoa, helburua ez bait da gauzak teknika alderditik berriztatzea, ezagutzen genituenak sakon erabiltzea baizik.

Gaiaren aldetik ere ez dago sorpresa handirik; ez da sentsazionalismoan jausi. Frankoren Azor barkuari buruzko aipamenak izango dira, zihur aski, nobela guztian topikotasun karga gehiena dutenak.

Klasikoa, baita, kontatzerakoan joera errealista hartu delako; eta estiloaz, hizkuntza azpimarkatu bait da gaiaren eta teknikaren aurrean. Honekin ez dugu esan nahi erabiliriko teknika

moderno ez denik. Izan, moderno da, baina estridentziarik bage. Garrantzia ez zaio teknikak eraberritzeari eman, gaztaroko bizipen batzu kontatzeari baino. Gehiagorik ez; ezta gutiagorik ere: kontatzea.

1. — Gaia

Gaia ala gaiak? Gaia eta gaiak. Gai nagusia: apaizgai gazte baten bizitza. Baina zentzu hertsian, nobelak bazkalondo bat kontatzen du. «Arratsalde hasberri»an (10. or.) hasi eta zazpirak eta laurdenak arte. Horrekin lotuta, edo arratsaldea aurrera doala, Seminarioko oroitzapenak, erlijio obsesioak, eta geroago zehaztuko ditugun gaiak agertzen dira.

Ere aldizkariaren titular batetan, gai nagusia denbora iraganaren bereganatze, gaurkotze bat zela esaten zen². Esaldi honi, beste afirmazio hau erantsi behar diogu: denbora iragan horrekin batera, espazioak ere errekupezen dira. Denborak eta espazioak oso loturik daude nobelan; eta, agian, nobelaren egituraren giltza bat dugu espazioa.

Gai nagusi honetan, Joxe Agustinen beraren bizitzako elementu autobiografiko asko batzen dira, duda bage. Bera bait da *ni*-ka ari den pertsonaia. Bera dugu erlijioaren sublimazioaz larritzen den apaizgaia.

Gai nagusi honen inguruan, beste gai batzu dauzkagu: ume-tako jokuak, aitonarekin egin pasioak, aitari gerratean gertatua, ahizparen ezkontza (sinbolikoa?), meza bi gutienez (San Bizente parrokiari, bazko egunez bata eta Seminario egunean bigarena), aitortza bat Saturraranen, eta Paseo Berria zeharko ibilaldia, nobela osoan guti aipatzen den maitasun baten aitortpena egiteko.

Bide bi erabiltzen dira gai guztiok batzeko: protagonistak bere oroitzapenak kontatuz, edo beste pertsonaia baten oroitzapenak transkribatuz. V. kapitulura arte batera irauten dute biak. Hemendik aurrera, lehendabizikoa bakarrik erabiltzen da.

Argumentua azaltzea argibide handikoa dela eta, ahalik laburren ematen saiatuko gara. Hamasei urteko apaizgai batek bere haurtzarora, haurtzaroko jokoak, aitona, Seminarioko bizitza, mezak eta aitortzak gogoratzen ditu; artean, bere aitak guduko oroitzapenei ekiten die: arrebe harrikoa egin ondoren, dantza eta kanta sortzen den famili giroa kontatzen zaigu batera.

- AITA guda oroitzapenak
 1965 *Abuztuak 15* — AMA
 — ARREBAK dantzak
 kantak
- Protagonistak 13 urte* INGLESEN HILERRIA — lagunak jokoak
 gertakari bat
 teilatutik jaustea
- Haurra (4 urte)* LEHEN ESKOLA — Urgull
 — Katona
 — Aitona — Zaldiak — Kaia eta Parte
 [Zaharra]
- Bigarren eskola (8-10 urte)* FRAILEEN KOLEJIOA — Aitona
 — Ramon — Eskurtsioak —
 [Jokoak]
- 13 urte* SEMINARIOA — Historia klasea — Funtzioa — Katekesi gaiak
- 15 urte* RODIL — Ezkontza kantak
 dantzak Inmigranteak / Bokazioa
- 16 urte* PARROKIA — Bazko-Meza / Seminario Eguna
 SATURRARAN — Aitortza
- 16 urte* PASEO BERRIA — Udako oporrak
 — Marisa

Eskema horretan kronologia eta espazio nagusiak jartzen saiatu gara, gai nagusiez gainera; baina gaiok konplexuak direnez, eta batzu nobela osoan agertu eta desagertu dabilenez, ez ditugu kapituluka azaldu.

Ondorio gisa, ohartxo bat: gaien arteko erlazioa konplexua da, eta hauxe dugu nobelaren ezaugarrietarik bat. 120 bat nukleo, atal ezberdin ditu. Gaiak zehaztea ez da batere erraza; azken aldean, ordea, erlijio gaietara jotzen da obsesioaren progresio batetan, klimax bat lortu nahirik, azken kapituluan bapatean apurtzeko giro berezi, obsesibo hori.

2. — Egitura

Nobela honetan ez dago egitura sistematizaturik. Gaien artean, jauziak daude (*Ehun metro* nobelan ematen ziren bezala). Baina Saizarbitoriaren nobelarekin badu ezberdintasun bat. *Ehun metro* nobelan, jauziak ordenamendu logiko eta gogor baten menpean zeuden. Kontzientziaren jarioa, izuria, askoz ere bene-takoagoa da hemen, aurre-ordenamendurik bagea.

Eta honek, nobelaren egitura ordenatzerakoan, problemak gehitu egingo dizkio irakurleari; baina nobelak irabazi egin duenez ez dugu zalantzarik batere.

Nobelaren sistematizazio osorik ezin dezakegu egin honelako artikulua orokor batetan. Dena dela, egitura aldetik ikusi ditugun konstante batzu azpimarka ditzakegu. Batzu begi-bistakoak dira, eta beste batzuk nobelaren egitura nagusia markatzen dute.

1. Sinpleenetatik has gaitzen. Kapituluaren hasierak konstante batekin irauten dute nobela osoan. Hasiera guztiak Abuztuaren 15eko bazkalondo horretan kokatzen dira, beste oroitzapenak iturri izanik.

ABUZTUAK 15

beste gaiak

ORAIN ALDIA

orain-/lehenaldiak

2. Bigarren egitura, egitura nagusizat jo dezakegu. Lurdes Oñederrak esaten zuenez, liburuan alde nagusi bi nabari dira. Lehen alde, I-V kapituluak osatzen dute; eta bigarrena, VI-X kapituluak.

Zatiketa hau egiteko badira arrazoiak. Lehenik, aitaren guda oroitzapenak bostgarren kapituluaren bukatzen dira, eta, batera, pertsonaia bien kontakteten arteko kontrastea (hizkuntz amilana ere agertzen zen kontrastea) desagertu egiten da.

Bigarren egitura orekatua ikusten dut nik behintzat lehen alde honetan. Lehen eta hirugarren kapituluetan, orohar, pertsonaia bihurtzen da kontalari bakar; bigarren eta laugarrenetan, berriz, beste pertsonaia bati zuzentzen dio bere kontaketa:

«Bai, Jon: hantxe edifizio berde itsusi hartan» (26 or.)

«Ramontxo, zer iruditzen zaik?» (54 or.)

Eta bostgarrenak itxi egiten du zikloa. Niretzat, agian, kapituluari onena, geroago azalduko dudana arrazoi bategatik, aitari egindako omenaldi sentikor horrekin.

Kontaketa

Kontaketa

Joni

Ramontxori

Aitarena

Baina bigarren aldean, kontraste hori ere (bigarren pertsona erabiltzera bultzatzen duen pertsonaia bati mintzatzea, alegia) desagertu egiten da, eta monotonia gehituz joango da.

Egia esan, bigarren alde honetan ere erabiltzen da bigarren pertsonari hitzegiteko teknika, baina beranduegi, X. kapituluari: «ederra izango litzateke, eh Kintxo?» (127 or.).

Alde bi ikusteko hirugarren arrazoi bat ere badago. Bigarren aldean Erljio gaiak, Seminarioak, aitortzat eta bokazioaren gaiak askoz ere pisu handiagoa dute. Gai abstraktuok, nolabait esateko, ez dute lortzen lehen aldean haurtzaroko espazioa eta denbora beraganatzeak zuen lilura, majia. Askoz ere lehorragoak dira.

Laugarren arrazoi bezala, zera aipa dezakegu: bazkalondoko giroa bera ere epeldutzen doala; VI. kapituluaren hasierako esaldi hau ez da eritzi honen irudia baino: «Nik ez dakit nola baina gertatu egin da. Goibeltzen hasia zen bazkalondoko tertulia» (72. or.). Eta tertuliarekin batera, nobela bera ere ez ote da goibelduko?

Denbora aldetik ere, jaitsi egiten da bigarren aldeko erritmoa. Lehen aldean 13 urte gogoratzen dira, bigarrenean 3 bakarrik. Astiroago kontatzen zaigu oraingotan.

3. Hirugarren egituraren diseinuak badu zerikusirik teknikarekin. Nobelaren eskema nagusia kontrastean oinarritua dago. Gain-gainetik, jo dezagun sinplifikazio batera. Kontatzen zaizkigun oroitzapenak era bitakoak dira: herri eta famili egoerarekin lotuak batzuk eta Seminario eta erlijio giroarekin lotuak besteak. Lehenak alai eta liluragarriak; besteak bortitz eta lehorrak. Nobela zehar, bata bestearen ondoren agertzen dira era bietako gaiak, kontrastea sortuz. Identifikazio hori, agian, sinpleegia da, eta egitura hori erabiltzen ez duen kapitulu bakarra, V.a hain zuzen, indartua agertzen da. Hemen, momentu zoriontsuak aitarren lanari lotuak daude, eta zorigaiztoa, aita sofritzen ari den egoera larriari, langabeziari. Kontraste bibentziala da hau; ez pentsamenduzkoa, familia seminarioa hartan bezala hark bai bait du oinarri logiko bat.

Kontrasteok kapituluz kapitulu jarrai ditzakegu. Ekintza nagusia lekutzen deneko espazioa maiuskulaz emango dugu; ezker aldean, maitasunez ukitutako gaiak, pertsonaia-kontalariarentzat zoriontsuak; eta eskuinean, beste eratakoak.

I. ETXEA

Hilerriko jokoak / Klaseak

II. ETXEA

Aitona / Seminarista nagusia
Jon

Urgull / Eskola

Auzoa / Seminarioa

III. ETXEA

Aita / Meza: D. Bernardo

Aitona / Aitortza: D. Fernando

IV. ETXEA

Ramon / Los Angeles kolejioa

Jokoak-Gernika / Kolejioa, klaseak

V. ETXEA

Aita lanarekin / Aita: lan gabezia

VI. ETXEA

Kantak / Saturraran

Hotsa / Meza hotsa

VII. ETXEA

Dantzak / Rodil-go dantzak

Konstituzio Plaza / Konstituzio Plazan borroka: Emigrazioa

VIII. ETXEA

Etxean hautsa / Meza: intzentsua

Rodil-go giroa / Joan beharra: bokazioa

IX. PASEO BERRIA

Paseoa / Bisita

Oporrak / Aitortza

X. PASEO BERRIA

Paseoak / Bisita

Kintxo / Seminario eguneko ospakizuna

Azken erabakia / Bisitarik eza

Marisa

Kontraste guztiak adieraztea gaitza da, baina hiruzpalau jarri nahi nituzke, adibide bezala. Bostgarren kapituluko kontrastea komentatu dugu, eta ez gara hari buruz gehiago luzatuko.

IV. kapituluan, Ramontxorekiko adiskidetasunaren eta Fraile

Kolejioaren arteko kontrastea argia dela uste dut. Sipleagoak dira besteak: amaren eskuak / Abadearen eskuak, VI. kapitulu-
luan: arrebaren izaera naturala (96 or.) eta aitortzan egiten den
muntaia obsesiboa ere (100 or.) kontraste argian daude.

Kontraste joku honetan, puntu batzu (agian, seminarista na-
gusia eta Txeburgoko goardasolen oroitzapenak) pixka bat solte
agertzen dira, nobelaren egituran.

3. — Teknikak

Gauzak ez dira linealki kontatzen; baina gai batetik beste-
rako jauzia egiten denean, momentua ondo azpimarkatzen saiatu
da idazlea, lerro huts bat jarriaz, edo elementu bat, zubi elemen-
tu bihurtuaz: hau da, elementu bat, jauziaren alde bietan ja-
rririk.

Adibide bezala, eman dezagun hau: lehen kapitulu-
an, (14-15 or.) protagonistaren kalea aipatzen da. Zein kale? Jauzi bat, eta
Seminarioko histori klasean gaude, eta han 1813. urteko Aguz-
tuaren 31a azaltzen zaigu. Horra hor kalearen izena. Bigarren
adibidea, Oñaederraren artikulutik hartzen dugu: Aitonaren he-
riotza kontatu aurretik, Luzero zaldiaren heriotza kontatzen zai-
gu, aitonaaren heriotzari sarrera gisa.

Fernando Irigoyenek *Zeruko Argia*-n (Cfr. artikulua osteko bi-
bliografia txikia) Saizarbitoriaren *Ehun metro* nobelaren eta
honen arteko kidetasuna seinatzen du. Egia da. *Ehun metro*-ren
influentzia gaien aberastasunean eta gaien konbinaketan agertzen
bazaigu ere, nabaria dugu, Saizarbitoriak ez duela kasu gutitan
baizik erabiltzen gaien arteko zubi den elementurik.

Kontaketaren teknika honek erreztu egiten du irakurketa.
Baina ez dugu hau gaiak elkartzeko erabiltzen den teknika ba-
karra. Eta txikitik gertatutako akzidentearen kontaketa (ermi-
taren teilatutik jaustea) askoz ere ausartagoa dugu. Kontakizun
hau bigarren kapitulu-
an ematen zaigu, 20. or. hasita. Gertaeraren
narrazioa, jausi ondoren hasten da, besoetan kotxe batera da-
ramatela; eta Gazteluko goardiak dioten «Pero chaval, chaval»
esaldia leit-motiv, estribilo bezala erabiliko da gaia azaltzen den
bakoitzean (20, 26, 29, 31 or.). Beste kasu batetan, txokolata
erostera doanean (32), kronologiaren apurketa bat ematen da.
Beraz, kronologia osoa daukagu etena nobelan; baina kasu honen
berezitasuna, ingurutik ateratzean datza, jauzia aurrerantz egi-
tean.

Egiturearen eskeman ikusi dugunez, oso ondo erabili da kontrajarpen teknika. Denboraren etenak garrantzizkoak ditugu, nobelaren teknika azaltzeko orduan.

Sarreran aipatzen genuenez, idazleak ez dirudi gauzak zeharo aldatzera datozenetako bat. Aldatua zegoena sakontzen saiatu dela dirudi. Nobela ez da teknikari begira egin.

Aditz pertsonen aldaketa, nobelan asko erabiltzen teknika dugu. Lurdes Oñaederrak horrela azpimarkatu zuen. Pertsonen aldaketak eragin handia izan du gaiaren erritmoan, baina areago nobelaren kontzeptzioan.

Bigarren pertsonaren jokuak duela uste dut garrantzirik handiena. «Hi» pertsona, garrantzizko pertsonaiei hitz egiteko erabiltzen du narradoreak, «zu» maite diren pertsonaientzat utzirik, edo pertsonaia bera denean kontalari ere erabiltzen dena. Hiru posibilitate. Baina ez dituzte beti muga herstuak, «hi» Ramontxoren kasuan erabiltzen bait da (49, 52 or.).

Kontatzeko era bat dugu hau, baina idaztankeraren ezaugarri ere badenez, goazen estiloa aztertzerara.

4. — Estiloa

Estiloari buruz aritzerakoan, ezaugarri nagusi bi ohartuko nituzke: lehenbizikoa, errealismoaranzko joera. Ez dago irudimenaren aldetik joku ausartegirik, metafora handirik, ez eta kontakizuna barrokotzen duen espresabiderik, aditzen jokua eta nobelaren egitura izan ezik. Ez da irudimena hemen nagusitzen; gehiago nabari da errealitatea deskribatzeko zehaztasuna. Helburu horrek nahitaez bultzatzen duelarik sinonimia erabiltzera, eta izenondokoak ugaltzera. Horrela errealismora hurbildu da nobela. Eta ez dut kasualitatez aipatzen hemen errealismo hitza. Arrietaren estiloa, gaia bezala, errealitatean oinarrituta iruditzen zait. Datu bi aipatuko ditut hau arrazoitzeko:

1) Aitaren narrazioaren transkripzioa indar handiko hizkeraz emana dago. *Zeruko Argia*-ko artikuluan aipatzen zenez, euskalkietako hitzak erabiltzeko joera nabari zaio Arrietari. Egia dela uste dut. Eta aitaren kontaketa osatzeko erabili da, azertuz nik uste. Elipsi espresabidean oinarritutako hizkera dugu «Ziskarren historia».

2) Estilo errealistak ez du ukatzen deskripzioa, eta T. Agirrerren deskripzio puntilosoetatik hurbil egon ez arren, zehaztasun bilaketa bat badago nobela honetan.

Bigarren oharra: estiloaren zehaztasunak batzutan oparotasunera darama idazlea: «beso biluzia, esku biluzia, painelu zuri-zuria, eskuak bihurritzen duen painelu zuria, aurki zimurtua, izerdiz loitu, gatz-isurkiz lakartu, hondatu, zikindu» (96 or.). Progresio gabeko sintagmak, hitzen lehertze bat diren pasarteak badira, ugariak izan ez arren (97, 101 or.).

Baina, Vargas Llosaren influentziaz edo, Arrietaren estiloaren ezaugarriarik nabariena zehar estiloa zuzenean ematean datza: «ukalondokada bat damaiok hire alboan dagoen Joni: "zer-zer?" galdegiten ditek haren begi logaletuek, "nere kalea dela hori, to", "ah!" eta boligrafoa hartzen du» (15 or.). Elkarriketa, estilo zuzenean emana dago, zeharrekoa behar zukeenean parrafoaren barruan dagoenez. Baina zehar estiloak («nire kalea dela esan diot», adibidez) moteldu egiten du erritmoa, eta zuzenekoak, aipatu dugun pasartean ikusten denez, arintasuna ematez aparte, elkarrizketa/narrazioen arteko kontrasteak markatzen ditu.

5. — Iturriak

Nobela honek baditu, gure ustetan, influentzia nabari batzuk, eta jadanik seinالاتu ditugu batzu³. Baina besterik ere badelakoan, influentzi zerrenda txiki bat egin dugu.

Saizarbitoriarena ezaguna dugu dagoeneko. Influentzi puntuoak aipa ditzakegu: gaien ugaritzea eta konbinaketa, sinonimoen jokoak, erdararen erabilera, eta, agian, aditzaren bigarren pertsona «hika» agertzea⁴.

Vargas Llosa dugu bigarren iturria. Peruarren influentziak, eta bereziki *Conversación en la Catedral* liburuarenak, kontrasteetan eta estiloaren kontzepzioan utzi du bere aztarna. Estiloaren influentzia gorago azaldu dugu. Aipatu nobelan, Vargas Llosak korrupzioa/korrupziotik ihes egitea kontrastea planteatzen du. Horrelako kontzepzio bikoitza daukagu nobela honetan.

Hirugarrenek, James Joyce-ren *Ulysses* nobelaren aztarna ere nabari da, nobela kontzientziaren jario moduan ematerakoan. Pertsonaien introspektzioan duke nobela honek irlandarren influentzia.

Bukatzeko Böll-en forma expresionisten eragina ere sentitu dugu nobela irakurkeran⁵.

6. — Laburpen gisa

Jose Agustin Arrietaren nobelak euskal nobelagintza berrian ahaztuta zeuden ohitura batzu bergogorutzen dizkigu. Euskal nobelagintza berriak, teknika berriak aplikatzean definitu izan du bere burua. Nobela honek luzeera, berri ez den zerbaiten aplikazioa, eta, agian, klasizismoaren bideak aukeratzen ditu.

Baina bada, horregatik, zenbait arlo kritikagarri. Lasagabasterrek aipatu duenez, pasarte batzu justifikazio bagerik agertzen dira, narrazioaren haritik deslekuratuak. Baina, niretzat, hutsik handiena monotonia da, eta lehen eta bigarren aldean arteko desoreka.

Bestalde, nik uste, nobelaren errealismo joerak sinbolizazioen bideak hertsu egin ditu hainbat pasartetan, ezkontzaren kasurako.

Eta, irakurle ikuspegitik (hutsik ez bada ere), ekintzak introspektzioaren aldean duen toki urriaz konturatzen naiz. Badakit hori nobelagilearen aukera dena eta ez nirea, baina nik eskas ikusten dut ekintza.

Ororen gaintetik, ordea, maila on batetan dagoela uste dut nobela, eta irakurtzea eskatuko nizuke, irakurle.

BIBLIOGRAFIA

- ONÆDERRA, Lurdes: «Abuztuaren 15eko bazkalondoa», in *Ere*, 13 zb. (6-13 de diciembre 1979), 57 or.
- IRIGOYEN, Fernando: «Abuztuaren 15eko bazkalondoa», in *Zeruko Argia*, 856 zb. (1979ko abenduaren 16), 32 or.
- LASAGABASTER: «Dos voces nuevas...», in *Diario Vasco*, (9 de enero de 1980), 9 or.

¹ ARRIETA, Joxe Agustin: *Abuztuaren 15eko bazkalondoa*, CAP, Donostia 1979.

² Ez da Lurdes Oñaederraren artikuluan, aparteko titular batetan baizik, zenbaki berean, 49 or.

³ Gorago aipatu dugunez, Irigoyenek, *Zeruko Argia*-ko artikuluan, Saizarbitoriaren influentzia seinatzen du.

⁴ Ez dugu ahaztu behar Vargas Llosaren influentzia, nik uste, Saizarbitoriaren nobeletan agertzen dela.

⁵ Eskerrak zor dizkiot Joxe Agustini berari, iturrioi buruzko susmoak ziurtatu zizkidalako.

Euskal liburuak

FAGOAGA, Isidoro: **Domiku Garat Biltzarraren defendatzaile**. Mensajero argitaldaria, Bilbo, 1979, 222 or. 15'5 x 22 zm.

Yon Etxaide-Ithartek jarri du euskaraz Isidoro Fagoagaren «Domingo Garat el defensor del Biltzar». Yonek Isidororen beste lanik ere badu euskarara itzulirik.

Yon Etxaide 1974eko urtarrilean hasi zen liburu hau itzultzen, eta 1976ko abenduan amaitu. Fagoagak, 1976ko martxoan hil bait zen, ez zuen bizian liburua bukatu ezagutu.

Domiku Garat Lapurdiko eskubideen defendatzaile suharraren lan biografiko honekin oraingo lapurtarren kontzientzia piztu eta sutu nahi zuen I. Fagoagak, eskaintzan ongi adierazten denez: «Lapurdiko legerri zaharrari / eta bere seme-alaba guziei, / bereiziki orainaldikoei, / eta, hauen artean, begikotasun anaikorrak, / beren libertate joanaldiaz / ohartzen diren haiei».

Zuzendaritza: Luis Antonio Bilbao Monasterio (kazetaria). Joan Mari Torrealdai

Bertsolaritzari lekurik handiena eman nabiak zenbakia doblatzera garamatza, eta gaiaren osotasuna batean gordetzearren zenbaki hau bikoitz bezala (14-15) eskaintzen dugu. Beraz, urteko harpidetzari dagozkion orrialdeak biru emanalditan berdinduko ditugu, eta gure ustetan haragotuko ere.

aurkibidea

	Zenbaki honetan	3
BERTSOLARITZA	Juan Mari Lekuona	
	Bertsolariak historian	6
	Abel Muniategi	
	Bertsolaritza Bizkaian	17
	Emile Larre	
	Ipar Euskadiko bertsulariak	30
	Antton Haranburu, Jose Mari Iriondo	
	Bertsolaritza gaur eta bihar	38
	Rufino Iraola	
	Bertsoak ulertzeko	50
	Manuel Lekuona	
Bertsoen metrika	60	
Jose Antonio Arana Martija		
Bertsoen doinua	80	

	Juan Mari Lekuona	
	Jendaurreko bertsolaritza	99
	Antonio Zavala	
	Bertso paperak	115
	Xabier Amuriza	
	Bertsolariaren barne-prozesua	134
	Joxe Azurmendi	
	Bertsolaritzaren estudiorako	139
ORAIN ETA HEMEN	Euskal jitea Karrantzan (Karlos Santisteban). «Alto jaialdien antolatzaileei» (Joan Altzibar). Politika hiztegia (Pello Txurdaingi). Kabiliako berberek (Joseba Intxausti). Kazetaritza eta kar- neta (Joan Larrinaga). Erich Fromm (Pello Huizi)	165
GAIAK	Joseba Intxausti	
	Euskal hauteskundeak, Kataluniatik begiratura	173
	Jose Inazio Basterretxea	
	Hauteskundeak eta euskara	183
...HAINBAT ABURU	Beltza	
	Sartre Camus-en aurka, edo Iraultza eta Erre- bolta	190
LIBURUAK	Jon Kortazar	
	Abuztuaren 15eko bazkalondoa	196
	Euskal liburuak	206

Idazkaritza eta administrazioa	Ategorrieta hiribidea, 23, 1.ª, esk. Donostia - 13
Jabegoa	Analdia, Arantzazu
Dep. Leg.	S. S. 25/1977

JAKIN

BERTSOLARITZA

Bertsolariak. — Bertso-neurriak eta doinuak. —
Jendaurreko bertsolaritza. — Bertso paperak

Manuel Lekuona
Juan Mari Lekuona
Antonio Zavala
Xabier Amuriza
Jose A. Arana
Jose Mari Iriondo

Joxe Azurmendi
Xabier Haranburu
Emile Larre
Rufino Iraola
Abel Muniategi

Apirila
Iraila

14 / 15

Hauteskundeak prentsan • Sartre ala Camus? • «Alto jaialdien antolatzaileei» • Karrantzaren euskal jitea • «Abuztuaren 15eko bazkalondoa» • Kabiliako berebereak • Erich Fromm

1980

JAKINen GAI NAGUSIAK

- Euskal Unibertsitatea
- Euskal Kanta Berria
- Euskal Estatutua
- Ipar Euskal Herria
- Nafarroa
- Ekologia Euskal Herrian
- Hauteskundeak Euskal Herrian
- Medikuntza Euskadin
- Mikel Zarate
- Zaitegi eta Euzko-Gogoa
- Filosofo Berriak
- Hizkuntza eta Politika
- Nazio ukatuak Europan
- Nazio-arazoa Soviet Batasunean